

Nhập môn Tin học ¹

Trường Đại học Thăng Long

Ngày 10 tháng 10 năm 2013

¹Biên dịch từ J. Glenn Brookshear, *Computer Science: An Overview*, 9/E

Mục lục

1 Giới thiệu chung	5
1.1 Vai trò của thuật toán	5
1.2 Lịch sử máy tính	7
1.3 Khoa học thuật toán	11
1.4 Khái niệm trừu tượng	13
2 Lưu trữ dữ liệu	15
2.1 Các bít và cách lưu trữ	15
2.2 Bộ nhớ chính	21
2.3 Thiết bị lưu trữ khối	25
2.4 Biểu diễn thông tin	33
2.5 Bài tập cuối chương	40
3 Thao tác dữ liệu	45
3.1 Kiến trúc máy tính	45
3.2 Ngôn ngữ máy	48
3.3 Thực hiện chương trình	56
3.4 Các lệnh số học và logic	65
3.5 Giao tiếp với các thiết bị khác	71
3.6 Các kiến trúc khác	77
3.7 Bài tập cuối chương	80

4 Hệ điều hành	91
4.1 Lịch sử các hệ điều hành	92
4.2 Kiến trúc hệ điều hành	97
4.3 Điều phối các hoạt động của máy	105
4.4 An ninh của máy tính	109
4.5 Bài tập cuối chương	113
5 Mạng và mạng Internet	117
5.1 Cơ bản về mạng	117
5.2 Mạng Internet	130
5.3 World Wide Web	140
5.4 Phần đọc thêm: Các giao thức Internet	155
5.5 An toàn và bảo mật	164
5.6 Bài tập cuối chương	177
6 Lý thuyết tính toán	183
6.1 Các hàm và tính toán	184
6.2 Các máy Turing	186
6.3 Các ngôn ngữ lập trình phổ dụng	191
6.4 Hàm không tính được	199
6.5 Độ phức tạp của bài toán	208
6.6 Bài tập cuối chương	216
A Một ngôn ngữ máy đơn giản	223

Chương 1

Giới thiệu chung

1.1	Vai trò của thuật toán	5
1.2	Lịch sử máy tính	7
1.3	Khoa học thuật toán	11
1.4	Khái niệm trừu tượng	13

Khoa học máy tính là một chuyên ngành nhằm xây dựng cơ sở khoa học cho những lĩnh vực như thiết kế máy tính, lập trình, xử lý thông tin, thuật toán, giải quyết vấn đề dựa trên thuật toán, và cả quá trình xây dựng thuật toán. Nó cung cấp nền tảng cho các ứng dụng tin học hiện tại cũng như tương lai.

1.1 Vai trò của thuật toán

Ta bắt đầu với khái niệm cơ bản nhất của khoa học máy tính—khái niệm thuật toán. Hiểu nôm na, một **thuật toán** là một dãy các bước xác định cách thực hiện một nhiệm vụ nào đó. (Ta sẽ định nghĩa một cách chính xác hơn trong Chương ??.) Ví dụ, thuật toán để nấu ăn (gọi là công thức nấu ăn), thuật toán để tìm đường (hay còn gọi là chỉ đường), thuật toán để vận hành máy giặt (thường được ghi bên trong

nắp của máy giặt hoặc trên tường của hiệu giặt tự động), thuật toán để chơi nhạc (thể hiện dưới dạng các bản nhạc)...

Trước khi một máy (kiểu như máy tính) có thể thực hiện một nhiệm vụ nào đó, ta phải tìm ra một thuật toán để thực hiện nhiệm vụ đó và biểu diễn nó dưới dạng thích hợp với máy. Một biểu diễn của một thuật toán được gọi là **chương trình**. Để thuận tiện cho con người, các chương trình thường được in trên giấy hoặc hiển thị trên màn hình máy tính. Để thuận tiện cho máy, các chương trình được mã hóa thích hợp với công nghệ của máy. Quá trình phát triển một chương trình, mã hóa nó dưới dạng thích hợp, và đưa nó vào máy tính được gọi là **lập trình**. Chương trình và các thuật toán mà nó biểu diễn được gọi chung là **phần mềm**; còn máy được gọi là **phần cứng**.

Ban đầu việc nghiên cứu về thuật toán được xem là một ngành thuần túy toán học. Các nhà toán học đã nghiên cứu thuật toán từ rất lâu trước khi có sự xuất hiện của máy tính. Mục tiêu của họ là tìm ra một tập các chỉ dẫn để mô tả hướng giải quyết của một lớp bài toán thuộc cùng một dạng đặc biệt. Một ví dụ nổi tiếng là thuật toán chia để tìm thương của hai số có nhiều chữ số. Một ví dụ khác là thuật toán Euclid, được tìm thấy bởi nhà toán học cổ Hy Lạp Euclid, để tìm ước chung nhỏ lớn nhất của hai số nguyên (Hình 1.1).

Sau khi đã tìm được một thuật toán thực hiện một nhiệm vụ cho trước, ta có thể thực hiện nhiệm vụ này mà không cần phải hiểu thuật toán đó dựa trên nguyên lý gì. Việc thực hiện nhiệm vụ bây giờ chỉ đơn giản là làm đi theo các chỉ dẫn. Ví dụ, ta có thể thực hiện thuật toán chia để tìm thương hoặc thuật toán Euclid để tìm ước chung lớn nhất mà không cần hiểu tại sao lại làm được như vậy. Theo một nghĩa nào đó, trí tuệ cần thiết để giải các bài toán này đã được mã hoá dưới dạng thuật toán.

Nhờ việc ta có thể truyền tải trí thông minh dưới dạng thuật toán mà ta có thể tạo nên các máy thực hiện các nhiệm vụ mà ta mong muốn. Và mức độ thông minh của máy sẽ chỉ giới hạn trong việc những trí thông minh có thể truyền tải thành thuật toán. Ta chỉ có thể xây dựng một máy để thực hiện một nhiệm vụ nếu tồn tại một thuật toán để thực hiện nhiệm vụ đó. Ngược lại, nếu không có thuật toán để giải một bài toán thì việc giải quyết bài toán này nằm ngoài khả năng của máy.

Việc phát hiện ra giới hạn của phương pháp thuật toán đã trở thành một chủ đề

Mô tả: Thuật toán thực hiện tính ước chung lớn nhất của hai số nguyên dương.

Thủ tục:

Bước 1 Với hai số đầu vào, ta gán số lớn cho M và số nhỏ cho N .

Bước 2 Chia M cho N , và đặt phần dư là R .

Bước 3 Nếu R khác 0 thì gán M bằng giá trị của N , gán lại N bằng giá trị của R , và quay trở lại bước 2; ngược lại, ước chung lớn nhất chính là giá trị hiện thời của N .

Hình 1.1. *Thuật toán Euclid để tìm ước chung lớn nhất của hai số nguyên dương*

của toán học từ những năm 1930 với công trình của Kurt Gödel về định lý không toàn vẹn (incompleteness theorem). Định lý này về cơ bản khẳng định rằng trong mọi lý thuyết toán học có chứa số học các số tự nhiên, có tồn tại những khẳng định mà việc quyết định nó đúng hay sai không thể được xác định theo nghĩa của thuật toán. Nói một cách ngắn gọn, mọi nghiên cứu đầy đủ về hệ thống số học nằm ngoài khả năng của các hoạt động thuật toán.

Phát hiện này đã làm lung lay cơ sở toán học. Người ta đã bắt đầu một lĩnh vực mới gọi là khoa học máy tính, chuyên nghiên cứu khả năng của phương pháp thuật toán.

1.2 Lịch sử máy tính

Máy tính ngày nay có một phả hệ hết sức rộng rãi. Một trong những thiết bị tính toán ra đời sớm nhất là bàn tính, được biết đến từ thời La Mã và Hy Lạp cổ đại. Máy này khá đơn giản, bao gồm các hạt tròn được xâu lồng lợt trên các que gắn trong một khung chữ nhật (Hình 1.2). Các hạt này có thể di chuyển qua lại trên các que, và các vị trí của chúng thể hiện các giá trị lưu trữ. Vậy “máy tính” này biểu diễn và lưu trữ dữ liệu chính trong các vị trí của các hạt này. Để điều khiển việc thực hiện thuật toán, máy phải dựa vào người thao tác. Bởi vậy bản thân bàn tính chỉ đóng vai trò lưu trữ dữ liệu; nó phải kết hợp với hoạt động của con người để tạo ra một máy

Hình 1.2. Một bàn tính (ảnh chụp bởi Wayne Chandler)

hoàn chỉnh có thể tính toán được.

Gần đây hơn, các thiết kế của máy tính đã dựa trên công nghệ cơ học. Một số nhà phát minh trong thời kỳ này là Blaise Pascal (1623-1662) của Pháp, Wilhelm Gottfried Leibniz (1646-1716) của Đức, và Charles Babbage (1792-1871) của Anh. Những máy này biểu diễn dữ liệu thông qua vị trí của bánh răng, với các dữ liệu đầu vào được đặt một cách cơ học bằng vị trí ban đầu của bánh răng. Đầu ra của các máy của Pascal và của Leibniz đã được xác định bằng cách quan sát các vị trí của bánh răng khi việc thực hiện kết thúc. Để tránh các sai sót khi ghi lại kết quả tính toán, Babbage đã thiết kế máy cho phép in luôn kết quả tính toán ra giấy.

Ta có thể thấy các máy ngày càng linh hoạt hơn (theo nghĩa làm việc theo thuật toán). Máy của Pascal chỉ thực hiện phép cộng đơn giản bằng cách đặt một dãy các bước thích hợp ngay trong bản thân cấu trúc của máy. Tương tự, máy của Leibniz có thuật toán được nhúng sẵn vào trong kiến trúc của nó, mặc dù nó đã cho phép người dùng thao tác để lựa chọn trong nhiều phép toán số học. Máy tính sai phân của Babbage (Babbage's Difference Engine), thực ra nó vẫn chỉ là mô hình trên giấy, có thể thay đổi thực hiện nhiều phép toán phong phú; và máy Phân tích (Analytical

Engine), máy mà Babbage chưa bao giờ nhận được tài trợ để làm, đã được thiết kế để đọc các lệnh dưới dạng các lỗ trên thẻ giấy. Bởi vậy máy Phân tích của Babbage là có thể lập trình được. Trên thực tế, Augusta Ada Byron (Ada Lovelace) đã xuất bản một bài báo chỉ ra cách lập trình trên máy Phân tích để thực hiện nhiều tính toán. Và ngày nay người ta vẫn xem Ada như lập trình viên đầu tiên trên thế giới.

Ý tưởng biểu diễn các thuật toán thông qua giấy đục lỗ không phải bắt đầu từ Babbage. Ông đã dựa trên ý tưởng trước đó của Joseph Jacquard (1752-1834). Vào năm 1801, Joseph Jacquard đã tạo nên một khung dệt, mà trong đó từng bước của quá trình dệt đã được xác định bởi các mẫu lỗ đục trên thẻ giấy. Theo cách này, các thuật toán được thực hiện bởi các khung dệt có thể thay đổi một cách dễ dàng theo các thiết kế mẫu dệt khác nhau. Herman Hollerith (1860-1929) cũng đã sử dụng ý tưởng của Jacquard để tăng tốc độ xử lý các bảng tính trong điều tra số dân của Mỹ năm 1890. Kiểu thẻ này sau đó đã được gọi là thẻ đục lỗ đã là một phương tiện giao tiếp với máy tính rất phổ biến vào những năm 1970s. Cho đến nay các kỹ thuật này vẫn được sử dụng, như trong cuộc bầu cử tổng thống Mỹ năm 2000.

Do hạn chế về công nghệ, việc sản xuất các máy cơ học phức tạp của Pascal, Leibniz, và Babbage thời đó rất tốn kém. Nhưng với những tiến bộ trong công nghệ điện tử vào đầu năm 1900, trở ngại này đã được khắc phục. Ví dụ như máy điện của George Stibitz, hoàn thành trong 1940 tại phòng thí nghiệm Bell, và máy Mark I, hoàn thành năm 1944 tại Đại học Harvard bởi Howard Aiken và một nhóm kỹ sư của IBM (Hình 1.3). Nhưng các máy này dùng các role cơ học điện tử, trong khi các nhà nghiên cứu khác đã áp dụng các kỹ thuật ống chân không, nên chúng đã bị lỗi thời ngay sau khi được xây dựng. Một trong những chiếc máy đầu tiên sử dụng công nghệ ống chân không là máy Atanasoff-Berry do John Atanasoff và trợ lý của mình là Clifford Berry xây dựng trong thời kỳ từ 1937 đến 1941 tại Iowa State College (nay là Đại học bang Iowa). Một máy khác được gọi là Colossus, đã được xây dựng dưới sự chỉ đạo của Tommy Flower ở Anh để giải mã các bức điện bằng Tiếng Đức trong Thế chiến thứ II (World War II). (Trên thực tế, người ta đã làm khoảng mười chiếc máy. Nhưng vì lý do bí mật quân sự và an ninh quốc gia nên người ta đã không công bố, do đó những chiếc máy này không trở thành một phần trong “cây phả hệ của họ máy tính”.) Sau đó, đã có các máy linh hoạt hơn, như ENIAC (Electronic Numerical

Hình 1.3. Máy tính Mark I

Integrator and Calculator) được phát triển bởi John Mauchly và J. Presper Eckert tại Trường Moore thuộc khoa Công nghệ Điện tử, Đại học Pennsylvania.

Từ đó đến nay, lịch sử của máy tính gắn liền với việc phát triển công nghệ, bao gồm việc phát minh ra transistors và sau đó là sự phát triển của các mạch tích hợp, sự xuất hiện truyền thông qua vệ tinh, và tiến bộ trong công nghệ quang. Ngày nay, một chiếc máy tính nhỏ cầm tay có thể có hiệu suất tính toán lớn hơn so với máy tính kích thước bằng cả căn phòng của những năm 1940 và có thể trao đổi thông tin nhanh chóng qua hệ thống truyền thông toàn cầu.

Một bước quan trọng làm cho máy tính trở nên phổ biến là sự phát triển của máy tính để bàn (desktop computer). Những máy này bắt nguồn từ những người ưa thích máy tính, họ bắt đầu thử tự làm các máy tính tại nhà ngay sau khi có những chiếc máy tính dùng trong nghiên cứu vào những năm 1940. Cũng chính vì ham thích, Steve Jobs và Stephen Wozniak đã tạo ra chiếc máy tính dùng ở nhà có thể thương mại được, và đến năm 1976, họ đã thành lập Apple Computer, Inc, để sản xuất và bán các sản phẩm của họ. Các công ty khác cũng có các sản phẩm tương tự trên thị trường là Commodore, Heathkit, và Radio shack. Mặc dù các sản phẩm này rất được

những người yêu thích máy tính ưa chuộng, chúng lại không được giới doanh nhân chấp nhận. Và chính những doanh nhân này đã tìm đến công ty IBM để sản xuất đại trà phục vụ nhu cầu tính toán của họ.

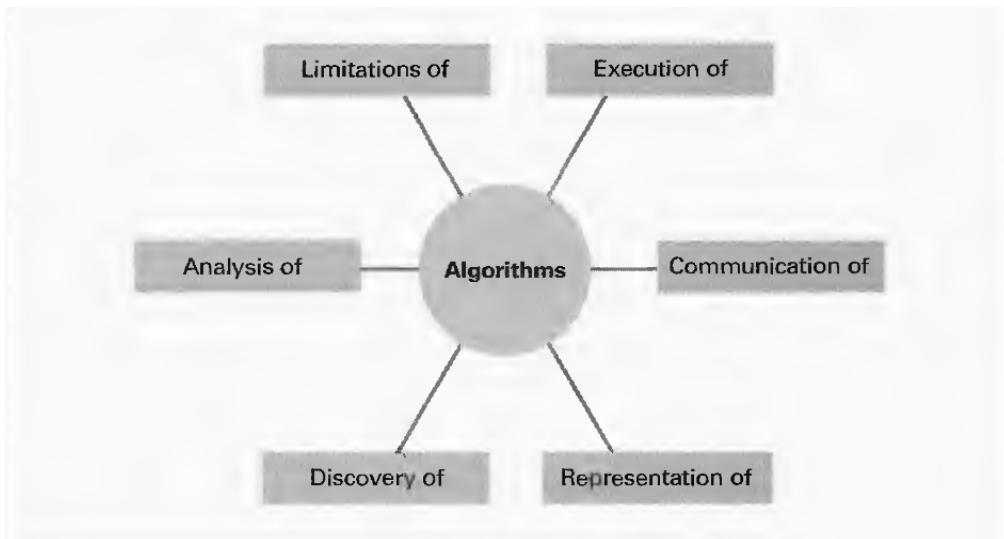
Năm 1981, IBM giới thiệu chiếc máy tính để bàn đầu tiên, nó được gọi là máy tính cá nhân hay máy PC (Personal Computer). Các phần mềm cơ bản bên trong nó được phát triển bởi một công ty mới thành lập là Microsoft. Máy PC đã thành công một cách nhanh chóng và được thừa nhận rộng rãi trong giới doanh nhân. Ngày nay, thuật ngữ PC được sử dụng rộng rãi để chỉ tất cả những máy (từ nhiều nhà sản xuất khác nhau) được phát triển từ máy tính để bàn của IBM và hầu hết trong số chúng được bán kèm với các phần mềm của Microsoft. Tuy nhiên, đôi khi thuật ngữ PC cũng được dùng chung cho cả *máy tính để bàn (desktops)* hoặc *máy tính xách tay (laptops)*.

Việc thu nhỏ kích thước của máy tính và các phát triển các tính năng của chúng đã đưa ngành công nghệ máy tính trở thành ngành công nghệ đi đầu trong xã hội. Ngày nay, công nghệ máy tính trở nên phổ biến đến mức việc trang bị các kiến thức về nó đã trở thành một yêu cầu tối thiểu để hòa nhập với xã hội hiện đại. Máy tính gia đình đang được tích hợp với các hệ thống truyền thông và giải trí. Các máy điện thoại di động và máy ảnh kỹ thuật số bây giờ được kết hợp lại trong một thiết bị cầm tay được gọi là PDA (Personal Digital Assistants).

Trên phạm vi rộng, công nghệ máy tính làm đã thay đổi cách điều hành của chính phủ, đã có những tác động rất lớn đến nền kinh tế toàn cầu, dẫn đến những tiến bộ lớn lao trong nghiên cứu khoa học. Ta khó có thể tưởng tượng được điều gì sẽ đến trong tương lai.

1.3 Khoa học thuật toán

Thứ ban đầu, do khả năng lưu trữ thông tin bị giới hạn và các thủ tục lập trình dài dòng, rắc rối nên các thuật toán được sử dụng trong các máy tính toán còn rất đơn giản. Theo thời gian, các rào cản này dần bị phá bỏ; các máy đã được ứng dụng cho các nhiệm vụ lớn hơn và phức tạp hơn. Việc biểu diễn các nhiệm vụ phức tạp này dưới dạng thuật toán đã bắt đầu thách thức khả năng của con người. Chính vì vậy,

Hình 1.4. Vai trò trung tâm của thuật toán trong khoa học máy tính

ngày càng có nhiều nghiên cứu hướng về thuật toán và lập trình.

Trong bối cảnh này, các kết quả lý thuyết của các nhà toán học mới bắt đầu mới thể hiện tầm quan trọng của nó. Nhờ định lý về tính không toàn vẹn của Gödel, các nhà toán học đã bắt đầu nghiên cứu các vấn đề liên quan đến thuật toán này sinh từ công nghệ cao. Từ đây, nổi lên một ngành khoa học mới, gọi là *khoa học máy tính*.

Ngày nay, khoa học máy tính cũng được coi như là như là khoa học thuật toán. Phạm vi của ngành khoa học này rất rộng, liên quan đến cả toán học, kỹ thuật, tâm lý học, sinh học, quản trị kinh doanh, và ngôn ngữ học. Trong các chương tiếp theo, ta sẽ thảo luận nhiều vấn đề khác nhau của ngành khoa học này. Với mỗi vấn đề, mục tiêu của chúng ta bao gồm: giới thiệu các ý tưởng trung tâm, các vấn đề đang được nghiên cứu, và một vài phương pháp đang được sử dụng để phát triển tri thức trong lĩnh vực này.

Để có được một bức tranh tổng thể về khoa học máy tính, ta xem xét những câu hỏi sau đây:

- Những bài toán nào có thể được giải bằng thuật toán?
- Làm sao để có thể phát hiện ra thuật toán một cách dễ dàng hơn?
- Làm sao để biểu diễn và truyền tải thuật toán một cách tốt hơn?

- Làm sao để các kiến thức về thuật toán giúp ta tạo ra các máy tốt hơn?
- Làm sao để có thể phân tích và so sánh các đặc trưng của các thuật toán khác nhau?

Chú ý rằng các câu hỏi này đều hướng đến một chủ đề chung là nghiên cứu thuật toán (Hình 1.4)

1.4 Khái niệm trừu tượng

Bởi vì khái niệm trừu tượng được sử dụng rất nhiều trong khoa học máy tính và thiết kế hệ thống máy tính nên ta cần phải hiểu khái niệm đó ngay từ trong chương mở đầu này. Thuật ngữ **trừu tượng** (abstraction) ở đây nhằm chỉ sự phân biệt giữa tính chất bên ngoài của một đối tượng và chi tiết hình thành bên trong của đối tượng đó. Nhờ trừu tượng mà ta có thể bỏ qua chi tiết bên trong của các thiết bị phức tạp như máy tính, ô-tô, hoặc lò vi-ba sóng; thay vào đó chỉ cần nắm bắt được các giao diện chức năng để sử dụng. Hơn nữa, nhờ công cụ trừu tượng nên người ta mới xây dựng được những hệ thống phức tạp. Máy tính, ôtô, và các lò vi-ba sóng được tạo nên từ các thành phần, mỗi thành phần lại được xây dựng từ các thành phần nhỏ hơn. Mỗi thành phần biểu diễn một mức trừu tượng. Ở mỗi mức trừu tượng, ta sử dụng lại các thành phần mức thấp hơn mà không phải quan tâm chi tiết xem chúng hình thành thế nào.

Nhờ có trừu tượng, ta có thể xây dựng, phân tích, và quản lý các hệ thống máy tính lớn, phức tạp. Các hệ thống này rất rắc rối nếu nhìn các đối tượng của chúng một cách chi tiết. Theo từng mức trừu tượng, ta chỉ nhìn hệ thống dưới dạng các thành phần, gọi là các **công cụ trừu tượng** (abstract tools), mà bỏ qua chi tiết về cấu thành bên trong của chúng. Điều này cho phép ta tập trung xem xét xem các thành phần (ở cùng mức) tương tác với nhau như thế nào và làm thế nào để tập hợp chúng lại thành một thành phần ở mức cao hơn. Bởi vậy, ta có thể hiểu từng phần của hệ thống.

Ta nhấn mạnh rằng việc trừu tượng không chỉ giới hạn trong phạm vi khoa học và công nghệ. Nó là kỹ thuật đơn giản hóa quan trọng tạo ra lối sống của xã hội. Rất

ít người trong chúng ta hiểu sự tiện lợi trong cuộc hàng ngày được thực hiện như thế nào— ta ăn và mặc những thứ mà bản thân ta không thể làm ra được, ta sử dụng các thiết bị điện mà không cần phải hiểu về công nghệ chế tạo ra nó. Ta sử dụng các dịch vụ của những người khác mà không cần biết một cách chi tiết về nghề của họ. Từng bước, người ta cố gắng chuyên biệt cách thực hiện một số thứ trong xã hội, còn những người khác chỉ cần cố gắng tìm hiểu để sử dụng các kết quả đó như là công cụ trùu tượng. Theo cách này, kho các công cụ trùu tượng của xã hội được mở rộng, và khả năng của xã hội không ngừng tiến xa hơn.

Ta còn gặp lại chủ đề trùu tượng nhiều lần trong nghiên cứu. Ta sẽ thấy rằng các thiết bị máy tính được xây dựng ở mức của các công cụ trùu tượng. Sự phát triển của các hệ thống phần mềm lớn là theo cách mô đun hoá trong đó mỗi mô đun được sử dụng như là một công cụ trùu tượng trong mô đun lớn hơn. Hơn nữa, trùu tượng đóng vai trò quan trọng trong nhiệm vụ phát triển ngành khoa học máy tính, cho phép các nhà nghiên cứu hướng sự chú ý tới các lĩnh vực đặc biệt bên trong một lĩnh vực phức tạp. Trên thực tế, cách tổ chức của cuốn sách này phản ánh đặc trưng của khoa học. Mỗi chương trọng tâm vào một chủ đề cụ thể, chương này độc lập với chương khác, nhưng khi ghép lại cùng nhau nó trở thành một tài liệu tổng quan dễ hiểu về các lĩnh vực rộng được nghiên cứu.

Chương 2

Lưu trữ dữ liệu

2.1 Các bít và cách lưu trữ	15
2.2 Bộ nhớ chính	21
2.3 Thiết bị lưu trữ khối	25
2.4 Biểu diễn thông tin	33
2.5 Bài tập cuối chương	40

Trong chương này, ta sẽ xem xét cách dữ liệu được biểu diễn và lưu trữ trong máy tính. Cụ thể, ta sẽ xem xét cách biểu diễn văn bản, giá trị số, âm thanh, hình ảnh và video. Nhiều thông tin trong chương này cũng thích hợp với các lĩnh vực khác như ảnh số, sản xuất và thu âm audio/video, và truyền thông khoảng cách xa.

2.1 Các bít và cách lưu trữ

Máy tính thực chất là một máy điện, nó hoạt động dựa theo nguyên tắc lựa chọn tắt hoặc mở hàng triệu chuyển mạch rất nhỏ bên trong nó. Các trạng thái tắt hoặc bật này được mã hoá dưới dạng các số 0 hoặc 1. Các số này được gọi là các bít (gọi tắt của *số nhị phân*).

p	q	$p \text{ AND } q$	p	q	$p \text{ OR } q$	p	q	$p \text{ XOR } q$
0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	1	0	0	1	1	0	1	1
1	0	0	1	0	1	1	0	1
1	1	1	1	1	1	1	1	0

Hình 2.1. Các phép toán *AND*, *OR*, *XOR* (tuyển loại). Hai cột đầu tiên biểu diễn tham số đầu vào, cột thứ ba chỉ kết quả của phép toán tương ứng với tham số đó.

Thông tin trong máy tính được biểu diễn dưới dạng dưới dạng dãy bít 0 hoặc 1, và dù rằng ta nhìn các bít như giá trị số thì chúng thực sự vẫn chỉ là ký hiệu hình thức, ý nghĩa của nó tùy thuộc từng cách áp dụng—lúc chúng được dùng để biểu diễn giá trị số, lúc chúng được dùng để biểu diễn ký tự trên một bảng chữ nào đó, lúc này chúng là biểu diễn hình ảnh, lúc khác lại là biểu diễn âm thanh.

Phép toán Boolean

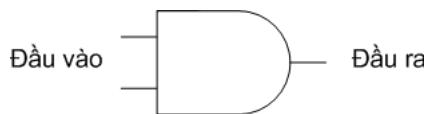
Nếu ta xem bít 0 biểu diễn một giá trị logic *false* và bít 1 biểu diễn cho giá trị *true* thì các thao tác bên trong máy tính có thể được mô tả một cách hình thức bởi các **phép toán Boolean**, theo tên của George Boole (1815-1864), một người đi tiên phong trong Logic toán. Hình 2.1 liệt kê ba trong nhiều phép toán boolean: AND, OR, XOR. Các phép toán này về mặt hình thức tương tự như các phép toán hai ngôi Nhân, Cộng và Trừ trong số học, chúng cũng nhận hai tham số đầu vào và trả ra kết quả. Ví dụ, phép toán AND với đầu vào là cặp giá trị *false* (0) và *true* (1) sẽ cho kết quả là *false* (0); cụ thể ta có:

$$0 \text{ AND } 1 = 0.$$

Khác ba phép toán đề cập ở trên, phép toán NOT là phép toán một ngôi, nó chỉ có một đầu vào và một đầu ra. Trong đó đầu ra là giá trị đảo của đầu vào:

$$\text{NOT } 0 = 1 \text{ và } \text{NOT } 1 = 0.$$

Các công logic và Flip-Flop

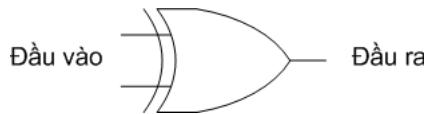
Đầu vào	Đầu ra
0 0	0
0 1	0
1 0	0
1 1	1

(a) Cổng logic AND

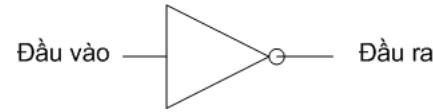
Đầu vào	Đầu ra
0 0	0
0 1	1
1 0	1
1 1	1

(b) Cổng logic OR

Đầu vào	Đầu ra
0 0	0
0 1	1
1 0	1
1 1	0

(c) Cổng logic XOR

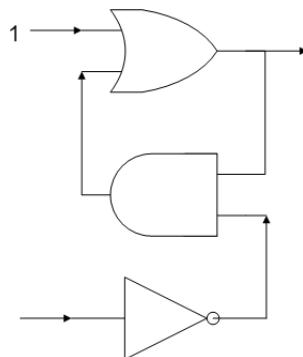
Đầu vào	Đầu ra
0	0
1	0

(d) Cổng logic NOT

Hình 2.2. Các cổng logic

Cổng là một thiết bị điện tử có một hoặc nhiều đầu vào, mỗi đầu vào nhận giá trị 0 hoặc 1, tương ứng với hai mức điện thế; và thường có một đầu ra, đó là một hàm theo đầu vào, nó cũng nhận giá trị 0 hoặc 1. Trong giáo trình này, ta sẽ chỉ xem xét một cách hình thức các cổng như các ký hiệu, bỏ qua cách biểu diễn vật lý của chúng.

Một cổng thường để tính toán một hàm Boolean cụ thể, đơn giản nào đó. Trong nghành công nghiệp điện tử, người ta thường chỉ xây dựng một số cổng thực hiện một vài hàm nhất định, còn các hàm khác sẽ được xây dựng lại bằng cách tổ hợp các cổng cơ bản đó. Một số cổng quen thuộc được liệt kê trong Hình 2.2.

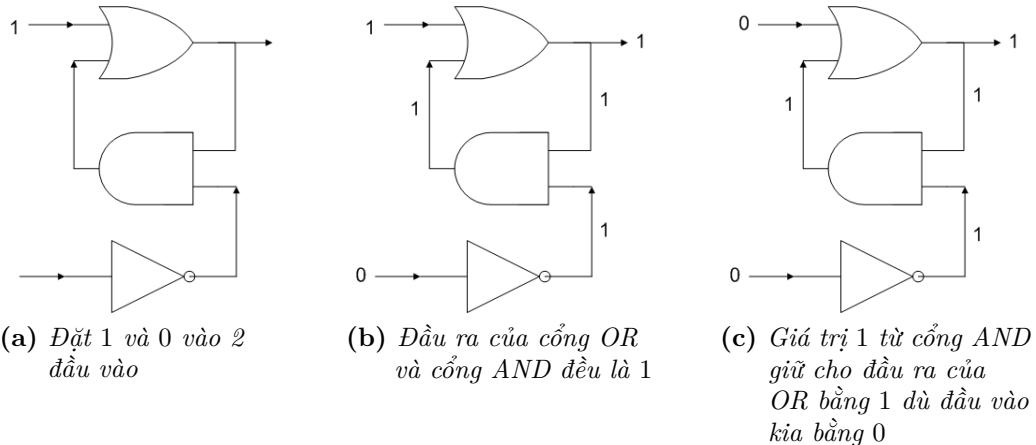
Hình 2.3. Một mạch Flip-Flop

Các cổng được tổ hợp thành các **mạch số** (gọi tắt là mạch) bằng cách nối đầu ra của một số cổng với đầu vào một số cổng khác. Mỗi mạch có thể có một hoặc nhiều đầu vào, mỗi đầu vào này lại có thể là đầu vào của nhiều cổng khác bên trong mạch. Đầu ra của mạch là đầu ra của một hoặc nhiều cổng trong mạch.

Một mạch quan trọng trong thiết kế các phần tử nhớ được chỉ ra trong Hình 2.3, nó được gọi là mạch Flip-Flop. Một Flip-Flop là một mạch được thiết kế để giữ giá trị đầu ra (0 hoặc 1) không thay đổi cho tới khi nhận được tín hiệu từ đầu vào yêu cầu chuyển sang một giá trị khác. Để ý rằng, khác với các phép toán Boolean trước, giá trị đầu ra của mạch kiểu này không chỉ phụ thuộc đầu vào ở thời điểm hiện tại mà còn phụ thuộc cả vào đầu ra của thời điểm trước nữa.

Ta khẳng định rằng: khi cả hai giá trị đầu vào của mạch trong Hình 2.3 đều là 0 thì đầu ra của mạch không thay đổi (dù nó có là 0 hay 1). Tuy nhiên, khi ta đặt giá trị 1 cho đầu vào phía trên của mạch, ngay lập tức đầu ra sẽ là 1. Còn khi ta đặt giá trị 1 cho đầu vào phía dưới, ngay lập tức đầu ra của mạch sẽ là 0.

Ta sẽ cùng phân tích khẳng định trên một cách chi tiết. Trước hết, ta thấy rằng dù đầu ra của mạch 2.3 là gì đi nữa, nếu đầu vào phía trên của mạch đặt bằng 1 và phía dưới đặt bằng 0, vậy đầu ra của cổng OR sẽ là 1. Bây giờ, cả hai đầu vào của cổng AND đều bằng 1, vậy đầu ra của nó bằng 1, có nghĩa rằng đầu vào thứ hai của OR sẽ là 1 (Hình 2.4b). Điều này làm cho đầu ra của OR vẫn bằng 1, kể cả khi bây giờ đầu vào phía trên của mạch được đặt bằng 0 (Hình 2.4c). Tóm lại, đầu ra của Flip-Flop đã trở thành 1 và luôn giữ ở giá trị đó dù đầu vào phía trên được đặt bằng 0 hay không.

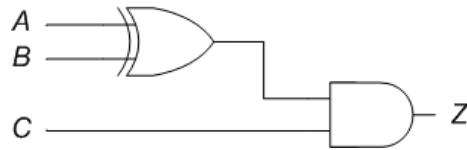
Hình 2.4. *Dựa giá trị đầu ra của Flip-Flop lên 1*

Cũng tương tự như trên, khi đặt giá trị 1 cho đầu vào phía dưới sẽ làm cho đầu ra của Flip-Flop là 0 và giá trị này vẫn giữ nguyên khi giá trị đầu vào được đưa trở về 0.

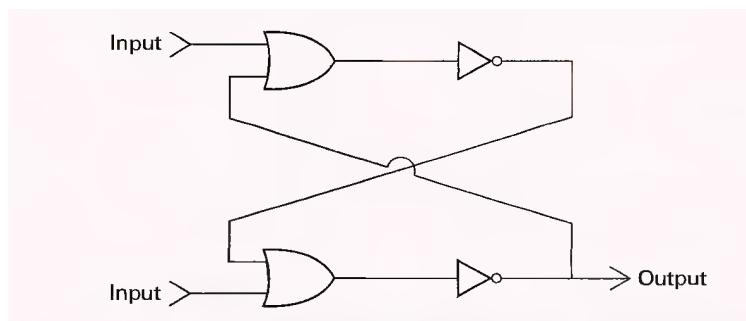
Ta trình bày mạch Flip-Flop trong Hình 2.3 và Hình 2.4 với hai mục đích. Thứ nhất, nó chỉ ra làm thế nào các thiết bị có thể được xây dựng từ các cổng, quá trình này được gọi là thiết kế mạch số, nó đóng vai trò quan trọng trong nghành công nghệ máy tính. Thứ hai, nó cho ta cách để lưu trữ một bít trong máy tính. Thật vậy, mạch Flip-Flop cho phép ta đặt giá trị để đầu ra của nó luôn bằng 0 hoặc bằng 1. Vậy các mạch khác muốn lưu trữ có thể gửi tín hiệu tới đầu vào của Flip-Flop để đặt giá trị, và các mạch khác nữa có thể sử dụng giá trị lưu trữ bằng cách lấy giá trị từ đầu ra của Flip-Flop như đầu vào của nó. Với kỹ thuật hiện nay, rất nhiều Flip-Flop có thể được kết hợp lại trong một chip và được sử dụng để lưu trữ thông tin dưới dạng mã hoá như dãy bít 0 và 1.

Bài tập

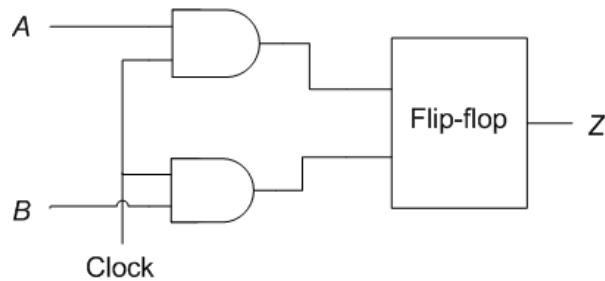
1. Với những giá trị đầu vào nào thì mạch sau đây cho đầu ra là 1?

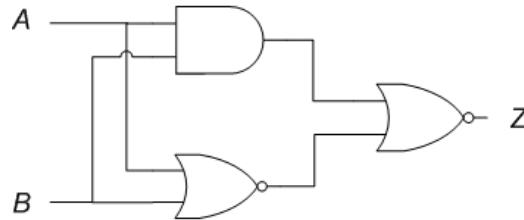
2. Phần trình bày ở trên khẳng định rằng việc đặt 1 cho đầu vào phía dưới của Flip-Flop trong Hình 2.3 (trong khi vẫn giữ đầu vào phía trên bằng 0) sẽ làm cho đầu ra của Flip-Flop bằng 0. Hãy mô tả dãy các sự kiện xuất hiện trong Flip-Flop trong trường hợp này?
3. Một cách xây dựng Flip-Flop khác được chỉ ra bởi hình dưới đây. Giả sử rằng cả hai đầu vào của Flip-Flop này là 0, hãy mô tả dãy các sự kiện xuất hiện khi cho đầu vào phía trên giá trị 1.

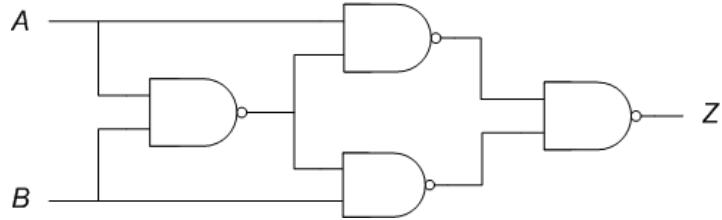
4. Phối hợp các hoạt động của các thành phần khác nhau bên trong máy tính là rất cần thiết. Điều này được làm bằng cách nối với một xung đồng hồ với các mạch cần phối hợp. Bởi vì đồng hồ thay đổi luân phiên giữa giá trị 0 và 1, nó làm cho các thành phần mạch hoạt động. Dưới đây là một ví dụ một phần của mạch liên quan đến Flip-Flop trong Hình 2.3. Giá trị nào của xung đồng hồ sẽ chặn các giá trị đầu vào của mạch tác động đến Flip-Flop? Giá trị nào của xung đồng hồ sẽ làm cho Flip-Flop phản ứng lại với giá trị đầu vào của mạch?

5. (a) Nếu đầu ra của cổng OR được nối với cổng NOT, ta gọi nó là mạch NOR. Mạch này có đầu ra là 1 chỉ khi cả hai đầu vào đều có giá trị 0. Ta ký hiệu cổng này cũng giống cổng OR nhưng thêm một vòng tròn ở đầu ra của nó. Mạch dưới đây bao gồm một cổng AND và hai cổng NOR. Hãy mô tả phép toán Boolean mà mạch này tính?

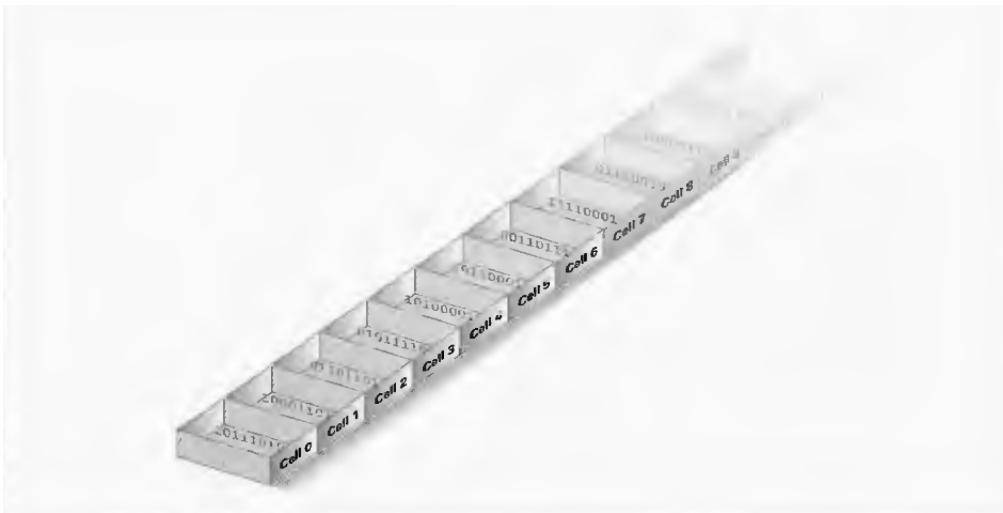

- (b) Nếu đầu ra của cổng AND được nối với cổng NOT, ta gọi nó là mạch NAND. Mạch này có đầu ra là 0 chỉ khi cả hai đầu vào đều có giá trị 1. Ta ký hiệu cổng này cũng giống cổng AND nhưng thêm một vòng tròn ở đầu ra của nó. Mạch dưới đây bao gồm các cổng NAND. Hãy mô tả phép toán Boolean mà mạch này tính?

2.2 BỘ NHỚ CHÍNH

Để lưu trữ dữ liệu, một máy tính chứa một tập các mạch (kiểu như Flip-Flops), mỗi mạch có khả năng lưu trữ một bít. Dãy bít này gọi là **bộ nhớ chính** của máy.

Hình 2.5. Các ô nhớ được sắp xếp theo địa chỉ

Tổ chức bộ nhớ

Bộ nhớ chính của máy tính được tổ chức theo các đơn vị dễ quản lý, gọi là các **ô nhớ**, một ô nhớ thường gồm tám bít (hay là một **byte**). Với các máy tính nhỏ dùng cho các thiết bị gia đình như lò vi sóng, bộ nhớ chính của nó có thể chỉ gồm vài nghìn ô nhớ. Trong khi các máy tính lớn có thể có bộ nhớ chính lên tới hàng tỷ ô nhớ.

Các ô nhớ trong máy tính không có thứ tự. Tuy nhiên, ta vẫn thường quy ước sắp xếp chúng theo hàng. Phía phải nhất của hàng này được gọi là ở vị trí **cao** và phía trái được gọi là vị trí **thấp**. Mỗi vị trí (byte) của hàng ta lại đánh thứ tự tính từ *phải qua trái*. Bít phía trái nhất có trọng số cao nhất và cũng thường được gọi là **bít dấu** (cách gọi này dựa theo cách biểu diễn giá trị số của ô nhớ.). Ta có thể biểu diễn nội dung của ô nhớ với kích thước tính theo byte như theo Hình 2.5.

Để xác định ô nhớ trong bộ nhớ chính, mỗi ô nhớ được gán với một “tên” duy nhất, được gọi là **địa chỉ**. Phương pháp này tương tự với cách đánh địa chỉ nhà trong thành phố. Chính xác hơn, ta nhìn các ô nhớ xếp theo hàng và đánh số bắt đầu từ 0. Cách đánh địa chỉ kiểu này cho ta cách xác định ô nhớ một cách duy nhất. Tuy vậy, nó cũng gắn cho các ô nhớ một thứ tự (Hình 2.5), thứ tự này cho phép ta sử dụng các thuật ngữ “ô nhớ tiếp theo” hoặc thuật ngữ “ô nhớ trước”.

Việc gán thứ tự cho các ô nhớ trong bộ nhớ chính và các bít bên trong mỗi ô nhớ

cho phép ta đánh thứ tự các bít của bộ nhớ chính theo hàng. Vậy ta có thể lưu trữ các dãy bít có kích thước lớn hơn kích thước của một ô nhớ. Ví dụ, ta có thể lưu trữ các xâu 16 bít bằng hai ô nhớ liên tiếp.

Bởi vì bộ nhớ chính của máy tính được tổ chức như tập các ô nhớ riêng biệt được địa chỉ hóa, nên các ô nhớ này có thể được truy cập một cách độc lập theo yêu cầu (cách truy cập này của bộ nhớ chính ngược lại với cách truy cập của thiết bị lưu trữ khôi, là thiết bị trong đó các xâu bít dài được xử lý theo từng khôi). Để mô tả khả năng có thể truy nhập được vào mọi ô nhớ, bộ nhớ chính được gọi là **bộ nhớ truy cập ngẫu nhiên (RAM)**.

Ta đã giới thiệu các Flip-Flop để lưu trữ các bít, nhưng trên thực tế bộ nhớ RAM trong các máy tính hiện đại thường được xây dựng theo kỹ thuật khác. Kỹ thuật này cho phép bộ nhớ có kích thước nhỏ hơn và có thời gian trả lời nhanh hơn. Thông thường, người ta dùng các mạch điện nhỏ dễ bị mất điện tích để lưu trữ các bít. Bởi vậy các thiết bị này thường cần thêm các mạch, gọi là mạch làm tươi, chịu trách nhiệm nạp điện nhiều lần một giây.

Để đoán nhận việc hay thay đổi này, bộ nhớ máy tính được xây dựng từ kiểu kỹ thuật này gọi là bộ nhớ động, dẫn tới thuật ngữ **DRAM** (Dynamic RAM). Hoặc, tại thời điểm viết quyển sách này, người ta hay nói tới **SDRAM** (Synchronous DRAM, có nghĩa rằng DRAM có sử dụng kỹ thuật đồng bộ (Synchronous) làm giảm thời gian cần thiết để lấy nội dung của một ô nhớ.)

Đơn vị đo khả năng bộ nhớ

Ta sẽ thấy trong chương tiếp theo rằng việc thiết kế hệ thống bộ nhớ chính trong đó tổng số ô nhớ là một luỹ thừa của 2 có rất nhiều điểm tiện lợi. Kích thước của bộ nhớ trước đây thường được tính theo 1024 (bằng 2^{10}) đơn vị ô nhớ. Bởi vì 1024 là gần với giá trị 1000 , người ta thường sử dụng tiền tố *kilo* cho đơn vị này. Có nghĩa rằng, thuật ngữ *kilobyte* (viết tắt là KB) được sử dụng để chỉ 1024 byte. Bởi vậy, một máy với 4096 ô nhớ được gọi là có $4KB$ bộ nhớ ($4096 = 4 \times 1024$). Khi bộ nhớ trở nên lớn hơn, thuật ngữ này được phát triển thêm bao gồm các tiền tố *mega* cho $1,048,576$ (bằng 2^{20}) và *giga* cho $1,073,741,824$ (bằng 2^{30}), và đơn vị như MB (megabyte) và

GB (gigabyte) trở nên phổ biến.

Không may, việc áp dụng các tiền tố thể hiện đơn vị tính có thể gây nhầm lẫn vì các tiền tố này đã được sử dụng trong các lĩnh vực khác theo đơn vị đo là luỹ thừa của 10. Ví dụ, khi tính khoảng cách, một *kilo-mét* tương ứng bằng 1000 mét, và khi đo tần xuất radio, một *mega-hertz* tương ứng bằng 1,000,000 hertz. Tình huống còn tệ hơn khi một số nhà sản xuất thiết bị máy tính còn pha trộn hai kiểu thuật ngữ này, dùng KB để chỉ 1024 byte nhưng MB theo nghĩa là 1000KB (bằng 1,024,000 byte). Điều này gây lộn xộn và không rõ ràng cho người dùng thuật ngữ này.

Để làm rõ ràng, người ta đề nghị dùng tiền tố *kilo*, *mega*, và *giga* cho các đơn vị theo luỹ thừa của 10, và đưa thêm các tiền tố mới *kibi* (viết tắt kilobinary và ký hiệu là Ki), *mebi* (viết tắt cho megabinary và ký hiệu là Mi), và *gibi* (viết tắt cho gigabinary và ký hiệu là Gi) tương ứng với đơn vị theo luỹ thừa của 2. Với hệ thống này, thuật ngữ *kibibyte* (KiB) có thể để chỉ 1024 byte, trong khi đó *kilobyte* (KB) dùng để chỉ 1000 byte. Các thuật ngữ này có trở thành phổ biến hay không thì phải chờ thời gian trả lời. Hiện tại các thuật ngữ bị hiểu nhầm *kilo*, *mega*, và *giga* vẫn bị ăn sâu trong cộng đồng người sử dụng khi nói tới bộ nhớ chính, bởi vậy ta vẫn theo các ký hiệu truyền thống trong các nghiên cứu khi tham khảo đến việc lưu trữ dữ liệu. Tuy vậy, các tiền tố *kibi*, *mebi*, và *gibi* được đưa ra nhằm giải quyết vấn đề này, và có thể rằng là khôn ngoan khi diễn dịch các thuật ngữ như *kilobyte* và *megabyte* kèm theo lời cảnh báo.

Câu hỏi & Bài tập

- Nếu ô nhớ số 5 chứa giá trị 8, hãy chỉ ra sự khác nhau giữa việc viết giá trị 5 vào ô nhớ số 6 và chuyển nội dung của ô nhớ số 5 vào ô nhớ số 6?
- Giả sử rằng bạn muốn hoán đổi các giá trị được lưu trữ tại ô nhớ số 2 cho ô nhớ số 3. Cách thực hiện sau đây có gì sai:

Bước 1. Chuyển nội dung của ô nhớ số 2 vào ô nhớ số 3.

Bước 2. Chuyển nội dung của ô nhớ số 3 vào ô nhớ số 2.

Thiết kế một dãy các bước thực hiện đúng việc tráo đổi nội dung của hai ô nhớ này.

3. Có thẻ lưu trữ bao nhiêu bít vào bộ nhớ máy tính có dung lượng 4KB (chính xác hơn là KiB)?

2.3 Thiết bị lưu trữ khối

Do tính không bền vững và kích thước hạn chế của bộ nhớ chính, nên hầu hết các máy tính đều có thêm thiết bị nhớ, gọi là các hệ thống lưu trữ khối (hoặc là lưu trữ thứ cấp). Các thiết bị này bao gồm đĩa từ, CD, DVD, băng từ, và ổ đĩa flash (ta sẽ thảo luận các thiết bị này sau). Ưu điểm của hệ thống lưu trữ khối so với bộ nhớ chính là tính lưu trữ thông tin lâu dài, khả năng lưu trữ lớn, giá thành thấp, và trong nhiều trường hợp cho ta khả năng có thiết bị lưu trữ tạm thời có thể tách rời khỏi máy.

Thuật ngữ *on-line* và *off-line* thường được sử dụng để mô tả thiết bị được gắn hoặc tách rời khỏi máy. **On-line** có nghĩa rằng thiết bị hoặc thông tin được kết nối và sẵn sàng để đọc từ máy mà không cần sự can thiệp của con người. **Off-line** có nghĩa rằng cần sự can thiệp của con người trước khi thiết bị hoặc thông tin có thể truy cập được từ máy—có thể bởi vì thiết bị phải được bật, hoặc cơ cấu làm việc yêu cầu các thông tin trung gian phải được thêm vào.

Điểm bất lợi chính của thiết bị lưu trữ khối yêu cầu các dịch chuyển cơ học và bởi thế chúng cần nhiều thời gian hơn để lưu trữ và nhận dữ liệu từ máy so với bộ nhớ chính, nơi mà mọi hoạt động đều được thực hiện bằng điện.

Các hệ thống từ tính

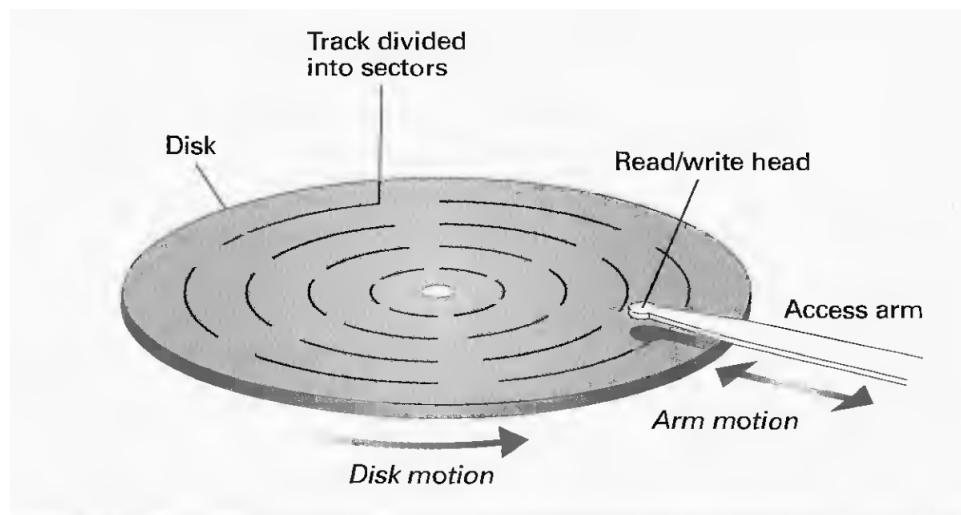
Theo thời gian, các công nghệ từ đang chiếm ưu thế trong lĩnh vực lưu trữ khối. Ví dụ, thiết bị điển hình được sử dụng ngày nay là **đĩa từ**, gồm các đĩa tròn được phủ từ được dùng để lưu trữ dữ liệu. Các đầu đọc/ghi được đặt ở trên và/hoặc dưới đĩa, và khi đĩa xoay tròn, mỗi đầu đọc đi theo một vòng tròn, gọi là một **track**, quanh bề mặt bên trên và bên dưới của đĩa. Bằng cách đặt lại vị trí của đầu đọc/ghi, ta có thể

truy cập vào các track đồng tâm khác nhau. Trong nhiều trường hợp, hệ thống lưu trữ bao gồm một vài đĩa được gắn với một ống suốt chung, đĩa này đặt trên đĩa khác, và khe nhỏ ở giữa hai đĩa đủ đặt các đầu đọc/ghi. Các đầu đọc/ghi dịch chuyển theo cách thống nhất. Mỗi lần đầu đọc/ghi đặt lại vị trí, ta lại có một tập mới các track, được gọi là **cylinder**, có thể truy cập vào được.

Bởi vì một track thường chứa nhiều thông tin hơn số thông tin ta muốn xử lý tại một thời điểm, nên ta lại chia nhỏ mỗi track thành các cung, gọi là **sector**. Thông tin trên các sector này được ghi như các xâu bít liên tục (Hình 2.6). Các sector trên một đĩa có thể có cùng số bít (thông thường là nằm trong khoảng từ 512 byte tới một KB). Trong trường hợp đơn giản nhất, hệ thống lưu trữ đĩa có số sector trên mỗi track là bằng nhau. Vì các track bên ngoài có chu vi lớn hơn so với các track ở bên trong, nên trong trường hợp này số bít trong một sector trên track ở phía ngoài của đĩa lưu trữ ít dày đặc hơn so với các track ở gần trung tâm. Trên thực tế, với những hệ thống đĩa có khả năng lưu trữ cao, các track ở phía ngoài xa trung tâm thường chứa nhiều sector hơn track ở gần trung tâm. Ta có được khả năng này là nhờ áp dụng một kỹ thuật gọi là **zoned-bit recording**. Dùng zone-bit recording, một vài track kề nhau được tập hợp thành một vùng, các đĩa điển hình chứa khoảng mươi vùng. Mọi track trong một vùng có cùng số sector, nhưng các vùng bên ngoài có nhiều sector trên một track so với vùng bên trong nó. Theo cách này, không gian lưu trữ của đĩa được sử dụng hiệu quả hơn so với cách của hệ thống đĩa truyền thống. Nói một cách đơn giản, đây là một hệ thống lưu trữ bao gồm nhiều sector riêng, mỗi sector có thể được truy cập như một xâu bít độc lập.

Vị trí các track và sector là có thể thay đổi so với cấu trúc vật lý đĩa. Chúng được đánh dấu về mặt từ tính qua một quá trình gọi là **formatting** (hay khởi tạo) đĩa. Quá trình này thường được thực hiện bởi nhà sản xuất đĩa, kết quả ta được một đĩa đã được format. Tuy vậy, hầu hết hệ thống máy tính đều có thể thực hiện nhiệm vụ này. Bởi vậy, nếu thông tin format trên đĩa bị hỏng, đĩa có thể được format lại. Tuy nhiên quá trình này sẽ phá huỷ mọi thông tin đã được lưu trữ ghi trên đĩa trước đó.

Khả năng của hệ thống lưu trữ đĩa phụ thuộc vào số đĩa được sử dụng và mật độ track và sector được thiết đặt. Các hệ thống mức thấp chỉ gồm một đĩa được làm

Hình 2.6. Một hệ thống lưu trữ đĩa

bằng chất dẻo, gọi là **đĩa mềm**, hay bởi một tên ít dùng hơn là **floppy**. Đĩa mềm dễ đưa vào và lấy ra từ các ổ đọc/ghi, đồng thời dễ được lưu trữ lại. Vậy nên đĩa mềm được dùng rất phổ biến như thiết bị lưu trữ thông tin off-line. Tuy nhiên, bởi vì đĩa mềm $3\frac{1}{2}$ -in chỉ có khả năng lưu trữ 1.44MB, nên nó đã nhanh chóng bị thay thế bởi công nghệ khác.

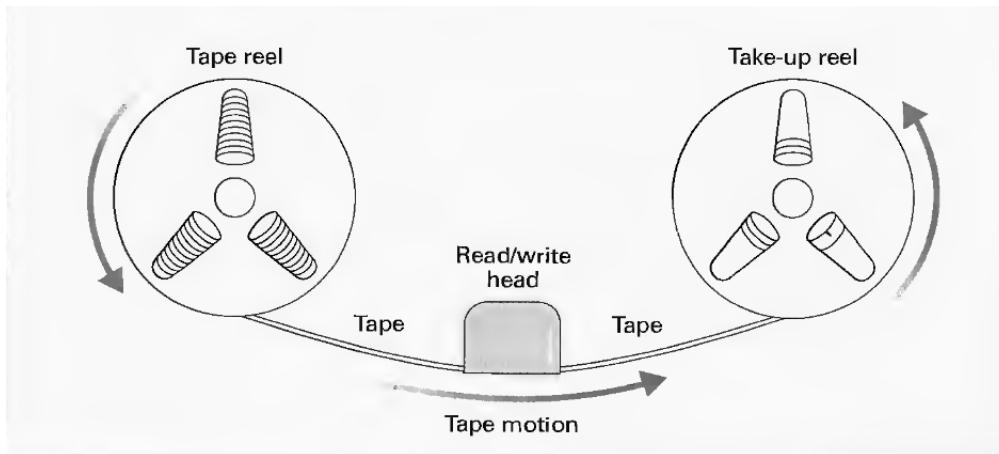
Các hệ thống đĩa có khả năng lưu trữ cao có thể lưu trữ lên tới nhiều gigabyte. Chúng có thể bao gồm năm đến mười đĩa cứng đặt trên cùng một trục. Do các đĩa này được làm bằng chất liệu cứng nên chúng thường được gọi là **hệ thống đĩa cứng**, ngược lại với thuật ngữ **đĩa mềm**. Để cho phép tốc độ quay nhanh, các đầu đọc/ghi trong các hệ thống này không chạm vào đĩa mà chỉ “lơ lửng” trên bề mặt đĩa. Không gian dành cho đầu đọc ở giữa hai đĩa là rất hẹp, thậm chí chỉ một ít bụi cũng có thể làm kẹt đầu đọc và bề mặt đĩa, dẫn đến phá huỷ cả hai (hiện tượng này gọi là **võ đầu đọc**). Bởi vậy nên các hệ thống đĩa cứng thường được đặt bên trong case máy tính và được đóng kín bởi nhà sản xuất.

Hệ thống đĩa cứng nói chung có những đặc trưng tốt hơn so với đĩa mềm. Bởi vì đầu đọc/ghi không chạm vào bề mặt đĩa, nên nó có tốc độ quay lên tới vài nghìn vòng trong một phút. Trong khi đó hệ thống đĩa mềm quay chỉ khoảng 300 vòng một phút. Do đó tốc độ truyền của hệ thống đĩa cứng, thường là vài MB trên giây, lớn

hơn rất nhiều so với đĩa mềm (chỉ vài KB trên giây).

Do các thao tác của hệ thống đĩa yêu cầu chuyển động về mặt vật lý, nên nó kém hơn rất nhiều so với tốc độ của mạch điện tử. Thời gian trễ của mạch điện được tính theo đơn vị nano giây (một phần tỷ của giây) hoặc ít hơn, trong khi đó thời gian di chuyển, thời gian trễ và thời gian truy cập của hệ thống đĩa được tính theo mili-giây (một phần nghìn của giây). Bởi vậy, khi các mạch điện đợi lấy kết quả từ hệ thống đĩa, thời gian dường như là vô tận.

Không chỉ có hệ thống lưu trữ đĩa là thiết bị lưu trữ khối dùng công nghệ từ. Một dạng cũ hơn của lưu trữ khối dùng công nghệ từ là **băng từ** (Hình 2.7). Trong các hệ thống này, thông tin được ghi dưới dạng một băng mềm mỏng cuốn quanh quanh một ống để lưu trữ.

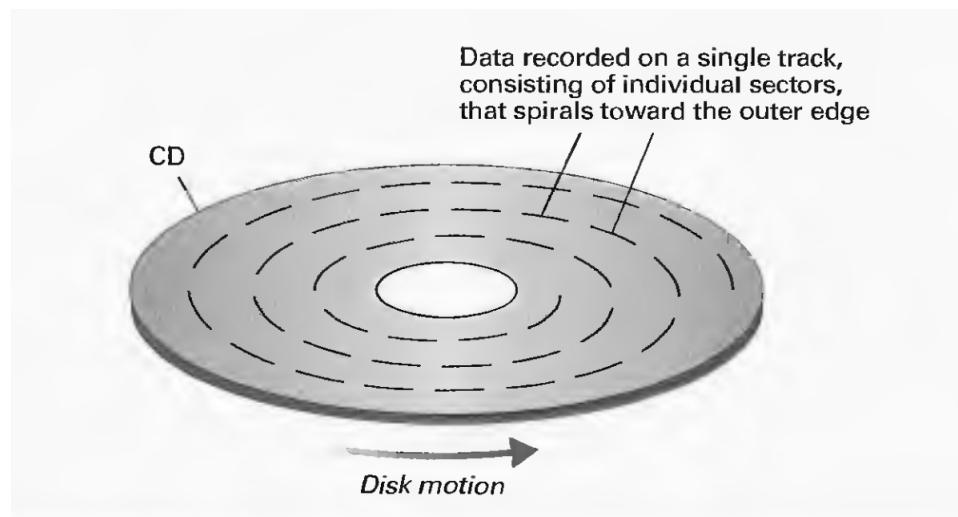
Hình 2.7. Cơ chế lưu trữ băng từ

Hệ thống quang

Có một lớp thiết bị lưu trữ khối áp dụng kỹ thuật quang. Ví dụ đĩa **CD** (Compact Disk). Các đĩa này có đường kính là 12cm (xấp xỉ 5 inches) và được phủ một lớp gương với một lớp phủ bảo vệ. Thông tin được ghi trên đĩa bằng cách thay đổi bề mặt phản xạ. Vì vậy, các thông tin này có thể được lưu trữ theo cách chùm tia laser được phóng không theo quy luật trên bề mặt phản xạ của CD khi nó quay.

Công nghệ CD đã được ứng dụng trước đây cho việc thu âm dùng định dạng quen

thuộc như **CD-DA** (Compact disk-digital audio). Các đĩa CD sử dụng ngày nay về cơ bản có cùng định dạng. Cụ thể, các thông tin trên các đĩa CD được lưu trữ trên một track đơn xoắn ốc xung quanh CD giống cách ghi cũ, tuy nhiên điểm khác biệt là các track trên đĩa CD xoắn ốc theo chiều từ trong ra (Hình 2.8). Track này được chia thành các đơn vị gọi là sector, mỗi sector có định danh riêng của nó và có khả năng lưu giữ 2KB dữ liệu, tương đương với $\frac{1}{75}$ giây âm nhạc trong trường hợp ghi âm.

Hình 2.8. Định dạng lưu trữ của CD

Như một hệ quả của cách thiết kế, các hệ thống lưu trữ CD thực hiện tốt nhất với xâu dữ liệu liên tục, dài, giống như khi sản xuất âm nhạc. Ngược lại, khi ứng dụng yêu cầu truy cập ngẫu nhiên, cách tiếp cận dùng đĩa từ (gồm các track đồng tâm được chia thành các sector có thể truy cập riêng biệt) làm tốt hơn cách tiếp cận xoắn ốc được dùng trong CDs.

Các đĩa CD truyền thống có khả năng lưu trữ 600 đến 700MB. Tuy nhiên, những đĩa **DVD (Digital Versatile Disk)**, được xây dựng từ nhiều mối phức tạp, các tầng nửa trong suốt phục vụ như bề mặt phân biệt khi được nhìn bởi một tia laser hội tụ một cách chính xác, cho phép khả năng lưu trữ lên tới vài GB. Kiểu đĩa như thế này có khả năng lưu trữ trình diễn đa phương tiện dài, bao gồm cả hình ảnh chuyển động.

Thiết bị Flash

Một tính chất chung của thiết bị lưu trữ khối dựa trên công nghệ từ hoặc quang là chuyển động vật lý như các đĩa xoay, di chuyển đầu đọc, và bắn chùm tia laser, được yêu cầu để lưu trữ và lấy dữ liệu. Điều này có nghĩa rằng việc lưu trữ dữ liệu và tìm kiếm là chậm so với mạch điện tử. Công nghệ **bộ nhớ flash** có khả năng giúp giảm bớt hạn chế này. Trong hệ thống nhớ flash, các bít được lưu trữ bằng cách gửi tín hiệu điện trực tiếp tới môi trường lưu trữ ở đó các electron được giữ trong một khoang nhỏ chứa silicon dioxide, bởi vậy nó biến đổi các đặc trưng của mạch điện. Bởi vì các khoang chứa này có khả năng giữ các electron trong nhiều năm, nên công nghệ này có thể phù hợp cho việc lưu trữ dữ liệu off-line.

Mặc dù dữ liệu được lưu trữ trong hệ thống bộ nhớ flash có thể được truy cập theo đơn vị kích thước nhỏ tính theo byte giống như trong ứng dụng RAM, nhưng hạn chế của công nghệ hiện nay khiến cho dữ liệu phải được lưu trữ xoá theo khối lớn. Hơn nữa lặp lại việc xoá sẽ gây thiệt hại cho khoang chứa silicon dioxide. Hạn chế này làm cho công nghệ bộ nhớ flash hiện tại không thích hợp cho các ứng dụng bộ nhớ chính, nơi yêu cầu nội dung phải thay đổi nhiều lần trong một giây. Tuy nhiên, đối với các ứng dụng mà tính thay đổi có thể được điều chỉnh ở mức độ hợp lý như camera số, điện thoại di động, máy PDA cầm tay, thì bộ nhớ flash lại trở thành thiết bị lưu trữ khối được lựa chọn. Thật vậy, bởi vì bộ nhớ flash không nhạy cảm với các va chạm về mặt vật lý (ngược lại với hệ thống từ và quang) nên tiềm năng của nó với các ứng dụng di động là rất hấp dẫn.

Các thiết bị flash được gọi là **flash drives**, với khả năng lên tới vài GB, là sẵn có cho các ứng dụng lưu trữ khái tổng quát. Các đơn vị này được nén trong miếng nhựa nhỏ có độ dày xấp xỉ ba inch cùng với nắp bảo vệ đơn vị kết nối điện khi thiết bị off-line. Khả năng cao của các đơn vị di động này cũng như sự kiện rằng chúng dễ kết nối và ngắn kết nối từ máy tính làm cho chúng trở thành lý tưởng cho việc lưu trữ dữ liệu off-line. Tuy nhiên, tính dễ tổn thương của khoang lưu trữ làm cho chúng không tin cậy như đĩa quang cho việc lưu trữ thực sự lâu dài.

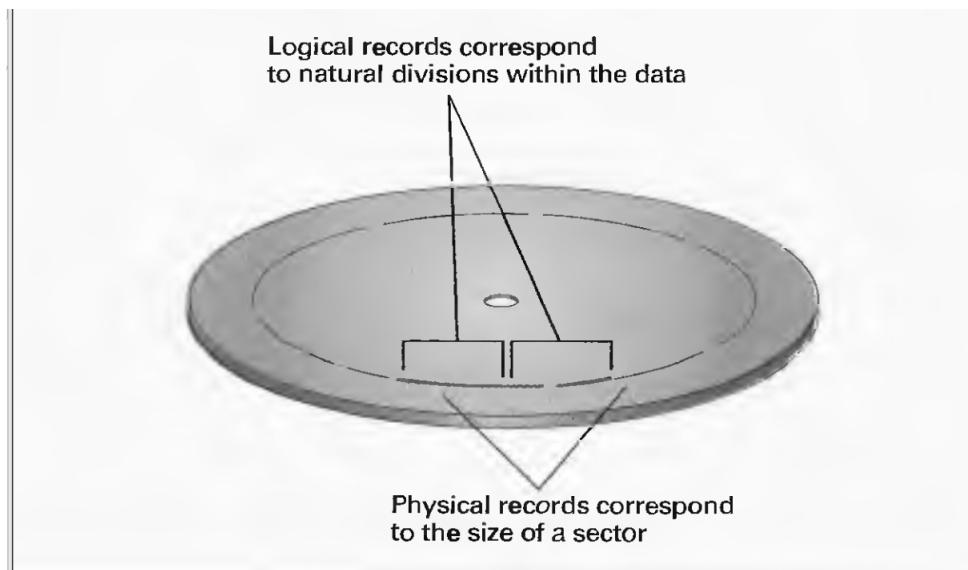
Lưu trữ và tìm kiếm file

Thông tin được lưu trữ trong hệ thống lưu trữ khối về mặt thiết kế được nhóm lại thành các đơn vị lớn gọi là **file**. Một file điển hình có thể là một tài liệu văn bản được hoàn thành, một tấm ảnh, một chương trình, một đĩa nhạc, hoặc một tập dữ liệu về nhân viên trong công ty. Ta đã thấy rằng thiết bị lưu trữ khối làm cho các file được lưu trữ ít hơn. Ví dụ, một file được lưu trữ trên một đĩa từ phải được xử lý theo sector, mà mỗi sector có kích thước xác định trước. Một khối dữ liệu phù hợp với đặc trưng của thiết bị lưu trữ được gọi là **bản ghi vật lý**. Bởi vậy, một file lớn được lưu trữ trong thiết bị lưu trữ khối nói chung sẽ bao gồm nhiều bản ghi vật lý.

Ngược lại với cách chia theo các bản ghi vật lý này, một file thường phân chia tự nhiên theo thông tin được biểu diễn. Ví dụ, một file chứa thông tin về nhân viên trong một công ty có thể bao gồm nhiều đơn vị, mỗi đơn vị chứa thông tin về một nhân viên. Hoặc một file chứa tài liệu văn bản có thể bao gồm nhiều đoạn hoặc trang văn bản. Các khối dữ liệu xuất hiện tự nhiên như thế này được gọi là **các bản ghi logic**.

Các bản ghi logic thường bao gồm các đơn vị nhỏ hơn gọi là các **trường**. Ví dụ, một bản ghi logic chứa thông tin về nhân viên có thể bao gồm trường tên, địa chỉ, số chứng minh của nhân viên,... Đôi khi mỗi bản ghi logic trong một file xác định một cách duy nhất bởi một trường đặc biệt bên trong bản ghi (có thể là số chứng minh thư của nhân viên, một số, hoặc chỉ mục trong bảng liệt kê). Trường xác định như thế này được gọi là **trường khoá**. Giá trị giữa trong trường khoá được gọi là **khoá**.

Các kích thước của bản ghi logic hiếm khi được so sánh với kích thước bản ghi vật lý của của thiết bị lưu trữ khối. Nói cách khác, người ta có thể tìm thấy một vài bản ghi logic nằm bên trong một bản ghi vật lý hoặc có thể là một bản ghi logic tách thành hai hoặc nhiều bản ghi vật lý (Hình 2.9). Kết quả là việc tìm kiếm dữ liệu từ thiết bị lưu trữ khối phải kèm thêm với việc phục hồi những lỗn xộn này. Một giải pháp chung cho vấn đề này là đặt bên ngoài bộ nhớ chính khoảng đủ lớn lưu giữ một vài bản ghi vật lý và để sử dụng không gian bộ nhớ này như một vùng nhóm lại. Có nghĩa rằng, các khối dữ liệu thích hợp với bản ghi vật lý có thể được truyền giữa bộ nhớ chính và thiết bị lưu trữ khối, trong khi dữ liệu nằm trong bộ nhớ chính có

Hình 2.9. Bản ghi logic và bản ghi vật lý trên một đĩa

thể được tham khảo như bản ghi logic.

Một vùng bộ nhớ dùng theo cách này được gọi là **vùng đệm** (buffer). Nói chung, một vùng đệm là một vùng nhớ được dùng để lưu trữ dữ liệu trung gian trong quá trình truyền dữ liệu từ thiết bị này tới thiết bị khác. Ví dụ, các máy in hiện đại có chứa mạch nhớ riêng, phần lớn của mạch này được dùng như vùng đệm để lưu trữ các phần của tài liệu còn chưa được in mà máy in nhận được.

Câu hỏi & Bài tập

1. Hệ thống đĩa cứng có ưu điểm gì so với đĩa mềm khi các đĩa của nó quay nhanh hơn các đĩa của đĩa mềm?
2. Khi ghi dữ liệu trên hệ thống nhiều đĩa, ta nên hoàn thành hết bề mặt đĩa trước khi bắt đầu bề mặt khác, hay ta đầu tiên nên hoàn thành hết cylinder trước khi bắt đầu sang cylinder khác?
3. Trong một hệ thống đặt chéo, dữ liệu thường phải cập nhật liên tục. Tại sao dữ liệu này nên được lưu trữ trên đĩa từ thay vì CD hay DVD?

4. Khi sửa một tài liệu với trình xử lý văn bản, đôi khi việc thêm đoạn văn bản không làm tăng kích thước bên ngoài của file trong lưu trữ khồi. Nhưng có lúc chỉ thêm một kí tự cũng có thể làm tăng kích thước của file tới vài nghìn byte. Bạn hãy giải thích xem tại sao?
5. Nêu một vài ưu điểm của thiết bị flash so với hệ thống lưu trữ khác được giới thiệu trong phần này?
6. Vùng đệm là gì?

2.4 Biểu diễn thông tin

Ta đã xem xét các kỹ thuật để lưu trữ các bít, bây giờ ta sẽ xem xét cách mã hoá thông tin như dãy bít. Ta sẽ quan tâm đến các phương pháp phổ biến để mã hoá văn bản, dữ liệu số, hình ảnh, âm thanh. [....]

Biểu diễn văn bản

Thông tin của văn bản thường được biểu diễn bởi mã của các ký hiệu trong nó (như các chữ cái trong một bảng chữ, các dấu chấm, phẩy,...). Từ đó, văn bản được biểu diễn như một xâu bít dài trong đó dãy bít liên tiếp biểu diễn các ký hiệu liên tiếp trong văn bản gốc.

Trong những năm 1940 và 1950, nhiều kiểu mã như vậy đã được thiết kế và được sử dụng trong liên lạc giữa các thành phần khác nhau của thiết bị, điều này cũng dẫn đến phức tạp trong truyền thông. Để làm giảm những phức tạp này, **Hội Chuẩn Quốc Gia Hoa Kỳ (ANSI)** đã chọn Mã chuẩn của Mỹ để trao đổi thông tin (**American Standard Code for Information Interchange (ASCII)**). Mã này dùng các xâu bảy bít để biểu diễn các chữ cái hoa và chữ cái thường của bảng chữ Tiếng Anh, ký hiệu dấu, các số từ 0 tới 9, và một số thông tin điều khiển như ký hiệu xuống dòng, ký hiệu trả về, và tab. Ngày nay, mã ASCII được mở rộng sang thành dạng tám bít bằng cách thêm một 0 vào bít trái nhất của xâu bảy bít. Kỹ thuật này không chỉ cho ta một mã phù hợp với kích thước ô nhớ theo byte mà còn cho ta

01001000	01100101	01101100	01101100	01101111	00101110
H	e	l	l	o	.

Hình 2.10. Thông điệp “Hello.” biểu diễn ở ASCII

thêm 128 bít nữa (những mã bắt đầu bởi 1) là những ký hiệu mở rộng thêm từ bảng mã ASCII ban đầu. Không may, mỗi nhà sản xuất hướng sử dụng các ký hiệu được mở rộng theo cách riêng của họ, nên dữ liệu mà các xâu bít này biểu diễn không dễ chuyển từ các ứng dụng của nhà sản xuất này sang ứng dụng của nhà sản xuất khác.

Một phần của ASCII theo định dạng xâu tám bít cho mỗi ký hiệu được chỉ ra bởi Phụ lục ???. Bằng cách tra phụ lục này, ta có thể giải mã xâu bít Hình 2.10 như thông điệp “Hello.”.

Mặc dù bảng mã ASCII đã được thừa nhận rộng rãi trong nhiều năm, tuy nhiên do nhu cầu trình bày tài liệu trong nhiều ngôn ngữ, những mã khác mở rộng hơn hiện nay lại trở nên phổ biến. Một trong số đó là **Unicode**, đã được phát triển nhờ hợp tác của một vài nhà sản xuất phần cứng hàng đầu và nhanh chóng nhận được sự ủng hộ của cộng đồng quốc tế. Mã này dùng một xâu 16 bít duy nhất để biểu diễn một ký hiệu. Vậy, Unicode bao gồm 65,536 xâu bít khác nhau—đủ để biểu diễn các văn bản ở nhiều ngôn ngữ như Tiếng Trung, Tiếng Nhật, và Tiếng Do Thái.

Chuẩn hoá cho một bộ mã đầy đủ Unicode được phát triển bởi **Tổ chức Quốc Tế về Chuẩn hoá** (International Organization for Standardization, viết tắt là **ISO**). Mã này dùng các xâu độ dài 32 bít, và có khả năng biểu diễn hàng tá ký hiệu khác nhau.

Một file bao gồm một dãy ký hiệu dài được mã hoá dùng ASCII hoặc Unicode thường được gọi là một **file văn bản**. Một ý quan trọng mà ta phải phân biệt, đó là giữa một file văn bản đơn giản có thể thao tác bởi các chương trình công cụ được gọi là **trình soạn thảo** và các file phức tạp hơn được tạo bởi **bộ xử lý văn bản**. Cả hai đều bao gồm các văn bản. Tuy nhiên, một file văn bản chỉ chứa các ký hiệu mã hoá của văn bản, trong khi đó một file tạo bởi bộ xử lý văn bản chứa nhiều mã riêng biểu diễn các font, các thông tin về cách giống hàng,... Hơn nữa, bộ xử lý văn bản có thể sử dụng các mã riêng thay vì chuẩn ASCII hoặc Unicode để biểu diễn văn bản.

Biểu diễn giá trị số

Lưu trữ thông tin theo cách mã hoá các ký tự là không hiệu quả khi thông tin là các giá trị số. Để thấy lý do tại sao, ta cùng xem xét vấn đề lưu trữ giá trị 25. Nếu ta nhất định lưu trữ nó như các ký hiệu ở dạng ASCII dùng mỗi byte cho mỗi ký hiệu, ta cần 16 bít để lưu trữ. Hơn nữa, số lớn nhất ta có thể lưu trữ dùng 16 bít là 99. Tuy nhiên, nếu dùng **ký hiệu nhị phân** thì với 16 bít ta có thể lưu trữ mọi số nguyên từ 0 tới 65,535. Bởi vậy, ký hiệu nhị phân (hay các dạng khác của nó) được sử dụng rộng rãi cho việc mã hoá dữ liệu số trên máy tính.

Ký hiệu nhị phân là một cách biểu diễn các giá trị số chỉ dùng các số 0 và 1 thay vì các số 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, và 9 như trong chữ số truyền thống, hoặc cơ sở 10. ta sẽ nghiên cứu hệ thống số đầy đủ trong Mục ???. Nay, ta sẽ chỉ cần một vài kiến thức cơ sở để hiểu hệ thống này. Với mục đích này, ta sẽ xem xét đồng hồ đo số km trong các ôtô kiểu cũ [.....]

Do tính hiệu quả này, các thông tin dạng số thường được lưu trữ bởi một dạng ký hiệu nhị phân thay vì dạng ký hiệu được mã hoá. Ta nói “một dạng ký hiệu nhị phân” bởi vì hệ thống nhị phân được mô tả trực tiếp chỉ là cơ sở cho một vài kỹ thuật lưu trữ số được sử dụng bên trong máy. Một vài dạng khác của hệ thống nhị phân sẽ được thảo luận sau này. Nay, ta thuần tuý chỉ để ý rằng hệ thống được gọi là ký hiệu **bù hai** (xem Phần ??) là cách chung để lưu trữ các số bởi vì nó cho ta phương pháp thích hợp để biểu diễn số âm cũng như số nguyên dương. Để biểu diễn phân số như $4\frac{1}{2}$ hoặc $\frac{3}{4}$, được gọi là ký hiệu **dấu chấm động** (xem Mục ??).

Biểu diễn hình ảnh

Các ứng dụng máy tính ngày nay bao gồm nhiều hơn là chỉ có văn bản và giá trị số. Chúng còn bao gồm cả hình ảnh, âm thanh, và video. Kỹ thuật phổ biến để biểu diễn ảnh bao gồm hai loại: **các kỹ thuật bitmap** và **các kỹ thuật vectors**. Với kỹ thuật bit map, một ảnh được biểu diễn như một tập các điểm, mỗi điểm gọi là một **pixel**, viết tắt của từ “picture element.” (phần tử ảnh). Một ảnh đen trắng được mã hoá như một xâu bít dài biểu diễn các dòng pixel trong ảnh, trong đó mỗi bít hoặc là bằng 1 hoặc bằng 0 phụ thuộc khi nào pixel tương ứng là đen hay trắng. Kỹ thuật

này được sử dụng trong hầu hết các máy sao chép (facsimile).

Thuật ngữ *bit map* bắt nguồn từ sự kiện rằng các bít biểu diễn một ảnh theo định dạng một-bít-cho-một-pixel [...]. Ngày nay thuật ngữ đã được tổng quát hoá để bao gồm mọi hệ thống trong đó các ảnh được mã hoá theo cách pixel-cạnh-pixel. Ví dụ, trong trường hợp ảnh đen trắng, mỗi pixel được biểu diễn bởi một tập các bít (thường là tám), cho phép bóng xám được biểu diễn.

Cách tiếp cận bit map được mở rộng cho ảnh màu, trong đó mỗi điểm ảnh (pixel) được biểu diễn bởi một tổ hợp các bít chỉ ra có mặt của pixel. Hai cách tiếp cận này là chung. Trong đó, cách ta sẽ gọi là mã hoá RGB, mỗi điểm ảnh được biểu diễn bởi thành phần màu- đỏ (red), xanh lá cây (green) và xanh lam (blue)—tương ứng với ba màu của ánh sáng. Thông thường ta dùng một byte để biểu diễn cường độ của mỗi thành phần màu. Bởi vậy, mỗi điểm ảnh cần ba byte để lưu trữ.

Một lựa chọn phổ biến khác để mã hoá RGB là sử dụng thành phần “độ sáng” kết hợp với hai thành phần màu. Ở đây, thành phần “độ sáng” được gọi là độ chiếu sáng của điểm ảnh, về cơ bản nó là tổng của ba thành phần đỏ, xanh lá cây và xanh lam. (Trên thực tế, nó chính là tổng số ánh sáng trắng trong điểm ảnh, nhưng ở đây ta sẽ không cần quan tâm chi tiết.) Hai thành phần còn lại được gọi là độ màu xanh lam và độ màu đỏ. Độ màu xanh lam (tương ứng, độ màu đỏ) được xác định bằng cách tính chênh lệch giữa độ chiếu sáng của điểm ảnh và tổng số ánh sáng xanh lam (tương ứng tổng số ánh sáng đỏ) trong điểm ảnh. Kết hợp cả ba thành phần này lại ta được thông tin xác định điểm ảnh.

Tính phổ biến của mã hoá ảnh dùng độ sáng và các thành phần màu bắt nguồn từ lĩnh vực truyền hình màu bởi vì cách tiếp cận này cho phép tương thích giữa việc mã hoá các ảnh màu và các tín hiệu nhận được của các tivi đen trắng đời cũ. Thực ra, các ảnh xám có thể được xem như ảnh màu khi giới hạn chỉ dùng thành phần độ sáng.

Một điểm bất lợi của kỹ thuật bitmap là ảnh không thể thay đổi kích thước một cách tuỳ ý. Về cơ bản, chỉ có cách phóng to ảnh là tăng độ lớn của điểm ảnh, nhưng nó sẽ làm vỡ ảnh. (Đây là kỹ thuật dùng trong các camera số gọi là “digital zoom”, ngược lại với “optical zoom” là điều chỉnh thấu kính của cameras.) Kỹ thuật vector cho phép khắc phục vấn đề này. Với cách tiếp cận này, một ảnh được biểu diễn như

một tập các đường thẳng và đường cong. Kiểu mô tả này bỏ qua chi tiết xem làm thế nào các đường thẳng và đường cong được vẽ ra thiết bị tạo ảnh mà thay vào đó nó nhấn mạnh đến cách tạo ra một mẫu điểm ảnh đặc biệt.

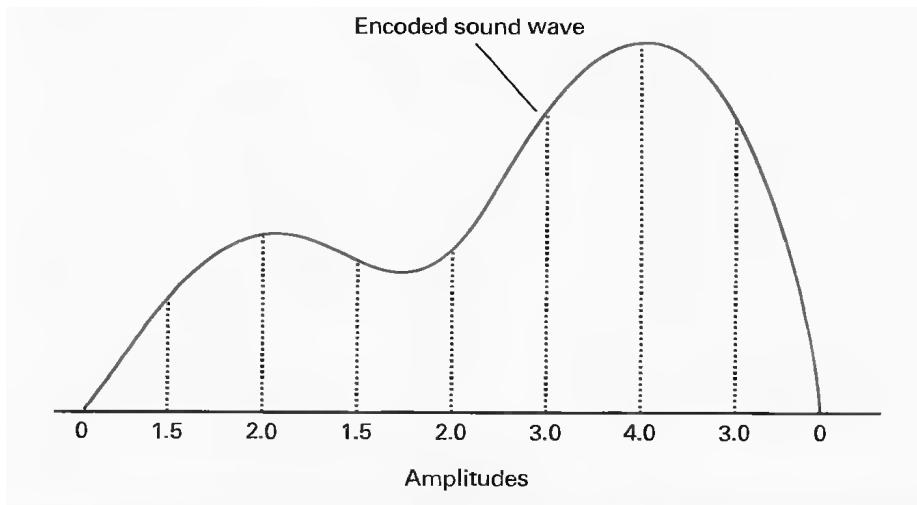
Nhiều font trong các hệ thống xử lý văn bản ngày nay được mã hoá dùng kỹ thuật vector. Kỹ thuật này cho phép làm thay đổi kích thước của ký tự trong văn bản một cách mềm dẻo. Các font này được gọi là **scalable fonts**. Ví dụ, TrueType (được phát triển bởi Microsoft và Apple Computer) là một hệ thống mô tả cách các ký hiệu trong văn bản được vẽ. Tương tự, PostScript (được phát triển bởi Adobe System) cho phép mô tả các ký tự cũng như các dữ liệu ảnh tổng quát hơn. Các kỹ thuật biểu diễn vector cũng phổ biến trong các hệ thống **thiết kế với trợ giúp của máy tính** (Computer-aided design) trong đó việc vẽ các đối tượng ba chiều được hiện và được thao tác trên màn hình máy tính.

Biểu diễn âm thanh

Phương pháp chung nhất để mã hoá thông tin audio để lưu trữ và xử lý trong máy tính là lấy mẫu biên độ của sóng âm theo từng khoảng và ghi lại như dãy giá trị. Ví dụ, dãy 0, 1.5, 2.0, 3.0, 4.0, 3.0, 0 là dãy sóng âm theo biên độ, nói một cách ngắn gọn, sóng này tăng dần rồi quay lại 0 (Hình 2.11). Kỹ thuật này sử dụng một tỷ lệ lấy mẫu là 8000 mẫu mỗi giây, đã được dùng trong nhiều năm để truyền thông điện thoại khoảng cách xa. Giọng nói được mã hoá bằng giá trị số biểu diễn biên độ của giọng 8000 lần trong một giây. Các giá trị này được truyền đến nơi nhận, tại đây âm của giọng được tái tạo lại.

Dù tỷ lệ 8000 mẫu trên giây có vẻ khá nhanh, nhưng nó vẫn không đủ để thu âm với độ trung thực cao. Để đạt được chất lượng âm thanh cao của đĩa CD nhạc, một tỷ lệ mẫu 44,100 mẫu trên giây được dùng. Dữ liệu đạt được từ mỗi mẫu được biểu diễn bởi 16 bít (32 bít cho thu âm stereo). Vậy nên ta cần hơn một triệu bít cho mỗi giây của âm nhạc thu ở dạng stereo.

Một hệ thống mã hoá khác là Musical Instrumental Digital Interface (MIDI) được sử dụng rộng rãi được sử dụng trong các bộ tổng hợp được tìm thấy trong các bàn phím điện tử, trong âm thanh của các trò chơi video, và trong âm thanh hiệu ứng

Hình 2.11. Sóng âm được biểu diễn bởi dãy 0, 1.5, 2.0, 3.0, 4.0, 3.0, 0

kèm các trang web. Bằng cách mã hoá các chỉ dẫn để tạo ra âm cho một thiết bị tổng hợp thay vì phải mã hoá bản thân âm thanh, MIDI tránh được các yêu cầu lưu trữ lớn của kỹ thuật lấy mẫu. Chính xác hơn, MIDI mã hoá các nốt nhạc của các nhạc cụ theo thời gian, ví dụ clarinet chơi nốt Rê trong hai giây có thể mã hoá bằng ba byte thay vì mất hơn hai triệu bít bằng cách lấy mẫu với tỷ lệ 44,100 mẫu trên giây.

Nói tóm lại, ta có thể nghĩ MIDI như cách mã hoá các bản nhạc đọc bởi người biểu diễn thay vì chính bản thân việc trình diễn, và việc chơi một file MIDI có thể nghe rất khác trên các thiết bị tổng hợp khác nhau.

Câu hỏi & Bài tập

- Đây là một thông điệp được mã hoá ở dạng ASCII dùng tám bít cho mỗi ký hiệu. Thông điệp này ý nghĩa là gì? (Xem Phụ lục ??)

```

01000011 01101111 01101101 01110000 01110101 01110100
01100101 01110010 00100000 01010011 01100011 01101001
01100101 01101110 01100011 01100101

```

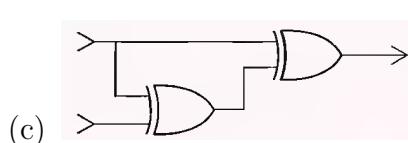
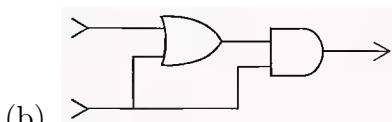
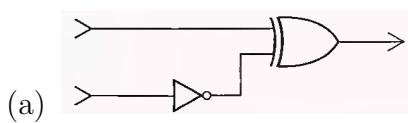
- Hãy chỉ ra mối quan hệ giữa mã của ký tự hoa và ký tự thường của cùng một ký tự theo bảng mã ASCII.

3. Mã hoá các câu sau theo bảng mã ASCII.
- Where are you?
 - "How?" Cheryl asked.
 - $2 + 3 = 5$.
4. Hãy mô tả một thiết bị trong cuộc sống hàng ngày có thể ở một trong hai trạng thái, ví dụ như lá cờ cắm trên cột cờ có thể ở trạng thái được treo hay không treo. Gán ký hiệu 1 tới một trong hai trạng thái này và 0 cho trạng thái còn lại, và chỉ ra cách biểu diễn ASCII cho ký tự b khi lưu trữ dùng kiểu bít này.
5. Chuyển mỗi biểu diễn nhị phân sau đây sang cơ số mười:
(a) 0101	(b) 1001	(c) 1011
(d) 0110	(e) 10000	(f) 10010
6. Chuyển mỗi biểu diễn thập phân sau đây sang nhị phân:
(a) 6	(b) 13	(c) 11
(d) 18	(e) 27	(f) 4
7. Nếu mỗi chữ số được mã hoá bởi một byte theo ASCII thì giá trị số lớn nhất có thể được biểu diễn dùng ba bytes là bao nhiêu? Cũng vẫn ba byte đó nếu ta dùng ký hiệu nhị phân thì giá trị số lớn nhất là bao nhiêu?
8. Một lựa chọn khác so với ký hiệu hexa để biểu diễn dãy bít là **ký hiệu thập phân ngăn cách bởi dấu chấm** trong đó mỗi byte biểu diễn bởi giá trị ở cơ sở 10 tương đương byte biểu diễn một số ngăn cách bởi các dấu chấm. Ví dụ, 12.5 biểu diễn xâu 0000110000000101 (byte 00001100 biểu diễn số 12, và 00000101 biểu diễn số 5), và xâu 100010000001000000000111 được biểu diễn số 136.16.7. Hãy biểu diễn mỗi xâu bít sau đây theo ký hiệu thập phân ngăn cách bởi dấu chấm.
- 0000111100001111
 - 001100110000000010000000
 - 0000101010100000

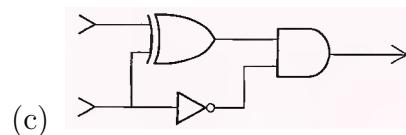
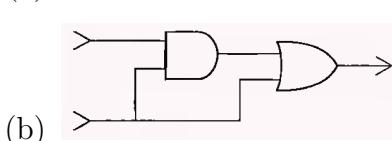
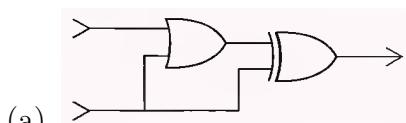
9. Chỉ ra ưu điểm của cách biểu diễn ảnh dùng kỹ thuật vector so với các kỹ thuật bitmap? Ưu điểm của kỹ thuật bitmap so với kỹ thuật vector?
10. Giả sử ta dùng kỹ thuật lấy mẫu với 44,100 mẫu trong một giây để thu âm stereo một giờ âm nhạc giống như đã thảo luận ở trên. Hãy so sánh kích thước của phiên bản được mã hoá theo cách này với một đĩa CD.

2.5 Bài tập cuối chương

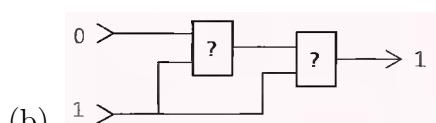
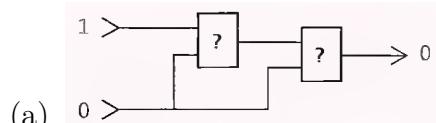
1. Hãy xác định đầu ra của mỗi mạch sau đây, giả sử đầu vào phía trên là 1 và đầu vào phía dưới là 0.

2. Với mỗi mạch dưới đây, hãy xác định các tổ hợp đầu vào để đầu ra là 1.

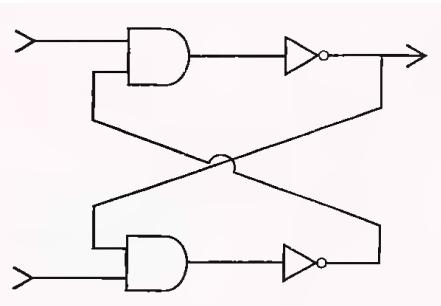

3. Trong mỗi mạch dưới đây, các hình chữ nhật biểu diễn cùng một loại cổng. Dựa vào thông tin đầu vào và đầu ra, hãy xác định cổng liên quan trong hình là AND, OR hay XOR.

4. Giả sử rằng cả đầu vào và đầu ra trong mạch dưới đây là 1. Mô tả xem chuyện gì xảy ra nếu đầu vào

phía trên tạm thời thay đổi về 0. Mô tả xem chuyện gì xảy ra nếu đầu vào phía dưới tạm thời thay đổi về 0. Vẽ lại mạch sử dụng các cổng NAND.

5. Bảng dưới đây biểu diễn địa chỉ và nội dung (dùng ký hiệu hexa) của một vài ô nhớ trong bộ nhớ chính của máy tính. Hãy thực hiện theo dây các lệnh ở dưới đây và ghi lại nội dung của các ô nhớ này.

Địa chỉ Nội dung

00	AB
01	53
02	D6
03	02

- B1. Chuyển nội dung của ô nhớ có địa chỉ là 03 vào ô nhớ địa chỉ 00.
- B2. Chuyển giá trị 01 vào ô nhớ tại địa chỉ 00.
- B3. Chuyển giá trị được lưu trữ tại địa chỉ 01 vào ô nhớ tại địa chỉ 03.

6. Nếu địa chỉ mỗi ô nhớ của một máy được biểu diễn bởi hai số hexa, vậy có bao nhiêu ô nhớ trong bộ nhớ chính của máy tính này? có bao nhiêu ô nhớ nếu mỗi ô nhớ biểu diễn bởi bốn số hexa?
7. Xâu bít gì được biểu diễn bởi ký hiệu hexa sau đây?
- a. CB
 - b. 67
 - c. A9
 - d. 10
 - e. FF
8. Giá trị của bít trọng số cao nhất trong xâu bít được biểu diễn bởi các ký hiệu hexa sau đây là gì?
- a. 7F
 - b. FF
 - c. 8F
 - d. 1F
9. Biểu diễn các xâu bít dưới đây thành ký hiệu hexa:
- a. 101010101010
 - b. 110010110111
 - c. 000011101011
10. Giả sử một camera số có một khả năng lưu trữ là 256MB. Có bao nhiêu bức ảnh có thể được lưu trữ trong camera nếu mỗi ảnh bao gồm 1024 điểm ảnh trên một dòng và 1024 điểm ảnh trên một cột và nếu mỗi điểm ảnh cần ba byte để lưu trữ.

11. Giả sử một bức ảnh được biểu diễn trên màn hình máy tính bởi một mảng hình chữ nhật chứa 1024 cột và 768 dòng điểm ảnh. Nếu tám bít yêu cầu để mã hoá màu và cường độ của mỗi điểm ảnh, vậy cần bao nhiêu ô nhớ (tính theo byte) để lưu trữ được toàn bộ bức ảnh này.
12. a. Chỉ ra hai ưu điểm của bộ nhớ chính so với đĩa từ.
 b. Chỉ ra hai ưu điểm của đĩa từ so với bộ nhớ chính.
13. Giả sử bạn chỉ còn 50GB trống trong ổ đĩa cứng 120GB của bạn. Có hợp lý không khi bạn định dùng các đĩa CD để lưu trữ toàn bộ dữ liệu trên ổ như dữ liệu backup? Có hợp lý không khi dùng DVD?
14. Nếu mỗi sector trên đĩa từ chứa 1024 byte, ta cần bao nhiêu sector để lưu trữ một trang văn bản (mỗi trang chứa khoảng 50 dòng, mỗi dòng khoảng 100 ký tự) và mỗi ký tự được biểu diễn dùng Unicode?
15. Ta cần bao nhiêu byte để lưu trữ 400 trang ở đó mỗi trang lưu trữ 3500 nếu ký tự được mã hoá dùng ASCII? Cần bao nhiêu byte nếu mỗi ký tự biểu diễn ở dạng Unicode?
16. Thời gian trễ của một đĩa cứng là bao nhiêu nếu nó quay với tốc độ 60 vòng trên giây?
17. Thời gian truy cập trung bình của đĩa cứng là bao nhiêu nếu nó quay với tốc độ 60 vòng trên giây và thời gian dịch chuyển là 10 milli giây?
18. Giả sử một người đánh máy có thể đánh được 60 từ trong một phút liên tục từ ngày này sang ngày khác. Để số ký tự đã đánh lưu vào được đầy một đĩa CD kích thước 640MB, người này cần đánh máy trong bao lâu? (giả sử một từ gồm năm ký tự và mỗi ký tự cần một byte để lưu trữ.)
19. Đây là một bức thông điệp ở dạng ASCII. Hãy giải mã xem nó nói gì?
 01010111 01101000 01100001
 01110100 00100000 01100100
 01101111 01100101 01110011
 00100000 01101001 01110100
 00100000 01110011 01100001
 01111001 00111111
20. Thông điệp dưới đây được mã hoá dưới dạng ASCII dùng một byte cho mỗi ký tự và được biểu diễn dùng ký hiệu hexa. Thông điệp sau đây muốn nói gì?

68657861646563696D616C

21. Mã hoá các câu sau đây dưới dạng mã ASCII dùng một byte một ký tự.
- $100/5 = 20$
 - To be or not to be?
 - The total cost is \$7.25.
22. Biểu diễn các câu trả lời của bài 21 dưới dạng ký hiệu hexa.
23. Liệt kê các biểu diễn nhị phân của các số nguyên từ 6 tới 16.
24. a. Viết số 26 bằng cách biểu diễn 2 và 6 ở dạng ASCII.
b. Viết số 26 ở dạng biểu diễn nhị phân.
25. Những giá trị nào trong biểu diễn nhị phân chỉ có một trong các bít bằng 1? Liệt kê các biểu diễn nhị phân cho sáu giá trị nhỏ nhất với tính chất này.

Chương 3

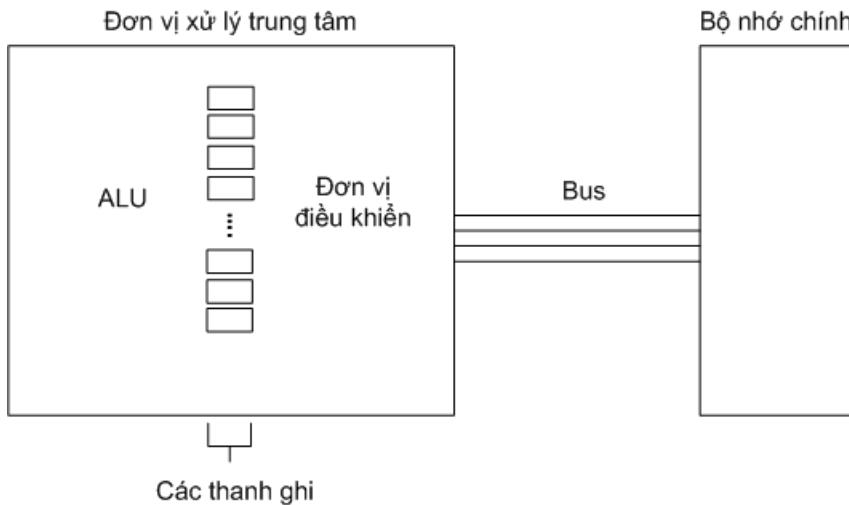
Thao tác dữ liệu

3.1	Kiến trúc máy tính	45
3.2	Ngôn ngữ máy	48
3.3	Thực hiện chương trình	56
3.4	Các lệnh số học và logic	65
3.5	Giao tiếp với các thiết bị khác	71
3.6	Các kiến trúc khác	77
3.7	Bài tập cuối chương	80

Trong chương này, ta sẽ xem xét cách máy tính thao tác với dữ liệu và giao tiếp với thiết bị ngoại vi như máy in và bàn phím. Để làm điều đó, ta sẽ xem xét cơ bản về kiến trúc máy tính, chỉ ra làm thế nào để lập trình bằng cách mã hoá các lệnh (ở mức máy).

3.1 Kiến trúc máy tính

Phần mạch điện trong máy tính điều khiển các thao tác trên dữ liệu gọi là **đơn vị xử lý trung tâm**, hay CPU - Center Processing Unit. Người ta thường ví nó như là

Hình 3.1. CPU và bộ nhớ chính kết nối với nhau thông qua một bus

”bộ não” của máy tính.

Một CPU bao gồm hai phần: **đơn vị tính toán số học/logic**, hay ALU (viết tắt của Arithmetic/Logic Unit) và **đơn vị điều khiển** (control unit). Phần ALU gồm các mạch thực hiện các phép toán trên dữ liệu (như cộng hoặc trừ). Còn đơn vị điều khiển gồm các mạch để điều phối các hoạt động của máy. Ngoài ra, để lưu trữ các thông tin trung gian, CPU còn chứa một tập các ô nhớ, gọi là **thanh ghi**, tương tự như các ô nhớ của bộ nhớ chính. Các thanh ghi này được chia làm hai loại: **thanh ghi đa năng** (general-purpose registers) và **thanh ghi chuyên dụng** (special-purpose registers). Dưới đây, ta xem xét thanh ghi đa năng, còn các thanh ghi chuyên dụng sẽ được thảo luận trong Mục 3.3.

Thanh ghi đa năng dùng để lưu trữ các dữ liệu tạm thời trong khi CPU thực hiện tính toán. Các thanh ghi này vừa lưu trữ giá trị đầu vào, vừa lưu trữ kết quả sau khi tính toán của ALU. Để thực hiện một phép toán liên quan đến dữ liệu trong bộ nhớ chính, đơn vị điều khiển phải chuyển dữ liệu từ bộ nhớ vào các thanh ghi đa năng, thông báo cho ALU biết thanh ghi nào lưu trữ dữ liệu, kích hoạt mạch thích hợp trong ALU, và thông báo cho ALU thanh ghi nào để lưu trữ kết quả.

Để chuyển dữ liệu (dãy bit), CPU và bộ nhớ chính được liên kết với nhau bởi nhiều dây nối, thường gọi là các **bus** (xem Hình 3.1). Nhờ các bus này, CPU có thể

- Bước 1. Lấy toán hạng thứ nhất từ trong bộ nhớ và đặt vào các thanh ghi.
- Bước 2. Lấy toán hạng thứ hai từ trong bộ nhớ và đặt nó vào một thanh ghi khác.
- Bước 3. Kích hoạt mạch cộng với đầu vào là các thanh ghi trong các Bước 1 và 2, và dùng một thanh ghi khác để lưu kết quả.
- Bước 4. Lưu giữ kết quả vào trong bộ nhớ.
- Bước 5. Dừng chương trình.

Hình 3.2. Cộng các giá trị trong bộ nhớ

lấy (đọc) dữ liệu từ bộ nhớ chính bằng cách cung cấp hai thông tin: (1) địa chỉ ô nhớ cần đọc; (2) một tín hiệu đặc biệt thông báo với bộ nhớ gửi dữ liệu cho nó. Tương tự, CPU ghi dữ liệu vào bộ nhớ bằng cách cung cấp ba thông tin: (1) địa chỉ của ô nhớ cần ghi; (2) dữ liệu cần ghi; (3) một tín hiệu đặc biệt thông báo với bộ nhớ ghi dữ liệu mà nó gửi đến.

Dựa trên cách thiết kế này, việc cộng hai giá trị nằm trong bộ nhớ chính sẽ không phải chỉ là thực hiện phép cộng. Thực vậy, để thực hiện thao tác cộng này, nó phải hoàn thành đầy đủ năm bước liệt kê trong Hình 3.2. Tóm lại, các thao tác bao gồm: dữ liệu được chuyển từ bộ nhớ chính tới các thanh ghi bên trong CPU, sau đó ALU thực hiện cộng giá trị của các thanh ghi này, và cuối cùng đặt giá trị của thanh ghi kết quả vào một ô nhớ trong bộ nhớ chính.

Các máy tính trước đây rất khó khăn khi thực hiện các công việc khác nhau, vì đối với mỗi việc, các bước thực hiện phải được xây dựng sẵn trước trong đơn vị điều khiển như một phần của máy. Để có được tính mềm dẻo, các thiết bị điện trước đây được thiết kế sao cho có thể dễ dàng nối lại dây tương ứng cho mỗi nhiệm vụ. Trước khi thực hiện một nhiệm vụ các dây nối phải được cắm sẵn vào trong các lỗ cắm thích hợp. Cách thiết kế này giống như chuyển mạch trong các hệ thống điện thoại đời cũ.

Mọi vấn đề được giải quyết nhờ vào ý tưởng mang tính đột phá của Von Neumann.

Ông đã chỉ ra rằng chương trình cũng là một loại dữ liệu, nó được mã hóa và lưu trong bộ nhớ chính. Nếu đơn vị điều khiển được thiết kế để đọc lệnh từ bộ nhớ, giải mã lệnh, và thực hiện lệnh, thì thay vì phải nối lại dây để thay đổi chương trình máy tính, ta chỉ phải đặt nội dung của một vài ô nhớ tương ứng với chương trình.

Ý tưởng về chương trình được đặt trong bộ nhớ chính được gọi là **khái niệm lưu trữ chương trình**. Ngày nay, nó trở thành cách tiếp cận chính thống - nó quen thuộc tới mức đã trở nên hiển nhiên trong việc thiết kế máy tính. Thực chất, những khó khăn của thời kỳ trước là do mọi người đã quen với việc phân biệt chương trình và dữ liệu như những thực thể khác nhau: dữ liệu được lưu trữ trong bộ nhớ, còn chương trình phải là một phần của đơn vị điều khiển. Đây là một ví dụ điển hình cho thấy lợi ích khi thay đổi cách tư duy.

Câu Hỏi & Bài tập

1. Bạn hãy chỉ ra dây các hoạt động cần thiết để chuyển dữ liệu từ một ô nhớ này tới một ô nhớ khác trong máy tính?
2. Để có thể ghi một giá trị vào ô nhớ, CPU phải cung cấp cho bộ nhớ chính những thông tin gì?
3. Thiết bị lưu trữ khối, bộ nhớ chính, và thanh ghi đa năng đều là các hệ thống lưu trữ. Hãy chỉ ra sự khác nhau trong cách sử dụng của chúng?

3.2 Ngôn ngữ máy

Để áp dụng được khái niệm lưu trữ chương trình, các CPU được thiết kế để đoán nhận các lệnh được mã hóa dưới dạng các dãy bít. Tập các lệnh cùng với cách mã hóa được gọi là **ngôn ngữ máy**. Các lệnh biểu thị trong ngôn ngữ này được gọi là lệnh ở mức máy, hay ngắn gọn là **lệnh máy**.

Tập lệnh

Danh sách các lệnh mà một CPU điển hình có thể giải mã và thực hiện được khá ngắn. Khi mà một máy đã có thể thực hiện một số nhiệm vụ cơ bản và được lựa chọn hợp lý, việc thêm vào một số đặc điểm, về mặt lý thuyết, sẽ không làm tăng khả năng của máy. Nói cách khác, việc thêm những đặc điểm này chỉ làm máy thêm thích hợp với người sử dụng, chứ không tăng chức năng cơ bản của nó.

Có hai quan điểm về kiến trúc CPU. Một quan điểm cho rằng CPU nên được thiết kế chỉ có một số tối thiểu các lệnh máy cần thiết. Cách tiếp cận này dẫn tới khái niệm **kiến trúc tập lệnh rút gọn** (RISC - reduced instruction set computer). Ưu điểm của kiến trúc RISC là máy thực hiện hiệu quả và nhanh chóng do tính đơn giản của tập lệnh.

Quan điểm khác cho rằng CPU nên có sẵn một tập lớn các lệnh phức tạp, dù chúng có dư thừa về mặt kỹ thuật. Kết quả cách tiếp cận này là **kiến trúc tập lệnh phức tạp** (CISC - reduced instruction set computer). Luận điểm của kiến trúc CISC là nếu CPU phức tạp có nghĩa là việc viết chương trình trên đó sẽ đơn giản. Bởi vậy, để thực hiện một lệnh phức tạp ở kiến trúc CISC nói chung cần thực hiện nhiều lệnh ở kiến trúc RISC.

Cả hai loại bộ xử lý RISC và CISC đều có sẵn trên thị trường. Dòng xử lý Pentium, được phát triển bởi Intel, là một ví dụ về kiến trúc CISC. Dòng PowerPC (bao gồm các bộ xử lý mà Apple gọi là G4 và G5), được phát triển bởi Apple, IBM và Motorola là ví dụ về kiến trúc RISC. (Apple hiện nay sản xuất máy dựa trên sản phẩm của Intel. Tuy nhiên, việc chuyển đổi này là vì lý do thương mại, chứ không phải là do phân biệt ưu nhược điểm của triết lý thiết kế RISC và CISC).

Dù ở kiến trúc RISC hay CISC, một lệnh máy vẫn có thể được phân loại thành ba nhóm: (1) nhóm lệnh chuyển dữ liệu; (2) nhóm lệnh số học và logic; (3) nhóm lệnh điều khiển.

Chuyển dữ liệu Nhóm chuyển dữ liệu bao gồm các lệnh yêu cầu chuyển dữ liệu từ ô nhớ này sang ô nhớ khác. Các bước 1, 2, và 4 trong Hình 3.2 là loại lệnh này. Ta nên để ý rằng việc sử dụng thuật ngữ *chuyển* ở đây không hoàn toàn chính xác. Rất

hiếm khi dữ liệu được chuyển đi bằng cách sao chép sang ô nhớ mới đồng thời xoá ở ô nhớ gốc. Lệnh chuyển ở đây giống như việc sao chép dữ liệu hơn. Bởi vậy nên mô tả hoạt động của nhóm lệnh này bằng thuật ngữ sao chép thay vì chuyển.

Cũng liên quan đến thuật ngữ, ta thảo luận hai thuật ngữ đặc biệt thường dùng cho thao tác chuyển dữ liệu giữa CPU và bộ nhớ chính: đó là LOAD và STORE. Yêu cầu đặt giá trị cho thanh ghi đa năng bằng nội dung của ô nhớ thường được gọi là lệnh LOAD. Ngược lại, yêu cầu chuyển nội dung của thanh ghi vào trong một ô nhớ được gọi là STORE. Trong hình 3.2, Bước 1 và 2 là lệnh LOAD, và bước 4 là lệnh STORE.

Một nhóm con quan trọng trong nhóm lệnh chuyển dữ liệu là các lệnh giao tiếp với thiết bị ngoại vi (như máy in, bàn phím, màn hình, bộ điều khiển đĩa,...). Bởi vì các lệnh này thực hiện các hoạt động vào/ra (I/O) của máy, nên chúng được gọi là lệnh I/O. Thực chất, các lệnh này được thực hiện nhờ vào các lệnh chuyển dữ liệu giữa CPU và bộ nhớ, ta sẽ giải thích chi tiết cách làm trong Mục 3.5. Vì vậy, ta cũng xếp các lệnh I/O vào nhóm lệnh chuyển dữ liệu.

Số học và logic Nhóm số học và logic gồm các lệnh nhằm thông báo với bộ điều khiển yêu cầu một hoạt động xử lý bởi đơn vị tính toán số học và logic. Bước 3 trong hình 3.2 rơi vào nhóm này. Giống như tên gọi, đơn vị số học và logic không chỉ có khả năng thực hiện các phép toán số học, mà còn nhiều phép toán khác nữa. Một số trong đó là các phép toán Boolean AND, OR và XOR như được giới thiệu trong Chương 2.

Ngoài ra, một tập các phép toán khác săn có trong hầu hết các đơn vị số học và logic cho phép dịch nội dung thanh ghi sang phải hoặc trái. Các phép toán này được biết như các phép toán SHIFT hoặc ROTATE. Sự khác biệt giữa hai lệnh này là, đối với lệnh SHIFT thì bít “ở vị trí cuối cùng” của thanh ghi bị bỏ qua, còn với ROTATE thì bít này được quay vòng lại phía đầu bên kia của thanh ghi.

Điều khiển Nhóm lệnh điều khiển bao gồm các lệnh trực tiếp thực hiện chương trình thay vì thao tác dữ liệu. Bước 5 trong Hình 3.2 thuộc nhóm lệnh này. Nhóm lệnh này chứa nhiều lệnh rất quan trọng trong tập lệnh máy, như họ các lệnh nhảy

- Bước 1. LOAD một thanh ghi với một giá trị từ bộ nhớ.
- Bước 2. LOAD thanh ghi khác với giá trị khác trong bộ nhớ.
- Bước 3. Nếu giá trị thứ hai này bằng không, JUMP tới Bước 6.
- Bước 4. Chi nội dung của thanh ghi đầu tiên với thanh ghi thứ hai và đặt kết quả vào thanh ghi thứ ba.
- Bước 5. STORE nội dung của thanh ghi thứ ba vào trong bộ nhớ.
- Bước 6. STOP.

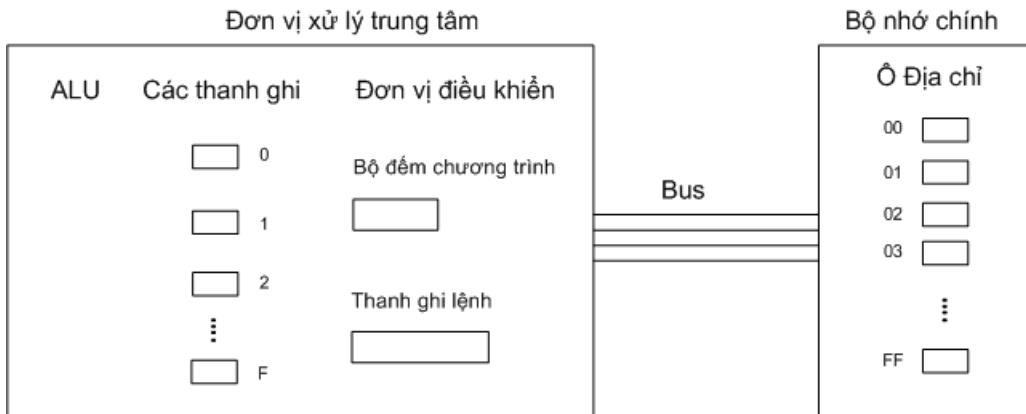
Hình 3.3. Chia các giá trị trong bộ nhớ

JUMP (hoặc BRANCH) được sử dụng để thay đổi thứ tự thực hiện lệnh. Nó cho phép chuyển đến thực hiện một lệnh bất kỳ, thay vì thực hiện lệnh tiếp theo trong danh sách lệnh. Có hai kiểu lệnh JUMP: **lệnh nhảy không điều kiện** và **lệnh nhảy có điều kiện**. Một ví dụ của kiểu lệnh nhảy không điều kiện là “Nhảy tới Bước 5”; một ví dụ của kiểu lệnh nhảy có điều kiện là “Nếu giá trị đạt được là 0, vậy nhảy tới Bước 5”. Sự khác biệt giữa các lệnh này là lệnh nhảy có điều kiện thực hiện “thay đổi nơi đến” chỉ nếu một số điều kiện được thoả mãn. Như một ví dụ, dãy các lệnh trong Hình 3.3 biểu diễn thuật toán chia hai giá trị ở đó Bước 3 là điều kiện nhảy có điều kiện nhằm tránh trường hợp chia cho không.

Một mô tả ngôn ngữ máy

Ta sẽ cùng xem xét cách mã hoá các lệnh của một máy tính. Máy mà ta sẽ sử dụng cho thảo luận sẽ được mô tả trong Phụ lục A và được tóm tắt trong Hình 3.4. Máy này gồm 16 thanh ghi đa năng và bộ nhớ chính gồm 256 ô nhớ, mỗi ô nhớ có khả

năng lưu trữ tám bít. Để tiện tham chiếu, ta gán nhãn các thanh ghi bởi các giá trị từ 0 tới 15 và địa chỉ của các ô nhớ từ 0 tới 255. Để tiện lợi, ta xem các nhãn và địa chỉ này như các giá trị nhị phân và viết gọn dưới dạng hexa. Và do đó, các thanh ghi được gán nhãn từ 0 tới F , và các ô nhớ được đánh địa chỉ từ 00 tới FF .

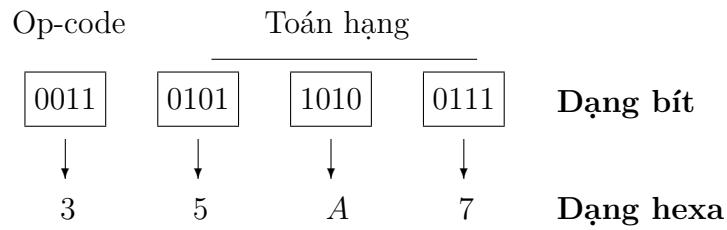

Hình 3.4. Kiến trúc máy được mô tả trong Phụ lục A

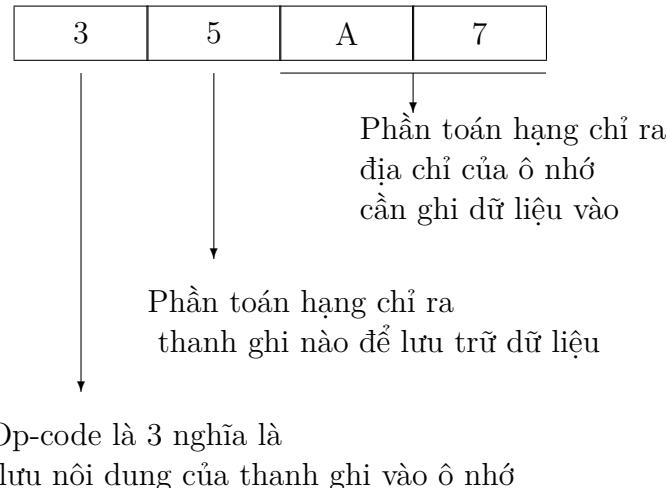
Các lệnh máy được mã hoá gồm hai phần: trường **op-code** (viết tắt của mã toán tử) và trường **toán hạng**. Dãy bít xuất hiện trong phần op-code chỉ ra phép toán nào được thực hiện, kiểu như STORE, SHIFT, XOR, và JUMP; và trường này bắt buộc phải có trong mọi lệnh. Dãy bít trong trường toán hạng cung cấp các thông tin chi tiết về phép toán được xác định bởi op-code. Ví dụ với phép toán STORE, thông tin trong trường toán hạng chỉ ra: (1) thanh ghi nào chứa dữ liệu cần ghi; (2) và ô nhớ nào để nhận dữ liệu.

Ngôn ngữ máy mô tả ở Phụ lục A chỉ gồm 12 lệnh cơ bản. Mỗi lệnh được mã hoá bằng 16 bít, và biểu diễn bởi một số thập lục phân gồm bốn chữ số (Hình 3.5). Trong đó, bốn bít đầu tiên là phần op-code, hay tương đương chữ số đầu tiên của số thập lục phân. Để ý (Phụ lục A) rằng các op-code này được biểu diễn bởi các chữ số hexa từ 1 tới C. Đặc biệt, Bảng trong Phụ lục A chỉ cho ta rằng một lệnh bắt đầu bằng chữ số 3 (ở dạng hexa) tham chiếu đến lệnh STORE, lệnh bắt đầu bằng chữ số A tham chiếu đến lệnh ROTATE.

Trường toán hạng của mỗi lệnh trong mô tả máy của ta bao gồm ba chữ số hexa (12 bít), và ngoại trừ lệnh HALT không cần thông tin gì thêm, nó sẽ làm rõ

Hình 3.5. Các thành phần của một lệnh máy trong Phụ lục A

xem lệnh đưa bởi op-code phải làm gì. Ví dụ, xem Hình 3.6, nếu chữ số hexa đầu tiên của một lệnh là 3 chỉ ra đây là lệnh lưu trữ nội dung của thanh ghi vào bộ nhớ, số hexa tiếp theo của lệnh chỉ ra thanh ghi nào cần lưu trữ, và hai số hexa cuối chỉ ra ô nhớ nào dùng để lưu dữ liệu. Bởi vậy lệnh 35A7 (ở dạng hexa) dịch thành lệnh “STORE mẫu bít tìm thấy trong thanh ghi 5 vào trong ô nhớ có địa chỉ là A7”. Chú ý rằng việc sử dụng ký hiệu hexa giúp ta đơn giản trong việc nhìn các lệnh. Còn trên thực tế, lệnh 35A7 là dãy bít 0011010110100111.

Hình 3.6. Giải mã lệnh 35A7

Lệnh 35A7 cũng cung cấp một ví dụ rõ ràng tại sao dung lượng bộ nhớ chính được tính theo luỹ thừa của hai. Bởi vì tám bít trong lệnh để dành cho việc xác định ô nhớ nào được sử dụng trong lệnh, nó có khả năng tham khảo tới chính xác 2^8 ô nhớ khác nhau. Bởi thế ta cần xây dựng bộ nhớ có đúng số ô nhớ như thế—đánh địa

chỉ từ 0 tới 255. Nếu bộ nhớ chính có nhiều ô nhớ hơn, thì số ta không thể viết lệnh phân biệt chúng; còn nếu có ít ô nhớ hơn, có trường hợp ta viết lệnh tham chiếu đến một ô nhớ không tồn tại.

Một ví dụ khác chỉ ra xem làm thế nào trường toán hạng được sử dụng để làm rõ lệnh xác định bởi op-code. Ta xét lệnh có op-code 7 (ở dạng hexa), lệnh này yêu cầu OR nội dung của hai thanh ghi với nhau (ta sẽ giải thích làm thế nào để OR hai thanh ghi sau, trong Mục 3.4). Bây giờ ta chỉ đơn thuần quan tâm xem làm thế nào lệnh được mã hoá. Trong trường hợp này, chữ số hexa tiếp theo chỉ ra thanh ghi nào sẽ được lưu kết quả, còn hai số hexa cuối chỉ ra hai thanh ghi nào sẽ được OR với nhau. Bởi vậy lệnh 70C5 được dịch thành “OR nội dung của thanh ghi C với nội dung của thanh ghi 5 và đặt kết quả vào thanh ghi 0”.

Ta cũng cần phân biệt giữa hai lệnh máy LOAD. Ở đây ta, lệnh có op-code 1 (ở dạng hexa) là lệnh nạp giá trị là nội dung của một ô nhớ vào một thanh ghi, trong khi đó op-code 2 (ở dạng hexa) là lệnh nạp một hằng số vào thanh ghi. Sự khác biệt ở đây là, với lệnh nạp kiểu đầu tiên, trường toán hạng chứa một địa chỉ; trong khi đó, với lệnh nạp kiểu thứ hai, trường toán hạng là dãy bít cần được nạp.

Để ý rằng máy có hai lệnh ADD, một để cộng hai số biểu diễn bù hai và một để cộng biểu diễn dấu chấm động. Sự phân biệt này là hậu quả của sự kiện rằng, bên trong đơn vị số học và logic, cách hoạt động để cộng các số được mã hoá ở dạng bù hai khác với cách cộng các số mã hoá theo ký hiệu dấu chấm động .

Ta kết thúc phần này với Hình 3.7, nó chứa mã một cách mã hoá của lệnh trong hình 3.2. Ta giả sử rằng các giá trị được cộng đã được lưu trữ như các số bù hai tại ô nhớ có địa chỉ 6C và 6D và tổng của chúng sẽ được đặt tại địa chỉ 6E.

Câu Hỏi & Bài Tập

1. Tại sao thuật ngữ *dịch chuyển* (move) được xem như một tên không đúng cho phép toán dịch chuyển dữ liệu từ một vị trí tới một vị trí khác trong máy?
2. Trong phần trình bày ở trên, các lệnh JUMP đã được giải thích bằng cách xác định rõ ràng vị trí nhảy tới bởi tên (hoặc số bước nhảy) của lệnh đích bên trong lệnh JUMP (ví dụ, “Nhảy tới Bước 6”). Một trở ngại của cách tiếp cận này là

Lệnh	Ý nghĩa
156C	Nạp thanh ghi 5 với giá trị bằng với xâu bít tìm thấy trong bộ nhớ tại địa chỉ 6C
166D	Nạp thanh ghi 6 bằng xâu bít tìm thấy tại ô nhớ có địa chỉ là 6D.
5056	Cộng nội dung biểu diễn dưới dạng bù hai của thanh ghi 5 và thanh ghi 6 và lưu kết quả vào thanh ghi 0.
306E	Lưu nội dung của thanh ghi 0 vào trong bộ nhớ tại địa chỉ 6E.
C000	Dừng chương trình.

Hình 3.7. Một cách mã hóa các lệnh trong Hình 3.2

nếu tên một lệnh (sô) bị thay đổi sau đó, ta sẽ phải tìm được mọi lệnh nhảy tới lệnh đó và thay đổi lại phần tên trong lệnh. Hãy mô tả một cách khác giải thích lệnh JUMP sao cho tên lệnh đích không cần phải xác định một cách rõ ràng.

3. Lệnh “Nếu 0 bằng 0, thì nhảy tới Bước 7” là lệnh nhảy có điều kiện hay không có điều kiện? Giải thích câu trả lời của bạn.
4. Viết lại chương trình trong Hình 3.7 dưới dạng các dãy bít.
5. Các lệnh sau đây được viết trong ngôn ngữ máy mô tả ở Phụ lục A. Hãy mô tả chính xác chúng bằng ngôn ngữ tự nhiên.
 - a. 386A
 - b. BADE
 - c. 803C
 - d. 40F4
6. Nêu sự khác nhau giữa các lệnh 15AB và 25AB trong ngôn ngữ máy mô tả ở Phụ lục A.

7. Dưới đây là mô tả của một vài lệnh. Hãy dịch chúng sang ngôn ngữ máy trong Phụ lục A.

- (a) LOAD thanh ghi số 3 với giá trị hexa là 56.
- (b) ROTATE thanh ghi số 5 ba bít sang phải.
- (c) AND nội dung của thanh ghi A với nội dung của thanh ghi 5 và đặt kết quả vào thanh ghi 0.

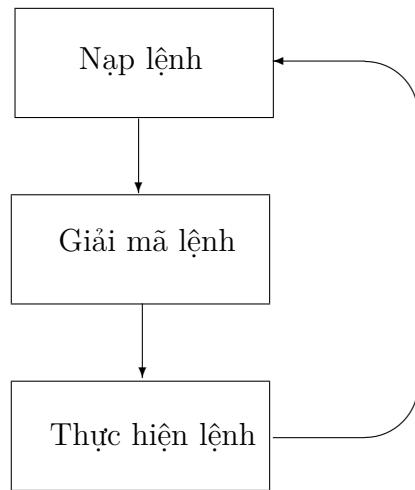
3.3 Thực hiện chương trình

Máy tính thực hiện một chương trình nằm trong bộ nhớ bằng cách sao chép các lệnh vào đơn vị điều khiển. Tại đơn vị điều khiển, từng lệnh một được giải mã và thực thi. Thứ tự các lệnh được nạp từ bộ nhớ tương ứng với thứ tự chúng được lưu trữ trong bộ nhớ, trừ trường hợp lệnh hiện hành được chọn trước đó bởi một lệnh nhảy JUMP.

Để hiểu quá trình này hoạt động thế nào, ta cần phải xem xét tổ chức của đơn vị điều khiển trong CPU. Nó có hai thanh ghi chuyên dụng: **thanh ghi lệnh** và **bộ đếm chương trình** (xem lại Hình 3.4). Thanh ghi lệnh lưu giữ lệnh đang thực hiện. Bộ đếm chương trình chứa địa chỉ của lệnh tiếp theo sẽ được thực hiện; bằng cách này, máy biết được lệnh tiếp theo nó sẽ phải thực hiện là lệnh gì.

Đơn vị điều khiển thực hiện lệnh theo một quá trình gồm ba bước, gọi là **chu kỳ máy**. Các bước này gồm: nạp, giải mã, và thực hiện lệnh (Hình 3.8). Trong bước nạp, đơn vị điều khiển yêu cầu bộ nhớ cung cấp cho nó lệnh được lưu trữ tại ô nhớ được chỉ ra bởi bộ đếm chương trình. Bởi vì mỗi lệnh trong máy bao gồm 2 byte, bước nạp sẽ lấy nội dung của hai ô nhớ liên tiếp từ bộ nhớ chính. Nó đặt hai ô nhớ này vào thanh ghi lệnh như một lệnh, sau đó tăng bộ đếm chương trình lên hai để trả tới lệnh tiếp theo. Như vậy, bộ đếm chương trình đã sẵn sàng cho bước nạp tiếp theo.

Khi lệnh đã nằm trong thanh ghi lệnh, đơn vị điều khiển tiến hành giải mã để tách riêng từng toán hạng tương ứng với từng thành phần của lệnh dựa trên phần op-code của nó. Sau đó, đơn vị điều khiển sẽ thực hiện lệnh bằng cách kích hoạt các mạch điện phù hợp với nhiệm vụ được yêu cầu. Ví dụ, nếu là lệnh nạp dữ liệu từ bộ

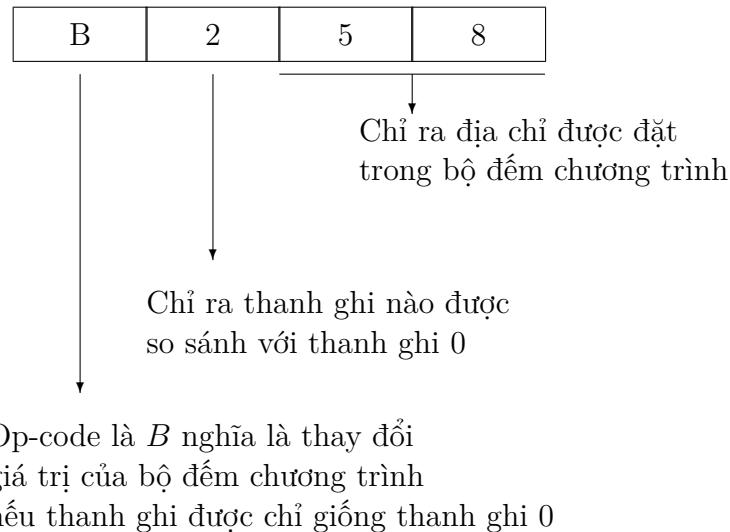
Hình 3.8. Chu kỳ máy

nhớ, đơn vị điều khiển sẽ gửi tín hiệu tương ứng tới bộ nhớ chính, đợi bộ nhớ chính gửi lại dữ liệu, và đưa dữ liệu nhận được vào các thanh ghi được yêu cầu. Nếu lệnh cần thực hiện đòi hỏi tính toán số học, đơn vị điều khiển sẽ kích hoạt mạch điện thích hợp của đơn vị số học và logic với các thanh ghi đầu vào thích hợp; đợi câu trả lời từ đơn vị tính toán số học và logic để đặt vào các thanh ghi đầu ra được yêu cầu.

Khi lệnh ở trong thanh ghi lệnh đã thực hiện xong, đơn vị điều khiển lại bắt đầu chu kỳ máy mới. Để ý rằng bộ đếm chương trình đã được tăng ở cuối mỗi bước nạp, vậy nó trở đến địa chỉ lệnh đúng cho bước nạp của chu kỳ sau.

Có gì đặc biệt khi thực hiện lệnh nhảy JUMP? Ta xem xét, ví dụ lệnh *B258* (Hình 3.9), ý nghĩa của nó là “JUMP tới lệnh tại địa chỉ 58 (dạng hexa) nếu nội dung của thanh ghi 2 bằng với nội dung thanh ghi 0”. Trong trường hợp này, ở bước thực hiện của chu kỳ máy, đầu tiên máy sẽ tiến hành so sánh nội dung hai thanh ghi 2 và 0. Nếu chúng là hai dãy bít khác nhau, bước thực hiện kết thúc và chu kỳ máy tiếp theo sẽ bắt đầu. Ngược lại, nếu nội dung của hai thanh ghi này bằng nhau, máy sẽ đặt giá trị 58 (dạng hexa) vào bộ đếm chương trình (vẫn trong bước thực hiện). Trong trường hợp này, bước nạp tiếp theo sẽ thấy 58 trong bộ đếm chương trình, và lệnh tiếp theo sẽ tại địa chỉ này sẽ được nạp và thực hiện.

Chú ý rằng, nếu lệnh là *B058*, vậy thì việc quyết định khi nào bộ đếm chương

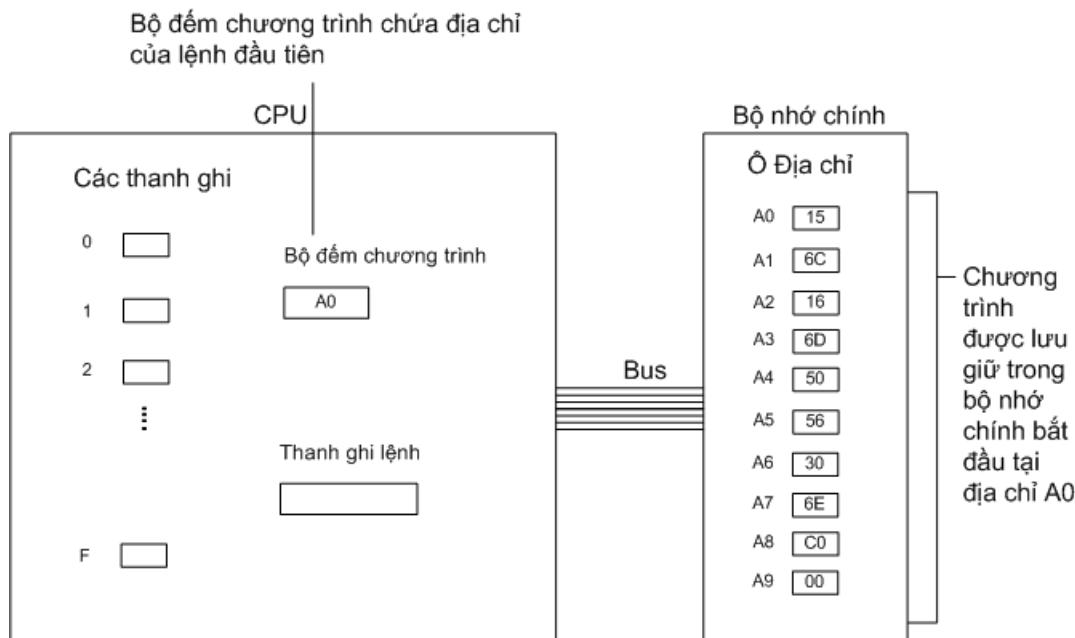
Hình 3.9. Giải mã lệnh B258

trình bị thay đổi sẽ phụ thuộc vào khi nào nội dung thanh ghi 0 bằng nội dung thanh ghi 0. Vậy thì, đây là lệnh nhảy không điều kiện. Và mọi lệnh có dạng $B0xy$ sẽ thực hiện nhảy tới vị trí xy mà không cần quan tâm đến nội dung của thanh ghi 0.

Một ví dụ về quá trình thực hiện chương trình

Ta sẽ thử áp dụng các thảo luận về chu kỳ máy ở trên cho chương trình trong Hình 3.7. Chương trình này nạp hai giá trị từ bộ nhớ chính, tính toán tổng của chúng, và ghi lại vào một ô nhớ trong bộ nhớ. Đầu tiên ta cần đặt chương trình vào một nơi trong bộ nhớ. Trong ví dụ này, ta giả sử chương trình đã được lưu giữ tại vùng nhớ liên tục bắt đầu tại địa chỉ $A0$ (hexa). Khi chương trình đã được lưu trữ theo cách này, ta có thể chạy chương trình bằng cách đặt địa chỉ ($A0$) của lệnh đầu tiên trong bộ đếm chương trình và cho máy chạy (Hình 3.10).

Đơn vị điều khiển bắt đầu bước nạp của chu kỳ máy bằng cách lấy lệnh nằm trong bộ nhớ chính tại địa chỉ $A0$ và đặt lệnh này ($156C$) trong thanh ghi lệnh (Hình 3.11a). Chú ý rằng, một lệnh trong máy của ta có độ dài 16 bít (bằng 2 byte). Bởi vậy nó sẽ chiếm hai ô nhớ $A0$ và $A1$ trong bộ nhớ. Đơn vị điều khiển được thiết kế để đặt nội dung cả hai ô nhớ này vào thanh ghi lệnh (độ dài 16 bít). Nó tăng bộ đếm

Hình 3.10. Chương trình từ Hình 3.7 được lưu giữ trong bộ nhớ để sẵn sàng thực hiện.

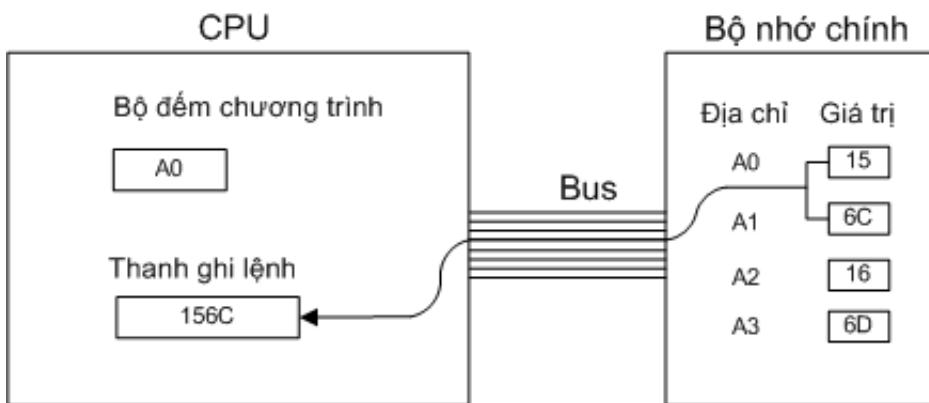
chương trình lên hai giá trị để trả tới địa chỉ của lệnh tiếp theo (Hình 3.11b). Vậy, ở cuối bước nạp của chu kỳ máy đầu tiên, bộ đếm chương trình và thanh ghi lệnh chứa dữ liệu sau đây:

Bộ đếm chương trình: A2

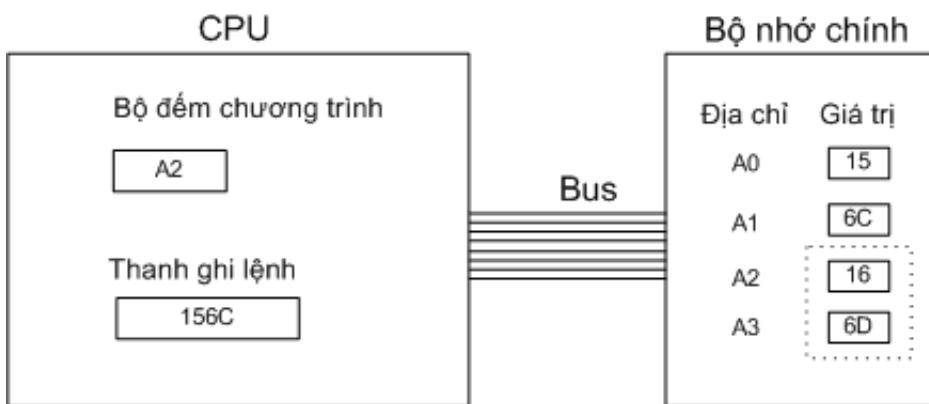
Thanh ghi lệnh: 156C

Sau đó, đơn vị điều khiển phân tích lệnh trong thanh ghi lệnh và kết luận rằng đây là lệnh “nạp thanh ghi 5 bằng nội dung của ô nhớ tại địa chỉ 6C”. Việc nạp được thực hiện trong bước thực hiện của chu kỳ máy. Đơn vị điều khiển lại bắt đầu chu kỳ tiếp theo.

Chu kỳ này bắt đầu với việc nạp lệnh 166D từ hai ô nhớ bắt đầu tại địa chỉ A2. Đơn vị điều khiển đặt lệnh này vào thanh ghi lệnh và tăng bộ đếm chương trình lên A4. Böyle giờ đơn vị điều khiển giải mã lệnh 166D và xác định rằng phải nạp thanh ghi 6 với nội dung của ô nhớ tại địa chỉ 6D. Thanh ghi 6 được nạp trong bước thực hiện của chu kỳ máy.

(a) Lúc bắt đầu của bước nạp, lệnh bắt đầu tại địa chỉ A0 được nhận từ bộ nhớ và đặt vào thanh ghi lệnh

(b) Sau đó bộ đếm chương trình tăng lên để trỏ vào lệnh tiếp theo.

Hình 3.11. Thực hiện bước nạp của chu kỳ máy.

Bởi vì bộ đếm chương trình bây giờ chia A4, đơn vị điều khiển đọc lệnh tiếp theo tại địa chỉ này. Kết quả là 5056 được đặt trong thanh ghi lệnh, và bộ đếm chương trình được tăng lên thành A6. Đơn vị điều khiển bây giờ giải mã nội dung thanh ghi lệnh và thực hiện nó bằng cách kích hoạt mạch cộng số bù hai với đầu vào là các thanh ghi 5 và 6.

Trong bước thực hiện này, ALU thực hiện phép cộng và đặt kết quả vào thanh ghi 0 (theo yêu cầu của đơn vị điều khiển), và thông báo với đơn vị điều khiển rằng nó đã kết thúc. Đơn vị điều khiển sau đó bắt đầu chu kỳ máy khác. Một lần nữa, với sự trợ giúp của bộ đếm chương trình, nó nạp lệnh tiếp theo (306E) từ hai ô nhớ bắt đầu tại địa chỉ A6 và tăng bộ đếm chương trình thành A8. Lệnh này được giải mã và thực hiện. Tại điểm này, giá trị tổng được đặt vào ô nhớ tại vị trí 6E.

Lệnh tiếp theo được nạp bắt đầu tại địa chỉ A8, và bây giờ bộ đếm chương trình được tăng thành AA. Nội dung của thanh ghi lệnh là C000 và được giải mã là lệnh dừng chương trình. Kết quả là, máy dừng tại bước thực hiện của chu kỳ máy, và hoàn tất việc chạy chương trình.

Tóm lại, quá trình mà máy thực hiện lệnh cũng giống như ta đã làm để theo dõi chi tiết từng lệnh. Nếu ta giữ vị trí bằng cách đánh dấu lệnh thì máy tính sử dụng bộ đếm chương trình. Sau khi xác định lệnh nào tiếp theo sẽ được thực hiện, ta có thể đọc lệnh xem ý nghĩa của nó là gì. Điều đó có nghĩa rằng ta đã thực hiện được nhiệm vụ yêu cầu và quay trở lại danh sách để thực hiện lệnh tiếp theo giống như máy thực hiện lệnh trong thanh ghi và quay trở lại với quá trình nạp tiếp theo.

Chương trình hay dữ liệu

Nhiều chương trình có thể được lưu trữ đồng thời trong bộ nhớ chính của máy tính, miễn là chúng ở những vị trí khác nhau. Việc xác định chương trình nào sẽ được chạy đơn thuần chỉ là việc đặt một giá trị thích hợp cho bộ đếm chương trình.

Tuy nhiên, ta cũng phải để ý rằng, dữ liệu cũng được chứa trong bộ nhớ chính và được mã hóa dưới dạng các dãy 0 và 1, máy tính không thể biết được đâu là dữ liệu và đâu là chương trình. Nếu bộ đếm chương trình được trỏ đến một vùng dữ liệu thay vì vùng cho chương trình, máy tính sẽ đọc các bít dữ liệu như các lệnh và thực hiện

chúng. Kết quả chạy chương trình lúc đó phụ thuộc vào dữ liệu đọc được và không thể dự đoán trước được nó sẽ làm gì.

Ta cũng không nên kết luận rằng việc để chương trình và dữ liệu nằm chung trong bộ nhớ chính là ý tưởng tồi. Trên thực tế, điều này rất có ích. Nó cho phép một chương trình thao tác một chương trình khác (hoặc thậm chí với bản thân nó) giống như nó là dữ liệu. Hãy tưởng tượng, ví dụ chương trình có khả năng học bằng cách tự thay đổi bản thân nó để phản hồi lại các tương tác với môi trường bên ngoài. Hoặc thậm chí có tồn tại một loại chương trình có thể viết và thực hiện một chương trình khác để giải quyết vấn đề cho trước.

Câu Hỏi & Bài Tập

- Giả sử rằng các ô nhớ tại địa chỉ từ 00 tới 05 trong máy mô tả bởi Phụ lục A chứa dãy bít (dưới dạng hexa) được cho trong bảng sau:

Địa chỉ	Nội dung
00	14
01	02
02	34
03	17
04	C0
05	00

Nếu ta bắt đầu cho máy chạy với bộ đếm chương trình chưa giá trị 00, vậy khi máy dừng thì ô nhớ tại địa chỉ 17 (ở dạng hexa) sẽ chứa giá trị bao nhiêu?

- Giả sử rằng các ô nhớ từ B0 tới B8 trong máy mô tả ở Phụ lục A chứa dãy bít (dưới dạng hexa) được cho bởi bảng sau:

Địa chỉ Nội dung

<i>B0</i>	13
<i>B1</i>	<i>B8</i>
<i>B2</i>	<i>A3</i>
<i>B3</i>	02
<i>B4</i>	33
<i>B5</i>	<i>B8</i>
<i>B6</i>	<i>C0</i>
<i>B7</i>	00
<i>B8</i>	0F

- (a) Nếu chương trình bắt đầu tại địa chỉ *B0*, nội dung (tính theo bít) của thanh ghi số 3 sau khi lệnh đầu tiên được thực hiện sẽ là bao nhiêu?
- (b) Nội dung của ô nhớ tại địa chỉ *B8* là bao nhiêu sau khi lệnh kết thúc chương trình được thực hiện?
3. Giả sử rằng các ô nhớ từ *A4* tới *B1* trong máy mô tả ở Phụ lục A chứa dãy bít (dưới dạng hexa) được cho bởi bảng sau:

Địa chỉ Nội dung

<i>A4</i>	20
<i>A5</i>	00
<i>A6</i>	21
<i>A7</i>	03
<i>A8</i>	22
<i>A9</i>	01
<i>AA</i>	<i>B1</i>
<i>AB</i>	<i>B0</i>
<i>AC</i>	50
<i>AD</i>	02
<i>AE</i>	<i>B0</i>
<i>AF</i>	<i>AA</i>
<i>B0</i>	<i>C0</i>
<i>B1</i>	00

Hãy trả lời các câu hỏi dưới đây với giả sử rằng máy bắt đầu với bộ đếm chương trình chứa giá trị *A4*.

- (a) Giá trị của thanh ghi 0 bằng bao nhiêu sau khi lệnh tại địa chỉ *AA* được thực hiện lần đầu tiên?
 - (b) Giá trị của thanh ghi 0 bằng bao nhiêu khi lệnh tại địa chỉ *AA* được thực hiện lần thứ hai ?
 - (c) Lệnh tại địa chỉ *AA* sẽ được thực hiện bao nhiêu lần trước khi máy dừng?
4. Giả sử rằng các ô nhớ từ *F0* tới *F9* trong máy mô tả ở Phụ lục A chứa dãy bít (dưới dạng hexa) được cho bởi bảng sau:

Địa chỉ Nội dung

<i>F0</i>	20
<i>F1</i>	<i>C0</i>
<i>F2</i>	31
<i>F3</i>	<i>F8</i>
<i>F4</i>	20
<i>F5</i>	00
<i>F6</i>	30
<i>F7</i>	<i>F9</i>
<i>F8</i>	<i>FF</i>
<i>F9</i>	<i>FF</i>

Nếu ta cho máy bắt đầu với bộ đếm chương trình chứa *F0*, máy thực hiện nhiệm vụ gì khi nó đi tới lệnh tại địa chỉ *F8*?

3.4 Các lệnh số học và logic

Như đã chỉ ra ở phần trước, nhóm lệnh số học và logic bao gồm các lệnh thực hiện các phép toán số học, logic và các phép toán dịch. Trong phần này, ta sẽ xem chi tiết các phép toán này.

Các Phép Toán Logic

Ta đã xem xét các phép toán logic AND, OR, XOR (tuyển loại) trong Chương ??, như các phép toán hai ngôi, có hai đầu vào và một đầu ra đều một bít. Các phép toán này có thể mở rộng cho đầu vào, đầu ra là các dãy bít bằng cách áp dụng các phép toán cơ bản cho các từng bít tương ứng trong dãy. Ví dụ, kết quả của việc AND hai dãy bít 10011010 và 11001001 cho kết quả là

$$\begin{array}{r}
 10011010 \\
 \text{AND} \quad 11001001 \\
 \hline
 10001000
 \end{array}$$

bằng việc đơn thuần áp dụng phép toán AND cho từng cặp bít tương ứng ở các cột. Cũng tương tự, cho các phép toán OR và XOR

$$\begin{array}{r}
 10011010 \\
 \text{OR} \quad 11001001 \\
 \hline
 11011011
 \end{array}
 \quad
 \begin{array}{r}
 10011010 \\
 \text{XOR} \quad 11001001 \\
 \hline
 01010011
 \end{array}$$

Một trong những ứng dụng chính của phép toán AND là ẩn một phần của dãy bít không làm ta quan tâm. Ta xem xét, ví dụ, chuyện gì xảy ra nếu byte 00001111 là toán hạng đầu tiên của phép toán AND. Không cần biết về nội dung của toán hạng thứ hai, ta vẫn có thể kết luận rằng bốn bít trái nhất của dãy bít kết quả sẽ là 0. Hơn nữa, bốn bít phía phải của kết quả sẽ sao chép phần tương ứng của toán hạng thứ hai, như được chỉ ra trong ví dụ dưới đây:

$$\begin{array}{r}
 00001111 \\
 \text{AND} \quad 10101010 \\
 \hline
 00001010
 \end{array}$$

Cách sử dụng phép toán AND trong trường hợp này là một ví dụ của xử lý **mặt nạ**. Ở đây, một phép toán, được gọi là **mặt nạ**, xác định phần của toán hạng khác sẽ ảnh hưởng đến kết quả. Trong trường hợp của phép toán AND ở trên, mặt nạ sẽ cho kết quả là bản sao của một phép toán, với các bít 0 sẽ thay thế vào các vị trí không cần sao chép.

Như vậy, đây là một phép toán có ích khi thao tác với **ánh xạ bít**, là một xâu bít trong đó mỗi bít dùng để biểu diễn sự có mặt hay vắng mặt của một đối tượng. Một ví dụ là các ánh xạ bít trong các ứng dụng xử lý ảnh, ở đó mỗi bít được gắn với một điểm ảnh.

Vậy thì, giả sử rằng một ô nhớ tám bít (một byte) đang được sử dụng như một ánh xạ bít, và ta muốn biết đối tượng gắn với bít thứ ba từ cao xuống thấp có mặt hay không; chúng ta chỉ cần AND byte này với mặt nạ 00100000, nó sẽ cho kết quả là một byte gồm toàn bít 0 nếu và chỉ nếu bít thứ ba từ cao xuống thấp có giá trị là 0. Hơn nữa, nếu ta muốn đặt bít thứ ba từ cao xuống thấp bằng 0 mà không muốn tác động tới các bít khác, vậy thì ta có thể AND ánh xạ bít với mặt nạ 11011111 và lưu trữ lại kết quả vào ánh xạ bít ban đầu.

Trong khi phép toán AND có thể được sử dụng để sao chép một phần dãy bít bằng cách đặt các bít 0 vào phần không cần sao chép, thì phép toán OR có thể sử dụng để sao chép một phần của dãy bít bằng cách đặt các giá trị 1 vào phần không cần sao chép. Để làm điều này, một lần nữa ta lại sử dụng một mặt nạ, nhưng lần này ta chỉ ra những vị trí bít được sao chép với các bít 0, còn các bít 1 chỉ ra các phần không sao chép. Ví dụ, khi ta OR một byte với 11110000 sẽ cho kết quả là 1111 trong bốn bít cao, còn bốn bít thấp là bản sao bốn bít thấp của toán hạng kia, như dưới đây:

$$\begin{array}{r} 11110000 \\ \text{OR } 10101010 \\ \hline 11111010 \end{array}$$

Kết quả là, trong khi mặt nạ 11011111 có thể sử dụng với phép toán AND để đặt giá trị 0 vào bít thứ ba từ cao xuống thấp, thì mặt nạ 00100000 có thể được sử dụng với phép toán OR để đặt giá trị 1 vào vị trí này.

Một trong những ứng dụng chính của phép toán XOR là để tính phần bù của một dãy bít. Nếu XOR một byte tùy ý với mặt nạ gồm tám số 1, thì ta sẽ được phần bù của byte này. Ví dụ, để ý quan hệ giữa toán hạng thứ hai và kết quả trong ví dụ dưới đây:

$$\begin{array}{r} 11111111 \\ \text{XOR } 10101010 \\ \hline 01010101 \end{array}$$

Trong ngôn ngữ máy mô tả trong Phụ lục A, các op-code 7, 8 và 9 được sử dụng cho các phép toán logic AND, OR, và XOR, tương ứng. Các phép toán này yêu cầu đầu vào là hai thanh ghi và cho ra kết quả vào một thanh ghi. Ví dụ, lệnh *7ABC* thực hiện OR nội dung của thanh ghi *B* với thanh ghi *C* và đặt kết quả vào thanh ghi *A*.

Các phép toán quay và dịch

Các phép toán trong nhóm các phép toán quay và dịch cho phép dịch chuyển các bít bên trong một thanh ghi. Các phép toán này được phân loại theo hướng dịch chuyển

(trái hoặc phải) hoặc là xử lý quay vòng. Ta có thể xây dựng nhiều phép toán bằng cách kết hợp các khả năng đó lại. Ta sẽ lướt nhanh các ý tưởng liên quan.

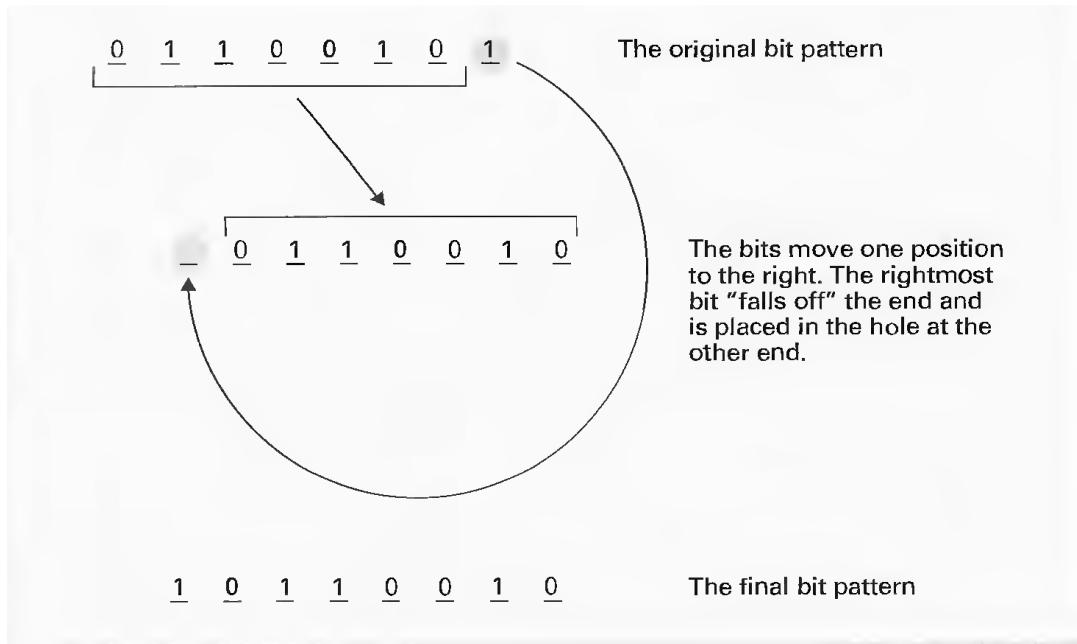
Xét một thanh ghi tám bít (một byte), nếu ta dịch nội dung của nó sang phải một bít, ta tưởng tượng rằng bít phải nhất sẽ bị rơi ra ngoài và một lỗ trống sẽ xuất hiện ở phía trái nhất. Nếu bít bị rơi ra ngoài và lỗ trống là khác nhau sẽ cho ta nhiều cách dịch khác nhau. Một cách dịch là đặt bít rơi ra ngoài phía bên phải vào lỗ trống phía bên trái; kết quả ta có **dịch vòng**, cũng còn được gọi là **quay**. Nếu ta thực hiện phép toán quay tám lần trên một byte, thì ta đạt được chính xác bít ban đầu.

Một kỹ thuật khác là loại bỏ bít rơi ra và luôn đặt vào lỗ trống giá trị 0. Thuật ngữ **dịch logic** thường được dùng cho phép toán này. Nói chung, việc dịch trái một số nhị phân tương đương với việc nhân nó với hai, cũng tương tự như dịch trái một số thập phân tương đương với việc nhân nó với mươi. Hơn nữa, phép chia cho hai cũng có thể được thực hiện bằng cách dịch phải. Với ý nghĩa này, trong cả hai phép dịch, ta đều phải cẩn thận bảo toàn bít dấu trong một số hệ thống ký hiệu (ví dụ với biểu diễn bù hai). Bởi vậy, ta thường thấy một số kiểu dịch phải luôn bảo toàn giá trị gốc của lỗ trống để giữ bít dấu. Các phép dịch mà bít dấu không thay đổi đôi khi được gọi là phép **dịch số học**.

Mặc dù các phép toán dịch và quay phong phú như vậy, ngôn ngữ máy mô tả trong phần Phụ lục A chỉ có phép toán quay phải, với op-code là *A*. Trong trường hợp này số hexa đầu tiên trong trường toán hạng xác định thanh ghi được quay, phần còn lại xác định số bít cần quay. Bởi vậy lệnh *A501* có nghĩa rằng “Quay nội dung thanh ghi 5 sang phải 1 bít”. Cụ thể, nếu thanh ghi 5 ban đầu có nội dung là 65 (hexa), vậy thì nó sẽ chứa *B2* sau khi lệnh được thực hiện (Hình 3.12). Các phép dịch và quay khác có thể tạo ra bằng cách tổ hợp các lệnh trong ngôn ngữ máy của Phụ lục A. Ví dụ, với một thanh ghi 8 bít, việc dịch phải ba bít đồng nhất với việc dịch trái năm bít.

Các phép toán số học

Mặc dù ta đã thảo luận về các phép toán số học cộng, trừ, nhân, và chia; nhưng ta cần chú ý rằng giữa chúng có một vài liên hệ không rõ ràng lắm. Đầu tiên, ta đã thấy rằng phép trừ có thể được thực hiện nhờ phép cộng và phép lấy phần bù. Hơn nữa,

Hình 3.12. Quay xâu bít 65 ở dạng hexa sang phải một bít.

phép nhân chỉ đơn thuần là lặp lại của phép cộng; và phép chia đơn thuần là lặp lại của phép trừ (ví dụ, sáu chia cho hai bằng ba bởi vì sáu trừ cho hai chỉ được nhiều nhất là ba lần). Vì lý do này, một vài CPU nhỏ được thiết kế chỉ có lệnh cộng hoặc chỉ có lệnh cộng hoặc trừ.

Ta để ý rằng có một vài điểm khác biệt tồn tại giữa các hệ thống số (điều này cũng liên quan đến hai phép toán cộng có sẵn trong máy ở Phụ lục A). Ví dụ, nếu giá trị được cộng biểu diễn dưới dạng bù hai, quá trình cộng sẽ phải thực hiện cộng từng bít tương ứng theo cột. Tuy nhiên, nếu các toán hạng được lưu trữ theo kiểu dấu chấm động, quá trình cộng phải thực hiện đọc phần định trị của mỗi toán hạng, dịch chúng sang phải hoặc trái theo phần số mũ, kiểm tra bít dấu, thực hiện phép cộng, và dịch kết quả ra theo ký hiệu dấu phẩy động. Bởi vậy, mặc dù cả hai đều là phép cộng, hoạt động của máy để thực hiện chúng là khác nhau.

Câu Hỏi & Bài Tập

1. Thực hiện các phép toán sau.

a.
$$\begin{array}{r} 01001011 \\ \text{AND} \quad 10101011 \\ \hline \end{array}$$

b.
$$\begin{array}{r} 10000011 \\ \text{AND} \quad 11101100 \\ \hline \end{array}$$

c.
$$\begin{array}{r} 11111111 \\ \text{AND} \quad 00101101 \\ \hline \end{array}$$

d.
$$\begin{array}{r} 01001011 \\ \text{OR} \quad 11101100 \\ \hline \end{array}$$

e.
$$\begin{array}{r} 10000011 \\ \text{OR} \quad 11101100 \\ \hline \end{array}$$

f.
$$\begin{array}{r} 11111111 \\ \text{OR} \quad 00101101 \\ \hline \end{array}$$

g.
$$\begin{array}{r} 01001011 \\ \text{XOR} \quad 11101100 \\ \hline \end{array}$$

h.
$$\begin{array}{r} 10000011 \\ \text{XOR} \quad 11101100 \\ \hline \end{array}$$

i.
$$\begin{array}{r} 11111111 \\ \text{XOR} \quad 00101101 \\ \hline \end{array}$$

2. Giả sử rằng bạn muốn cô lập bốn bít giữa của một byte bằng cách đặt các số 0 vào bốn bít còn lại. Vậy bạn phải sử dụng mặt nạ và phép toán gì để làm điều này?
3. Giả sử rằng bạn muốn tính phần bù của bốn bít giữa của một byte mà không muốn tác động vào các bít khác. Vậy bạn phải sử dụng mặt nạ gì và với phép toán gì để làm điều này?
4. (a) Giả sử rằng bạn thực hiện XOR hai bít đầu tiên của một xâu bít và sau đó tiếp tục XOR bít kết quả với bít tiếp theo, lại tiếp tục kết quả với bít tiếp theo... cho đến hết xâu. Kết quả cuối cùng có liên quan như thế nào đến số số 1 xuất hiện trong xâu?
- (b) Bài toán này có liên quan như thế nào trong việc xác định bít chẵn lẻ khi mã hoá thông điệp?
5. Thông thường, việc sử dụng các phép toán logic là thích hợp hơn so với dùng phép toán trên số. Ví dụ, phép toán logic AND tổ hợp hai bít giống như phép nhân. Phép toán logic nào gần giống như phép cộng hai số? phép toán logic bạn chỉ ra đó khác phép cộng trong trường hợp nào?

6. Phép toán logic cùng với mặt nạ nào có thể dùng để đổi các mã ASCII từ mã của chữ thường thành mã của chữ hoa? và ngược lại, từ chữ hoa thành chữ thường?
7. Kết quả thực hiện việc quay sang phải ba bít trên các xâu bít sau đây là gì?
 - a. 01101010
 - b. 00001111
 - c. 01111111
8. Kết quả của việc quay một bít sang trái trên các byte được biểu diễn bởi các ký hiệu hexa dưới đây là gì? Hãy đưa ra kết quả ở dạng hexa.
 - a. AB
 - b. 5C
 - c. B7
 - d. 35
9. Quay một xâu tám bít sang phải ba bít thì tương đương với quay nó sang trái bao nhiêu bít?
10. Xâu bít nào biểu diễn tổng của 01101010 với 11001100 nếu chúng được biểu diễn dưới dạng bù hai? nếu chúng được lưu trữ dưới dạng dấu chấm động như thảo luận ở Chương ???
11. Sử dụng ngôn ngữ máy ở Phụ lục A, hãy viết chương trình đặt giá trị 1 vào bít trái nhất của ô nhớ tại địa chỉ A7 mà không thay đổi các bít khác.
12. Sử dụng ngôn ngữ máy ở Phụ lục A, hãy viết chương trình sao chép bốn bít giữa từ ô nhớ E0 vào bốn bít thấp của ô nhớ tại địa chỉ E1 bằng cách đặt các giá trị 0 vào bốn bít cao nhất của ô nhớ tại địa chỉ E1.

3.5 Giao tiếp với các thiết bị khác

Bộ nhớ chính và CPU là trung tâm của máy tính. Trong phần này, ta sẽ thảo luận làm thế nào phần trung tâm này, cái mà ta sẽ gọi là máy tính, giao tiếp với các thiết bị ngoại vi như hệ thống lưu trữ khồi, máy in, bàn phím, chuột, màn hình, camera số, và thậm chí với máy tính khác.

Vai Trò của Bộ Điều Khiển

Việc giao tiếp giữa máy tính và các thiết bị khác thông thường được thực hiện thông qua một bộ phận trung gian gọi là **bộ điều khiển**. Trong trường hợp máy tính cá nhân, một bộ điều khiển có thể bao gồm hệ thống mạch điện cắm vào bảng mạch chính của máy tính hoặc, cho tính mềm dẻo, nó có thể có dạng một bảng mạch điện cắm vào khe cắm trên bảng mạch chính. Trong cả hai trường hợp, bộ điều khiển nối bằng cáp bên trong máy tính tới các thiết bị ngoại vi hoặc có thể tới bộ kết nối, gọi là **cổng** (port), nằm phía sau máy tính ở đó các thiết bị bên ngoài có thể gắn với nó. Các bộ điều khiển này đôi khi bản thân nó cũng là một máy tính nhỏ, cũng có bộ nhớ của mạch và CPU đơn giản thực hiện chương trình điều khiển.

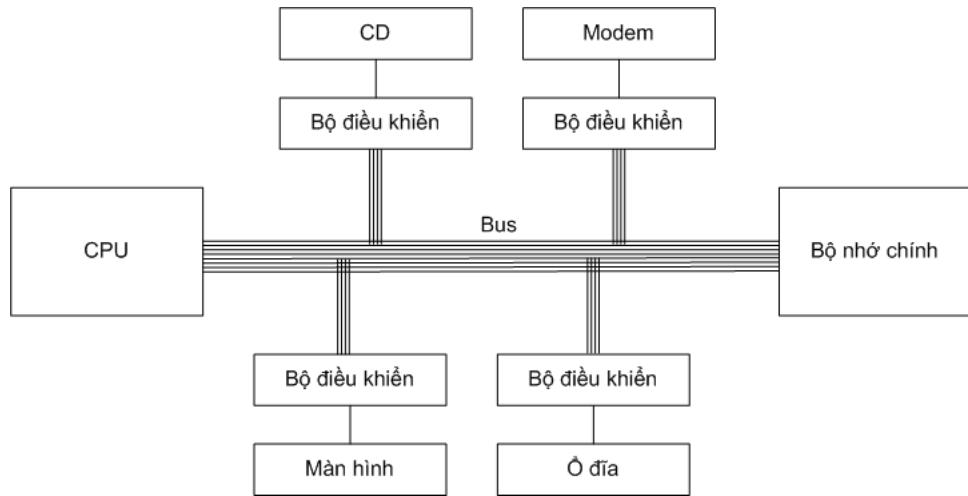
Bộ điều khiển dịch các thông điệp và dữ liệu đến/đi thành dạng tương thích giữa đặc trưng bên trong của máy tính và thiết bị ngoại vi gắn với nó. Ban đầu, mỗi bộ điều khiển được thiết kế cho một kiểu thiết bị đặc biệt. Bởi vậy, mua thêm một thiết bị ngoại vi mới cũng phải mua thêm bộ điều khiển mới.

Tuy nhiên gần đây, một vài giải pháp đã được đưa ra trong lĩnh vực máy tính cá nhân để chuẩn hoá, như là **Universal Serial Bus (USB)** và **FireWire**. Theo cách này, một bộ điều khiển có thể điều khiển rất nhiều thiết bị. Ví dụ, một bộ điều khiển USB có thể được sử dụng để giao tiếp giữa máy tính và một tập các thiết bị tương thích USB. Danh sách các thiết bị này trên thị trường hiện nay bao gồm chuột, máy in, máy scan, thiết bị lưu trữ khôi, và camera số.

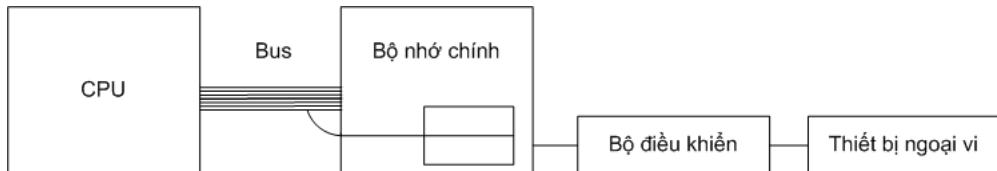
Mỗi bộ điều khiển giao tiếp với máy tính cũng sử dụng cùng một bus kết nối mà CPU của máy tính và bộ nhớ chính sử dụng để giao tiếp với nhau (Hình 3.13). Nó có thể theo dõi tín hiệu đang được gửi giữa CPU và bộ nhớ cũng như đặt tín hiệu của nó vào trong bus.

Với cách bố trí này, CPU có thể giao tiếp với các bộ điều khiển được gắn với bus giống như nó giao tiếp với bộ nhớ chính. Để gửi một dây bít tới bộ điều khiển, dây bít đầu tiên phải nằm trong thanh ghi đa năng. Và một lệnh tương tự như lệnh STORE sẽ được thực hiện bởi CPU để “lưu trữ” dữ liệu vào bộ điều khiển. Để nhận một dây bít từ bộ điều khiển, một lệnh tương tự lệnh LOAD sẽ được sử dụng.

Có một vài kiểu máy tính được thiết kế để chuyển dữ liệu từ/tới bộ điều khiển

Hình 3.13. Bộ điều khiển gắn với một Bus của máy.

Hình 3.14. Biểu diễn khái niệm của ánh xạ bộ nhớ I/O.

dùng cùng op-code LOAD và STORE, là các lệnh giao tiếp với bộ nhớ chính. Trong các trường hợp này, bộ xử lý được thiết kế để đáp ứng lại các ô nhớ tại các chỉ xác định gán cho các bộ điều khiển. Trong khi đó bộ nhớ chính được thiết kế để bỏ qua các vị trí này. Bởi vậy, khi CPU gửi thông điệp tới bus để lưu trữ một dãy bit tại các ô nhớ được gán cho bộ điều khiển, dãy bit này thực sự được “lưu trữ” trong bộ điều khiển thay vì trong bộ nhớ. Tương tự, nếu CPU cố gắng đọc dữ liệu từ một vị trí bộ nhớ như vậy bằng lệnh LOAD, nó sẽ nhận được dãy bit từ đơn vị điều khiển thay vì từ bộ nhớ. Cách giao tiếp này được gọi là **ánh xạ bộ nhớ I/O** bởi vì các thiết bị vào/ra của máy tính được ánh xạ vào trong các vùng nhớ khác nhau (Hình 3.14).

Một lựa chọn thay thế cho ánh xạ bộ nhớ I/O là đưa ra một op-code đặc biệt ở ngôn ngữ máy để chuyển trực tiếp tới/từ bộ điều khiển. Các lệnh với các op-code này được gọi là lệnh I/O. Ví dụ, nếu ngôn ngữ mô tả trong Phụ lục A theo cách tiếp cận này, nó có thể có một lệnh kiểu như F5A3 với ý nghĩa rằng “STORE nội dung của thanh ghi 5 vào trong bộ điều khiển xác định bởi dãy bit A3”.

Truy cập bộ nhớ trực tiếp (DMA)

Bởi vì bộ điều khiển gắn với bus của máy tính, nó có thể thực hiện giao tiếp với bộ nhớ chính thông qua bus (tính theo nano giây) khi CPU không sử dụng bus. Khả năng truy cập vào bộ nhớ chính của bộ điều khiển được gọi là **truy cập bộ nhớ trực tiếp (DMA)**, và đó là một khả năng đáng giá cho hiệu năng của máy tính. Ví dụ, để lưu trữ dữ liệu lấy từ một sector của đĩa, CPU có thể gửi yêu cầu (được mã hoá dưới dạng một dãy bít) tới bộ điều khiển gắn với đĩa yêu cầu đọc sector và đặt dữ liệu vào một vùng nhớ xác định của bộ nhớ. Trong khi bộ điều khiển thực hiện thao tác đọc và gửi dữ liệu tới bộ nhớ chính qua DMA thì CPU tiếp tục làm nhiệm vụ khác. Bởi vậy hai hoạt động sẽ được thực hiện đồng thời. CPU vẫn thực hiện chương trình và bộ điều khiển phụ trách việc chuyển dữ liệu giữa đĩa và bộ nhớ chính. Bằng cách này, CPU không mất thời gian liên quan đến việc chuyển dữ liệu vốn rất chậm chạp.

Việc sử dụng DMA cũng có nhiều bất lợi do ảnh hưởng của việc truyền thông phức tạp trên bus. Các dãy bít được chuyển giữa CPU và bộ nhớ chính, giữa CPU và các bộ điều khiển, giữa các bộ điều khiển và bộ nhớ chính. Điều phối được tất cả những hoạt động này trên bus là vấn đề lớn. Thậm chí với một thiết kế tốt, trung tâm của bus có thể trở thành một trở ngại cho CPU và bộ điều khiển hoàn thành nhiệm vụ. Trở ngại này được biết như **trở ngại von Neumann** bởi vì nó là hậu quả của **kiến trúc von Neumann** – CPU nạp các lệnh của nó từ bộ nhớ vào bus trung tâm.

Phương pháp bắt tay (Hand Shaking)

Chuyển dữ liệu giữa hai thành phần máy tính hiếm khi chỉ theo một chiều. Thậm chí dù ta nghĩ rằng máy in chỉ là một thiết bị nhận dữ liệu, trên thực tế nó cũng gửi dữ liệu trả lại máy tính. Bởi vì một máy tính có thể gửi dữ liệu tới máy in nhanh hơn rất nhiều so với khả năng máy in có thể in chúng, nên nếu máy tính cứ nhảm mắng gửi dữ liệu, máy in sẽ bị tụt hậu một cách nhanh chóng, và kết quả là bị mất dữ liệu. Bởi vậy một quá trình như in dữ liệu liên quan đến hội thoại hai chiều, được biết như **bắt tay** (handshaking), trong đó máy tính và thiết bị ngoại vi trao đổi thông tin về

trạng thái thiết bị và điều phối hoạt động của chúng.

Phương pháp bắt tay liên quan đến một **từ trạng thái** (status word), là một xâu bít được sinh bởi thiết bị ngoại vi và gửi tới bộ điều khiển. Từ trạng thái là một *ánh xạ* bít dùng để phản hồi lại trạng thái của thiết bị. Ví dụ, trong trường hợp của máy in, giá trị của bít cao nhất của từ trạng thái có thể chỉ ra khi nào máy in hết giấy, trong khi đó bít tiếp theo chỉ ra khi nào máy in sẵn sàng thêm dữ liệu. Một bít khác có thể sử dụng để chỉ ra tình trạng kẹt giấy,... Phụ thuộc vào hệ thống, bộ điều khiển có thể phản hồi thông tin trạng thái của nó hay nó sẵn sàng với CPU. Trong cả hai trường hợp, từ trạng thái cho ta một cơ chế để điều phối việc giao tiếp với thiết bị ngoại vi.

Các phương tiện truyền thông phổ biến

Việc truyền thông giữa thiết bị tính toán được thực hiện trên hai kiểu truyền: song song và tuần tự. Các thuật ngữ này chỉ ra cách mà tín hiệu được truyền. Trong trường hợp **truyền song song**, nhiều tín hiệu được truyền cùng lúc, mỗi tín hiệu trên một “đường” riêng. Kỹ thuật kiểu này cho phép truyền dữ liệu nhanh chóng nhưng yêu cầu đường truyền phức tạp. Một ví dụ kiểu này là bus bên trong máy tính, nó có nhiều dây cho phép truyền cả khối dữ liệu và cả tín hiệu khác đồng thời. Hơn nữa, hầu hết các PC đều cho phép ít nhất một “cổng song song” để qua đó dữ liệu có thể truyền cùng lúc tám bít tới/từ máy tính.

Ngược lại, **truyền tuần tự** dựa trên việc truyền tín hiệu lần lượt, tín hiệu này rồi mới đến tín hiệu khác, trên một đường truyền đơn. Bởi vậy, truyền tuần tự yêu cầu đường dữ liệu đơn giản hơn so với truyền song song, đó là một lý do làm nó trở nên phổ biến. Ví dụ về truyền tuần tự là USB và FireWire, cả hai đều liên quan đến việc truyền dữ liệu tốc độ cao ở khoảng cách ngắn chỉ một vài mét. Với khoảng cách dài hơn (trong nhà hoặc trong văn phòng làm việc) thì truyền tuần tự qua mạng cục bộ (Phần ??), bằng dây nối hoặc phát sóng radio, là phổ biến hơn.

Với việc truyền thông ở khoảng cách lớn hơn, thì từ nhiều năm nay đường điện thoại đã chiếm ưu thế so với máy tính cá nhân. Đường truyền này, bao gồm một dây đơn trên đó âm được truyền lần lượt âm này tiếp sau âm khác, vốn là hệ thống tuần

tự. Việc truyền dữ liệu số trên các đường này dẫn tới khái niệm **modem** (viết ngắn gọn cho từ điều chế-giải điều chế, modulator-demodulator), bằng việc chuyển đổi các dãy bít thành giọng nói trên hệ thống điện thoại, và sau đó chuyển đổi ngược từ giọng nói thành các dãy bít bằng một modem khác ở phía đích.

Để có chất lượng cao hơn cho truyền thông khoảng cách xa, các công ty điện thoại đưa ra một phục vụ gọi là **DSL (Digital Subscriber Line)**, ở đó sử dụng ưu điểm của các đường điện thoại có băng tần rộng sẵn có thay vì chỉ truyền âm thanh truyền thống. Chính xác hơn, DSL sử dụng tần số ở phía trên phạm vi của âm để truyền dữ liệu số; còn dành đường truyền có phổ tần số thấp cho việc truyền giọng nói. Các kỹ thuật khác cạnh tranh với DSL bao gồm cáp, được sử dụng như hệ thống cáp tivi, và liên kết vệ tinh qua phát radio.

Tốc độ truyền

Tốc độ truyền các bít từ một thành phần của máy tính tới thành phần khác được tính bằng **bít trên giây** (bit per second–bps). Các đơn vị chung bao gồm **Kbps** (Kilo-bps, bằng 1 nghìn bps), **Mbps** (mega-bps, bằng 1 triệu bps), **Gbps** (giga-bps, bằng 1 tỷ bps). Chú ý phân biệt giữa bít và byte—8 Kbps bằng 1 KB trên giây. Trong viết tắt, chữ b thường được hiểu là *bit* trong khi đó chữ B hoa được hiểu là *byte*.

Với các khoảng cách ngắn, USB và FireWire có tốc độ truyền hàng trăm Mbps, đủ cho các ứng dụng đa phương tiện (multimedia). Điều này, cùng với thuận lợi về chi phí thấp, là lý do tại sao các thiết bị này được dùng phổ biến cho việc truyền thông giữa máy tính và các thiết bị ngoại vi cục bộ như máy in, bộ điều khiển đĩa cứng bên ngoài, các camera,...

Dù có kết hợp giữa truyền **đa công** (multiplexing), có nghĩa là mã hoá hoặc đan xen dữ liệu sao cho một đường truyền đơn phục vụ được như nhiều đường, và kỹ thuật nén dữ liệu, hệ thống điện thoại vẫn chỉ có thể có tốc độ khoảng 57.6 Kbps. Nó không đủ cho các ứng dụng đa phương tiện ngày nay. Ví dụ, để thu nhạc MP3 yêu cầu tốc độ truyền khoảng 64 Kbps, và để có chất lượng tốt hơn cho video thì tốc độ truyền cần phải tính theo Mbps. Đó là lý do tại sao một số lựa chọn khác như DSL, cáp, và liên kết vệ tinh, cung cấp tốc độ truyền tốt theo phạm vi Mbps, nhanh chóng

thay thế hệ thống điện thoại truyền thống cho việc truyền dữ liệu phạm vi rộng.

Tốc độ truyền cao nhất có sẵn cho môi trường đặc biệt phụ thuộc vào kiểu của đường truyền và công nghệ sử dụng để cài đặt của nó. Tốc độ cao nhất thường mất cân bằng so với **băng tần** của đường truyền, mặc dù thuật ngữ *băng tần* mang ý nghĩa khả năng hơn là theo tốc độ. Có nghĩa rằng, để nói rằng đường truyền có băng tần cao (hoặc cung cấp phục vụ **băng thông**) có nghĩa rằng đường truyền có khả năng truyền các bít với tốc độ cao cũng như là khả năng mang một số lượng lớn thông tin đồng thời.

Câu Hỏi & Bài Tập

1. Giả sử rằng máy được mô tả trong Phụ lục A sử dụng ánh xạ bộ nhớ I/O và tại địa chỉ *B5* là địa chỉ cổng máy in chỉ ra dữ liệu nào sẽ được gửi để in.
 - (a) Nếu thanh ghi 7 chứa mã ASCII của chữ cái A, lệnh ngôn ngữ máy gì được sử dụng để in ký tự này ra máy in?
 - (b) Nếu máy thực hiện một triệu lệnh trong một giây, bao nhiêu lần ký tự này có thể được gửi tới máy in trong một giây?
 - (c) Nếu máy in có khả năng in năm trang văn bản trong một phút, nó sẽ có thể giữ bao nhiêu ký tự đang được gửi tới nó trong câu 1b?
2. Giả sử rằng ổ cứng trong máy tính cá nhân của bạn quay với tốc độ 3000 vòng trong một phút, và mỗi track chứa 16 sector, và mỗi sector chứa 1024 byte. Hãy tính xấp xỉ tốc độ truyền yêu cầu giữa ổ đĩa và bộ điều khiển đĩa nếu bộ điều khiển sẽ nhận các bít từ ổ đĩa như là chúng được đọc từ đĩa xoay vòng?
3. Đánh giá xem mất bao lâu để truyền 300 trang mới được mã hoá theo ASCII với tốc độ truyền là 57.6 Kbps.

3.6 Các kiến trúc khác

Trong phần này, ta sẽ xem xét một vài kiến trúc máy tính khác với kiến trúc truyền thống đã thảo luận.

Kiến trúc đường ống (Pipelining)

Xung điện truyền qua dây dẫn không thể nhanh hơn tốc độ ánh sáng. Bởi vì tốc độ ánh sáng là xấp xỉ một bước chân trong một nano giây (một tỷ giây), vậy cần ít nhất 2 nano giây để đơn vị điều khiển trong CPU nạp một lệnh từ ô nhớ cách nó một bước chân (Lệnh yêu cầu đọc phải được gửi tới bộ nhớ, yêu cầu ít nhất một nano giây, và lệnh phải được gửi lại đơn vị điều khiển, yêu cầu ít nhất một nano giây nữa). Hậu quả là, để nạp và thực hiện một lệnh trong một máy nào đó mất khoảng vài nano giây—điều này có nghĩa rằng việc tăng tốc độ thực hiện của máy cũng không giúp nhiều cho hiệu năng của máy.

Tuy vậy, việc tăng tốc độ thực hiện không chỉ là cách duy nhất để cải thiện hiệu năng của máy. Mục đích chính ở đây là cải thiện **năng suất** của máy, tức là số lượng công việc mà máy có thể hoàn thành trong thời gian cho trước.

Một cách để tăng năng suất của máy mà không cần tăng tốc độ thực hiện liên quan đến khái niệm **đường ống**. Kỹ thuật này cho phép các bước trong một chu kỳ máy có thể gối nhau. Đặc biệt, trong khi một lệnh đang được thực hiện, lệnh tiếp theo có thể được nạp luôn, có nghĩa rằng tại một thời điểm có thể có nhiều hơn một lệnh ở trong “đường ống”, và chúng ở trong các giai đoạn khác nhau của quá trình thực hiện. Vì vậy, năng suất của máy tăng lên dù thời gian yêu cầu để nạp và thực hiện lệnh mỗi lệnh vẫn như thế. Tất nhiên, đối với lệnh JUMP thì điều này là không hiệu quả, bởi vì trước khi nó được thực hiện, ta vẫn chưa biết lệnh tiếp theo là lệnh gì để nạp.

Khái niệm đường ống trong thiết kế của máy tính hiện đại tiến xa hơn rất nhiều so với ví dụ ta đã xem xét. Nó cho phép khả năng nạp một vài lệnh tại một thời điểm và thực sự thực hiện nhiều hơn một lệnh tại một thời điểm khi lệnh này không ảnh hưởng đến lệnh khác.

Kiến trúc máy với nhiều bộ xử lý

Xử lý đường ống có thể xem như bước đầu tiên của **xử lý song song** (có nghĩa là, thực hiện một vài hoạt động tại một thời điểm). Mặc dù vậy, việc xử lý song song thật sự cần nhiều hơn một đơn vị xử lý, loại máy kiểu này gọi là máy đa bộ xử lý.

Kiến trúc **MIMB** (multiple-instruction stream, multiple-data stream), có nghĩa là nhiều luồng lệnh, nhiều luồng dữ liệu, là một kiến trúc cho việc xử lý song song. Nó thiết kế để chứa nhiều bộ xử lý trong một máy, và các bộ xử lý này dùng chung một bộ nhớ chính. Với cách này, máy có thể tách nhiệm vụ lớn thành nhiều nhiệm vụ nhỏ và để các bộ xử lý thực hiện chúng một cách độc lập. Kết quả tính toán được kết hợp lại bằng cách truyền thông điệp qua các ô nhớ dùng chung. Rõ ràng ở đây các lệnh được xử lý song song, và mỗi lệnh xử lý trên dữ liệu riêng của nó. Đó là lý do kiến trúc này được gọi là kiểu nhiều luồng lệnh, nhiều luồng dữ liệu, so với kiểu kiến trúc truyền thống **SISD**, đơn luồng lệnh, đơn luồng dữ liệu (single-instruction stream, single-data stream).

Một cách thiết kế khác là liên kết nhiều bộ xử lý lại để tất cả cùng thực hiện một dãy lệnh, nhưng mỗi bộ xử lý lại tính toán tập dữ liệu riêng của nó. Điều này dẫn tới kiến trúc **SIMD**, một luồng lệnh, nhiều luồng dữ liệu (single-instruction stream, multiple-data stream). Các máy kiểu này thích hợp cho các ứng dụng cần xử lý cùng một nhiệm vụ nhưng trên khối dữ liệu lớn.

Một cách tiếp cận khác để xử lý song song là xây dựng máy tính lớn từ cụm các máy nhỏ hơn, mỗi máy có bộ nhớ và CPU của riêng nó. Ở bên trong, các máy nhỏ hơn được ghép thành cặp với các máy xung quanh nó sao cho các nhiệm vụ được gắn với toàn bộ hệ thống có thể được chia thành các nhiệm vụ con cho các máy con. Và khi một nhiệm vụ được giao cho một máy, nhiệm vụ này sẽ được chia thành nhiều nhiệm vụ con cho các hàng xóm của nó thực hiện đồng thời. Kết quả là nhiệm vụ ban đầu sẽ được thực hiện ít thời gian hơn so với trên một máy đơn.

Câu hỏi & Bài tập

1. Hãy xem lại Câu hỏi 3 của Mục 3.3, nếu máy sử dụng kỹ thuật đường ống đã thảo luận trong sách, trong “đường ống” sẽ có gì khi lệnh tại địa chỉ AA được thực hiện? Dưới điều kiện nào thì kỹ thuật đường ống không chứng minh được là có ưu điểm với lệnh này của chương trình?
2. Sẽ phải giải quyết xung đột gì khi chạy chương trình trong Câu hỏi 4 của Mục 3.3 trên một máy đường ống?

3. Giả sử rằng có hai đơn vị xử lý trung tâm gắn với cùng một bộ nhớ chính phải thực hiện hai chương trình khác nhau. Hơn nữa, giả sử rằng một bộ xử lý cần tăng một giá trị ở nội dung của một ô nhớ, cũng cùng thời điểm đó, bộ xử lý khác cần thực hiện lệnh trừ một vào nội dung cùng ô nhớ đó. Kết quả đúng là ô nhớ đó lúc kết thúc phải có cùng giá trị với giá trị ban đầu.
- Mô tả dãy hoạt động có thể làm ô nhớ kết quả lúc kết thúc có giá trị nhỏ hơn một so với giá trị ban đầu.
 - Mô tả dãy hoạt động có thể làm cho ô nhớ kết quả lúc kết thúc có giá trị lớn hơn một so với giá trị ban đầu.

3.7 Bài tập cuối chương

- (a) Các thanh ghi đa năng và các ô nhớ chính có gì giống nhau?
 (b) Các thanh ghi đa năng và các ô nhớ chính có gì khác nhau?
- Trả lời các câu hỏi sau đây theo các mô tả của ngôn ngữ máy ở Phụ lục A.
 - Viết lệnh 2105 (hexa) dưới dạng xâu 16 bit.
 - Viết op-code của lệnh A324 (hexa) như xâu bốn bít.
 - Viết trường toán hạng của lệnh A324 (hexa) như xâu 12 bít.
- Giả sử một khối dữ liệu được lưu trong ô nhớ của máy mô tả trong Phụ lục A từ địa chỉ B9 tới C1. Có bao nhiêu ô nhớ trong khối này? Hãy liệt kê địa chỉ của chúng.
- Bộ đếm chương trình sẽ bằng bao nhiêu ngay sau khi thực hiện lệnh B0BA?
- Giả sử rằng các ô nhớ từ địa chỉ 00 tới địa chỉ 05 chứa các dãy bít sau:

Địa chỉ	Nội dung
00	21
01	04
02	31
03	00
04	C0
05	00

 Giả sử rằng bộ đếm chương trình

khởi đầu chứa giá trị 00, hay ghi lại chi tiết nội dung của bộ đếm chương trình, thanh ghi lệnh, và ô nhớ ở địa chỉ 00 tại thời điểm kết thúc bước nạp trong chu kỳ máy cho đến khi máy dừng.

6. Giả sử rằng ba giá trị x, y và z được lưu trữ trong bộ nhớ của máy. Mô tả dãy các sự kiện (nạp các thanh ghi từ bộ nhớ, lưu giữ lại giá trị trong bộ nhớ...) để có thể thực hiện tính toán $x + y + z$. Tương tự, Mô tả tính toán $(2x) + y$.
 7. Dịch các lệnh sau đây dưới dạng ngôn ngữ tự nhiên.
 - a. 407E
 - b. 8008
 - c. A403
 - d. 2835
 - e. B3AD
 8. Giả sử một ngôn ngữ máy được thiết kế với trường op-code bốn bit. Có bao nhiêu lệnh ngôn ngữ này có thể có? Có bao nhiêu lệnh có thể nếu trường op-code là tám bit?
 9. Dịch các lệnh sau đây từ ngôn ngữ tự nhiên sang ngôn ngữ máy.
 - (a) LOAD thanh ghi số 7 với giá trị hexa 66.
 - (b) LOAD thanh ghi số 7 với nội dung của ô nhớ 66.
 - (c) AND nội dung của thanh ghi F với 2 và đặt kết quả vào thanh ghi 0.
 - (d) ROTATE thanh ghi 4 sang phải ba bit.
 - (e) JUMP tới lệnh tại địa chỉ 31 nếu nội dung của thanh ghi 0 bằng với giá trị trong thanh ghi B .
10. Viết lại chương trình trong Hình 3.7 với giả sử rằng các giá trị được cộng và mã hóa dùng ký hiệu dấu chấm động thay vì ký hiệu bù hai.
 11. Phân loại mỗi lệnh sau đây (dạng ngôn ngữ máy trong Phụ lục A) theo các kiểu: thực hiện thay đổi nội dung của ô nhớ tại vị trí $3B$, hay lưu trữ nội dung của ô nhớ tại vị trí $3B$, hay độc lập với nội dung của ô nhớ tại địa chỉ $3B$.
 - a. 153BE
 - b. 253B
 - c. 353B
 - d. 3B3B
 - e. 403B
 12. Giả sử rằng các ô nhớ tại địa chỉ từ 00 tới 03 của máy được mô tả trong Phụ lục A chứa dãy lệnh sau đây:

Địa chỉ Nội dung

00	24
01	05
02	C0
03	00

- (a) Dịch lệnh đầu tiên ra dạng ngôn ngữ tự nhiên.
- (b) Nếu máy được bắt đầu với bộ đếm chương trình chứa giá trị 00, khi máy dừng thanh ghi 4 sẽ chứa dây bít gì?

13. Giả sử rằng ô nhớ tại địa chỉ từ 00 đến 02 trong máy được mô tả trong Phụ lục A chứa các bít sau đây:

Địa chỉ Nội dung

00	24
01	1B
02	34

- (a) Nếu ta đặt bộ đếm chương trình bằng 00, lệnh đầu tiên sẽ làm gì?
- (b) Nếu ta đặt bộ đếm chương trình bằng 01 thì lệnh đầu tiên sẽ làm gì?

14. Giả sử rằng ô nhớ tại địa chỉ từ 00 đến 05 trong máy mô tả trong Phụ lục A chứa các dây bít sau đây:

Địa chỉ Nội dung

00	10
01	04
02	30
03	45
04	C0
05	00

Giả sử máy bắt đầu tại địa chỉ 00, hãy trả lời các câu hỏi sau đây:

- (a) Dịch các lệnh được thực hiện sang ngôn ngữ tự nhiên.
- (b) Dây bít gì nằm trong ô nhớ tại địa chỉ 45 khi máy dừng?
- (c) Dây bít gì nằm trong bộ đếm chương trình khi máy dừng?

15. Giả sử rằng ô nhớ tại địa chỉ từ 00 đến 09 trong máy được mô tả trong Phụ lục A chứa dây bít sau đây:

Địa chỉ Nội dung

00	1A
01	02
02	2B
03	02
04	9C
05	AB
06	3C
07	00
08	C0
09	00

Giả sử rằng máy bắt đầu với bộ đếm chương trình chứa 00.

- (a) Giá trị nào nằm trong ô nhớ tại địa chỉ 00 khi máy dừng?
 (b) Dãy bít nào sẽ ở trong bộ đếm chương trình khi máy dừng?

16. Giả sử rằng các ô nhớ tại địa chỉ từ 00 tới 07 trong máy mô tả trong Phụ lục A chứa nội dung sau đây:

Địa chỉ Nội dung

00	1A
01	06
02	3A
03	07
04	C0
05	00
06	23
07	00

- (a) Liệt kê các địa chỉ của ô nhớ chứa chương trình được thực hiện nếu ta bắt đầu máy với bộ đếm chương trình chứa 00.
 (b) Liệt kê địa chỉ của các ô nhớ được sử dụng để lưu giữ dữ liệu.

17. Giả sử rằng các ô nhớ tại địa chỉ từ 00 tới 0D trong máy mô tả trong Phụ lục A chứa nội dung sau đây:

Địa chỉ Nội dung

00	20
01	03
02	21
03	01
04	40
05	12
06	51
07	12
08	B1
09	0C
0A	B0
0B	06
0C	C0
0D	00

Giả sử rằng máy bắt đầu với bộ đếm chương trình chứa giá trị 00.

- (a) Dãy bít nào sẽ nằm trong thanh ghi 1 khi máy dừng.
 (b) Dãy bít nào sẽ nằm trong thanh ghi 0 khi máy dừng.
 (c) Dãy bít nào sẽ nằm trong bộ đếm chương trình khi máy dừng.

18. Giả sử rằng các ô nhớ tại địa chỉ từ F0 tới FD trong máy mô tả trong Phụ lục A chứa nội dung sau đây:

Địa chỉ Nội dung

<i>F0</i>	20
<i>F1</i>	00
<i>F2</i>	21
<i>F3</i>	01
<i>F4</i>	23
<i>F5</i>	05
<i>F6</i>	<i>B3</i>
<i>F7</i>	<i>FC</i>
<i>F8</i>	50
<i>F9</i>	01
<i>FA</i>	<i>B0</i>
<i>FB</i>	<i>F6</i>
<i>FC</i>	<i>C0</i>
<i>FD</i>	00

Giả sử rằng máy bắt đầu với bộ đếm chương trình chứa giá trị *F0*, giá trị nào nằm trong thanh ghi 0 khi máy thực hiện lệnh dừng tại địa chỉ *FC*.

19. Nếu máy trong Phụ lục A mất một micro giây (một phần nghìn giây) để thực hiện một lệnh, vậy nó mất bao lâu để hoàn thành chương trình trong Bài tập 18.

20. Giả sử rằng các ô nhớ tại địa chỉ từ 20 tới 28 trong máy mô tả trong Phụ lục A chứa nội dung sau đây:

Địa chỉ Nội dung

20	12
21	20
22	32
23	30
24	<i>B0</i>
25	21
26	20
27	<i>C0</i>
28	00

Giả sử rằng máy bắt đầu với bộ đếm chương trình chứa giá trị 20.

- (a) Dãy bít nào sẽ nằm trong thanh ghi 0,1 khi máy dừng?
 (b) Dãy bít nào sẽ nằm trong ô nhớ tại địa chỉ 30 khi máy dừng?
 (c) Dãy bít nào sẽ nằm trong ô nhớ tại địa chỉ *B0* khi máy dừng?

21. Giả sử rằng các ô nhớ tại địa chỉ từ *AF* tới *B1* trong máy mô tả trong Phụ lục A chứa nội dung sau đây:

Địa chỉ Nội dung

<i>AF</i>	<i>B0</i>
<i>B0</i>	<i>B0</i>
<i>B1</i>	<i>AF</i>

Chuyện gì xảy ra khi ta khởi động máy với bộ đếm chương trình chứa *AF*?

22. Giả sử rằng các ô nhớ tại địa chỉ từ 00 tới 05 trong máy mô tả trong Phụ lục A chứa nội dung sau đây:

Địa chỉ	Nội dung
00	25
01	B0
02	35
03	04
04	C0
05	00

Nếu chúng bắt đầu máy với bộ đếm chương trình chứa giá trị 00, chuyện gì xảy ra khi máy dừng?

23. Trong mỗi trường hợp dưới đây, viết một chương trình ngắn theo ngôn ngữ máy mô tả trong Phụ lục A để thực hiện các hoạt động được yêu cầu. Giả sử rằng mỗi chương trình của bạn được đặt trong bộ nhớ tại địa chỉ 00.

- (a) Sao chép giá trị trong bộ nhớ tại vị trí $8D$ sang vị trí ô nhớ $B3$.
- (b) Hoán đổi các giá trị tại địa chỉ $8D$ và $B3$.
- (c) Nếu giá trị được lưu giữ trong bộ nhớ tại địa chỉ 45 là 00, hãy đặt giá trị CC vào địa chỉ 88; còn trường khác, đặt giá

trị DD trong bộ nhớ tại địa chỉ 88.

24. Core wars - một dạng khác của trò chơi cũ xe tăng

25. Viết chương trình theo ngôn ngữ máy mô tả trong Phụ lục A để tính tổng của các số bù hai được lưu giữ tại địa chỉ $A1$, $A2$, và $A4$. Chương trình của bạn phải lưu giữ kết quả tại địa chỉ $A5$.

26. Giả sử rằng ô nhớ tại địa chỉ từ 00 tới 05 trong máy được mô tả trong Phụ lục A chứa các dây bít sau đây (ở dạng hexa):

Địa chỉ	Nội dung
00	20
01	C0
02	30
03	04
04	00
05	00

Chuyện gì xảy ra nếu ta khởi động máy với bộ đếm chương trình chứa 00?

27. Chuyện gì xảy ra nếu các ô nhớ tại địa chỉ 06 và 07 của máy mô tả trong Phụ lục A chứa dây bít $B0$ và $B6$, tương ứng, và máy được bắt đầu với

- bộ đếm chương trình của nó chứa giá trị 06?
28. Giả sử rằng chương trình sau đây, được viết dưới dạng ngôn ngữ máy trong Phụ lục A, được lưu giữ trong bộ nhớ bắt đầu tại địa chỉ 30 (dạng hexa). Chương trình sẽ thực hiện nhiệm vụ gì?
- 2003
2101
2200
2310
1400
3410
5221
5331
3239
333B
*B*248
*B*038
*C*000
29. Tóm tắt các bước để máy trong Phụ lục A thực hiện lệnh lệnh có op-code *B*.
30. Tóm tắt các bước để máy trong Phụ lục A thực hiện lệnh lệnh có op-code 5.
31. Tóm tắt các bước để máy trong Phụ lục A thực hiện lệnh lệnh có op-code 6.
- lục A thực hiện lệnh lệnh có op-code 6.
32. Giả sử rằng thanh ghi 4, 5 trong máy mô tả bởi Phụ lục A chứa các bít *3C* và *C8*, tương ứng. Dãy bít gì được đặt vào thanh ghi 0 sau khi thực hiện mỗi lệnh sau đây:
- a. 5045 b. 6045 c. 7045
d. 8045 e. 9045
33. Dùng ngôn ngữ máy mô tả trong Phụ lục A, viết chương trình thực hiện các lệnh sau đây:
- (a) Sao chép dãy bít được lưu giữ tại địa chỉ 66 vào vị trí tại địa chỉ *BB*.
 (b) Đưa bốn bít thấp nhất của ô nhớ tại địa chỉ 34 thành 0 nhưng không làm thay đổi các bít khác.
 (c) Sao chép bốn bít thấp nhất của ô nhớ tại vị trí *A5* vào bốn bít thấp nhất của vị trí *A6* nhưng không làm thay đổi các bít khác của ô nhớ *A6*.
 (d) Sao chép bốn bít thấp nhất từ ô nhớ ở vị trí *A5* vào bốn bít cao của chính nó. (Như thế này bốn bít đầu của ô nhớ *A5* sẽ giống bốn bít cuối.)

34. Thực hiện các phép toán sau đây:

a.
$$\begin{array}{r} 111000 \\ \text{AND } 101001 \\ \hline \end{array}$$

b.
$$\begin{array}{r} 000100 \\ \text{AND } 101010 \\ \hline \end{array}$$

c.
$$\begin{array}{r} 000100 \\ \text{AND } 010101 \\ \hline \end{array}$$

d.
$$\begin{array}{r} 111011 \\ \text{AND } 110101 \\ \hline \end{array}$$

e.
$$\begin{array}{r} 111000 \\ \text{OR } 101001 \\ \hline \end{array}$$

f.
$$\begin{array}{r} 000100 \\ \text{OR } 101010 \\ \hline \end{array}$$

g.
$$\begin{array}{r} 000100 \\ \text{OR } 010101 \\ \hline \end{array}$$

h.
$$\begin{array}{r} 111011 \\ \text{OR } 110101 \\ \hline \end{array}$$

i.
$$\begin{array}{r} 111000 \\ \text{XOR } 101001 \\ \hline \end{array}$$

j.
$$\begin{array}{r} 000100 \\ \text{XOR } 101010 \\ \hline \end{array}$$

k.
$$\begin{array}{r} 000100 \\ \text{XOR } 010101 \\ \hline \end{array}$$

l.
$$\begin{array}{r} 111011 \\ \text{XOR } 110101 \\ \hline \end{array}$$

35. Xác định mặt nạ và phép toán logic cần thiết để hoàn thành mục đích sau đây:

(a) Đặt bốn bít ở giữa một xâu tám bít bằng 0 mà không ảnh hưởng đến các bít khác.

(b) Lấy phần bù của một xâu tám bít.

(c) Lấy phần bù của bít cao nhất của một xâu tám bít mà không làm ảnh hưởng đến các bít khác.

(d) Đặt 1 vào bít cao nhất của một xâu tám bít mà không làm ảnh hưởng đến các bít khác.

(e) Đặt các giá trị 1 vào tất cả các bít trừ bít cao nhất mà không ảnh hưởng đến bít cao nhất.

36. Xác định phép toán logic (cùng với mặt nạ tương ứng) để khi áp dụng nó cho một xâu tám bít sẽ cho ta một xâu bít toàn 0 nếu và chỉ nếu xâu đầu vào là 10000001.

CHƯƠNG 3. THAO TÁC DỮ LIỆU

37. Mô tả dãy các phép toán logic (cùng với các mặt nạ tương ứng) để khi áp dụng nó cho một xâu tám bít sẽ cho ta một xâu bít toàn 0 nếu và chỉ nếu xâu đầu vào là xâu bắt đầu và kết thúc bởi 1. Ngược lại, sẽ cho một xâu có ít nhất một bít 1.
38. Ta sẽ được kết quả là gì nếu quay các xâu sau đây sang trái bốn bít?
- 10101
 - 11110000
 - 001
 - 101000
 - 00001
39. Ta sẽ được kết quả là gì nếu quay các xâu (ở dạng hexa) sau đây sang phải một bít?
- 3F
 - 0D
 - FF
 - 77
40. (a) Lệnh nào trong ngôn ngữ ở Phụ lục A có thể sử dụng để thực hiện quay thanh ghi *B* sang phải ba bít?
 (b) Lệnh nào trong ngôn ngữ ở Phụ lục A có thể sử dụng để thực hiện quay thanh ghi *B* sang trái ba bít?
41. Viết chương trình ở dạng ngôn ngữ máy trong Phụ lục A để đảo ngược nội dung của ô nhớ tại địa chỉ *8C*. (Có nghĩa rằng, xâu bít kêt quả ở địa chỉ *8C* khi đọc từ trái sang phải sẽ trùng với xâu ban đầu khi đọc từ phải qua trái.)
42. Viết chương trình bằng ngôn ngữ máy trong Phụ lục A để thực hiện trừ nội dung của ô nhớ *A1* cho nội dung của ô nhớ *A0* và đặt kết quả vào ô nhớ *A2*. Giả sử rằng các kết quả được lưu trữ dưới dạng bù hai.
43. Một máy in, in 40 ký tự trong một giây, có thể in kịp hay không một xâu ASCII (một byte cho một ký hiệu) đến một cách tuần tự với tốc độ 300 bps? có thể với kịp hay không với tốc độ 1200 bps?
44. Giả sử rằng một người đánh máy đánh được 30 từ trong một phút. (Một từ được xem như là năm ký tự.) Nếu một máy thực hiện 50 lệnh trong một micro giây (một phần triệu giây), thì bao nhiêu lệnh có thể thực hiện trong khoảng thời gian giữa lúc đánh hai ký tự liên tiếp?
45. Một hệ thống truyền thông có khả năng truyền các dãy tám trạng thái khác nhau với tốc độ cao nhất là 300 trạng thái trong một giây. Vậy nó có thể được sử dụng để truyền thông tin với tốc độ bao nhiêu bít trên giây?

46. Giả sử rằng máy trong Phụ lục A giao tiếp với các máy in sử dụng kỹ thuật ánh xạ bộ nhớ I/O. Cũng giả sử rằng địa chỉ *FF* được sử dụng để gửi ký tự tới máy in và địa chỉ *FE* được sử dụng để nhận thông tin về trạng thái máy in. Đặc biệt, giả sử bít cao nhất tại địa chỉ *FE* chỉ ra khi nào máy in sẵn sàng nhận một ký tự mới (với 0 chỉ ra “không sẵn sàng” và 1 chỉ ra “sẵn sàng”). Bắt đầu tại địa chỉ 00, viết các lệnh ở mức ngôn ngữ máy để đợi cho đến khi máy in sẵn sàng in ký tự mới và sau đó gửi ký tự được biểu diễn bởi xâu bít trong thanh ghi 5 tới máy in.
47. Viết một chương trình bằng ngôn ngữ máy mô tả trong Phụ lục A để đặt các bít 0 vào các ô nhớ từ *A0* tới *C0*. Chương trình của bạn phải đủ nhỏ để có thể đặt vừa vào các ô nhớ từ 00 tới 13 (ở dạng hexa).
48. Giả một máy có 20 GB không gian lưu trữ có sẵn trên đĩa cứng; và nó nhận dữ liệu trên một đường kết nối điện thoại với tốc độ 14,400 bps. Với tốc độ này, mất bao lâu để làm đầy không gian lưu trữ sẵn có này?
49. Giả sử một đường truyền đang được dùng để truyền dữ liệu tuần tự với tốc độ 14,400 bps. Nếu nó bị ngắt vào .01 giây cuối cùng, bao nhiêu bít dữ liệu sẽ bị mất?
50. Giả sử rằng bạn có 32 bộ xử lý, mỗi cái có khả năng tính tổng của hai số có nhiều chữ số trong một phần triệu giây. Mô tả xem làm thế kỹ thuật xử lý song song có thể sử dụng để tính tổng 64 số chỉ trong sáu phần triệu giây.
51. Tóm tắt những khác biệt giữa hai kiến trúc RISC và CISC.
52. Nêu hai cách tiếp cận để tăng năng lực truyền của máy tính.
53. Mô tả xem làm thế nào việc tính trung bình của một tập hợp số sử dụng máy đa bộ xử lý có thể nhanh hơn so với sử dụng máy đơn bộ xử lý.

Chương 4

Hệ điều hành

4.1 Lịch sử các hệ điều hành	92
4.2 Kiến trúc hệ điều hành	97
4.3 Điều phối các hoạt động của máy	105
4.4 An ninh của máy tính	109
4.5 Bài tập cuối chương	113

Trong chương này, ta sẽ xem xét về Hệ Điều Hành, là tập các gói phần mềm để điều phối các hoạt động bên trong của máy cũng như để giao tiếp với thế giới bên ngoài. Cũng chính điều hành của máy đã chuyển đổi phần cứng thành các công cụ có ích. Ta sẽ cùng tìm hiểu xem hệ điều hành làm những gì và làm như thế nào.

Hệ điều hành là phần mềm điều khiển toàn bộ thao tác của máy tính. Nó cung cấp cho người dùng cách lưu trữ và tìm kiếm các tập tin, giao diện để người dùng yêu cầu thực hiện chương trình, và môi trường cần thiết để thực hiện các chương trình được yêu cầu.

Hệ điều hành được nhiều người biết đến nhất có lẽ là Windows, nó có nhiều phiên bản khác nhau và được viết bởi hãng Microsoft. Một ví dụ khác là UNIX, thường được dùng cho các hệ thống máy tính lớn cũng như cho các máy PC. Trên thực tế,

Linux

Nếu bạn đam mê máy tính và muốn thử nghiệm với các thành phần bên trong của một hệ điều hành, vậy thì Linux là dành cho bạn. Linux là một hệ điều hành được thiết kế đầu tiên bởi Linus Torvald khi anh là sinh viên tại Trường Đại học Helsinki. Đây không phải là một sản phẩm thuộc quyền sở hữu của ai cả và luôn có sẵn, cùng với mã nguồn và tài liệu, cũng không có ai chịu trách nhiệm. Bởi vì nó luôn có sẵn ở dạng mã nguồn, nên nó đã trở nên phổ biến trong giới những người say mê máy tính, các sinh viên học hệ điều hành, và những người lập trình. Hơn nữa, Linux được thừa nhận là một trong những hệ điều hành mềm dẻo nhất sẵn có ngày nay. Vì lý do này, nhiều công ty hiện nay đã đóng gói và đưa ra thị trường nhiều phiên bản Linux ở dạng dễ sử dụng, và các sản phẩm này hiện nay đang cạnh tranh với các hệ điều hành thương mại khác đã có mặt từ lâu trên thị trường. Bạn có thể tham khảo thêm thông tin về Linux tại trang web <http://www.linux.org>.

Mac OS, hệ điều hành của Apple chuyên cho dòng máy Mac, được viết dựa trên nhân của UNIX. Một ví dụ khác nữa là GNU/Linux, dùng cho cả hệ thống lớn và nhỏ, nó gốc được phát triển bởi cộng đồng những người say mê và không vì mục đích thương mại. Hiện nay nó cũng được hỗ trợ bởi các công ty lớn như IBM.

4.1 Lịch sử các hệ điều hành

Máy tính trong những năm 1940 và 1950 rất không mềm dẻo và hiệu quả. Chúng chiếm hết cả căn phòng, và việc thực hiện chương trình yêu cầu chuẩn bị nhiều thứ: lắp các băng từ, đặt các bìa đục lỗ vào ổ đọc, bố trí các chuyển mạch,... Việc thực hiện chương trình (ở đây ta gọi là **công việc** (job)) được xử lý như một hoạt động riêng biệt, và máy đã phải đã được chuẩn bị sẵn sàng từ trước để thực hiện chương trình này. Khi chương trình thực hiện xong, nếu ta muốn thực hiện tiếp chương trình khác thì ta lại phải lưu trữ trước mọi băng, thẻ đục lỗ,... Khi có nhiều người muốn chia sẻ một máy, họ phải đăng ký trước thời gian dùng máy. Trong khoảng thời gian được cấp phép, máy hoàn toàn thuộc quyền điều khiển của người dùng. Phiên làm việc bao gồm cài đặt chương trình (mất rất nhiều thời gian) và chạy chương trình

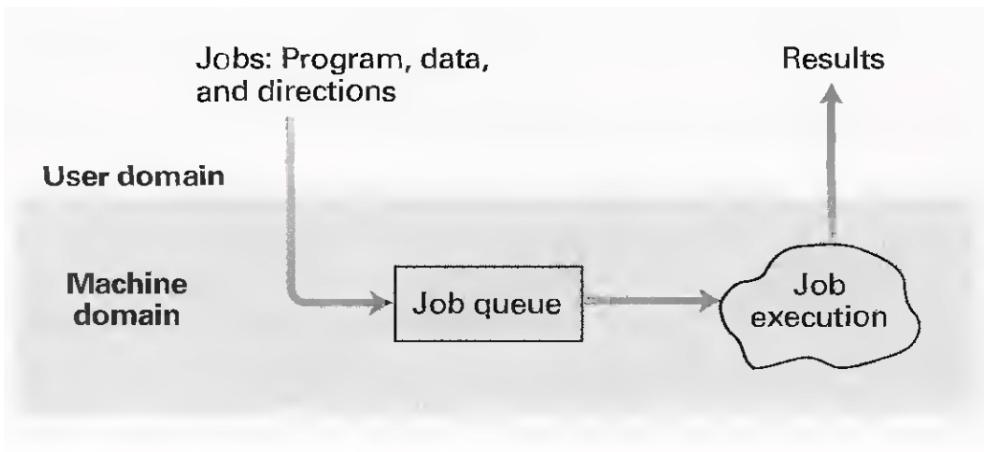
(trong khoảng thời gian rất ngắn). Mọi thứ luôn phải làm vội vàng vì luôn có người đang kiên nhẫn chờ để dành máy.

Trong môi trường như vậy, các hệ điều hành ban đầu chỉ nhằm đơn giản hóa việc cài đặt chương trình và hợp lý hóa việc chuyển đổi giữa các công việc. Những cải tiến đầu tiên là tách riêng người sử dụng và thiết bị nhằm tránh việc có quá nhiều người ra vào phòng máy tính. Với mục đích này, các phòng máy luôn có người trực máy. Khi người dùng muốn thực hiện một chương trình, anh ta phải gửi chương trình, dữ liệu cần chạy, và các chỉ dẫn cụ thể về chương trình cho người trực máy, và đợi để nhận lại kết quả chạy. Về phía người trực máy, anh ta phải bật máy, đưa các thông tin này vào thiết bị lưu trữ khối của máy nơi một chương trình được gọi là hệ điều hành có thể đọc và thực hiện chúng. Đây là bắt đầu của **xử lý theo lô**—các công việc cần thực hiện được tập hợp lại và thực hiện mà không cần tương tác với người sử dụng.

Trong các hệ thống xử lý theo lô, các công việc đợi thực hiện nằm trong một thiết bị lưu trữ khối. Thiết bị này được gọi là **hàng đợi công việc** (job queue) (Hình 4.1). Một **hàng đợi** là một tập các đối tượng (trong trường hợp này là các công việc) được tổ chức theo kiểu **vào trước, ra trước** (gọi tắt là FIFO). Có nghĩa rằng, các đối tượng được lấy ra khỏi hàng đợi theo thứ tự chúng được đưa vào. Trên thực tế, hầu hết các hàng đợi không tổ chức chặt chẽ theo cấu trúc FIFO mà xem xét theo độ ưu tiên của từng đối tượng. Các hệ điều hành nói chung đều cho phép xem xét các công việc theo độ ưu tiên. Bởi vậy, một công việc nằm trong hàng đợi dù sắp đến lượt vẫn có thể bị đẩy về sau bởi một công việc khác có độ ưu tiên cao hơn.

Trong các hệ thống xử lý theo lô trước đây, mỗi công việc đi kèm với bởi một tập các chỉ thị giải thích các bước yêu cầu người trực máy chuẩn bị theo đặc thù của công việc đó. Các chỉ thị này được mã hóa, dùng một hệ thống gọi là ngôn ngữ điều khiển công việc (JCL). Tập chỉ thị này được lưu trữ cùng với công việc trong hàng đợi công việc. Khi một công việc được chọn để thực hiện, hệ điều hành in các chỉ thị này ra máy in để người trực máy tính có thể đọc và làm theo. Ngày nay, ta vẫn thấy cách giao tiếp này, ví dụ như các báo lỗi của hệ điều hành: “no dial tone”, “ổ đĩa không truy cập được” hay “máy in không trả lời”.

Một trớ ngại trong việc sử dụng người trực máy làm trung gian là người dùng

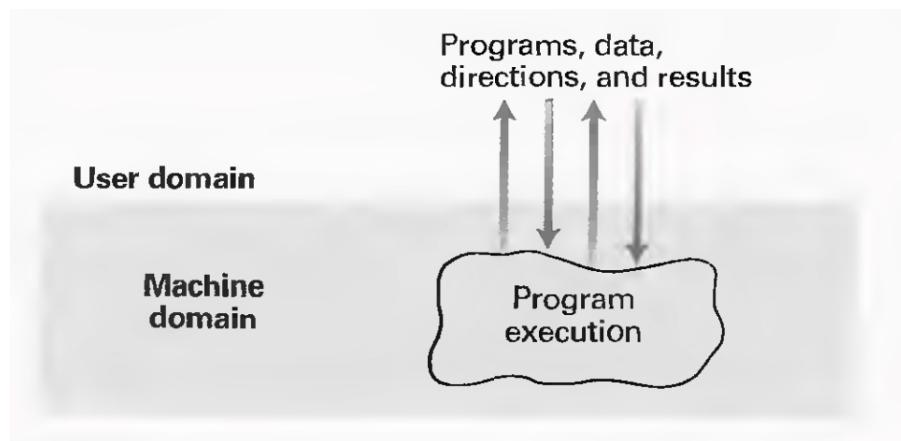

Hình 4.1. Xử lý theo lô

phải gửi công việc cho người trực máy, và do đó họ không thể tương tác được với công việc của họ. Cách tiếp cận này có thể phù hợp với một số kiểu ứng dụng, ví dụ như xử lý bảng lương ở đó tất cả mọi dữ liệu và cách xử lý đã được xác định trước. Tuy nhiên, trong nhiều trường hợp cách này là không chấp nhận được, ví dụ như trong hệ thống đặt vé ở đó việc đặt và huỷ vé phải được báo cáo ngay khi chúng xuất hiện, trong hệ thống xử lý văn bản ở đó tài liệu được viết và viết lại liên tục, hay trong các trò chơi máy tính ở đó người dùng luôn phải tương tác với máy.

Để thích nghi với các nhu cầu này, người ta đã phát triển các hệ điều hành mới cho phép các chương trình thực hiện giao tiếp với người sử dụng qua trạm cuối ở xa–đặc điểm này được gọi là **xử lý tương tác** (Hình 4.2). Vào thời kỳ đó, các thiết bị đầu cuối (cũng được gọi là máy trạm) chỉ có tính năng giống máy chữ–người dùng nhập dữ liệu và đọc câu trả lời đã được máy tính in trên giấy.

Để việc xử lý tương tác thành công, điều hết sức quan trọng là các hoạt động của máy tính phải đủ nhanh để phối hợp với các thao tác của người dùng thay vì ép người dùng phải chờ đợi (ta có thể chờ đợi các nhiệm vụ xử lý tiền lương thực hiện, nhưng không thể chấp nhận nếu trong ứng dụng xử lý văn bản, máy tính không trả lời dấu nhắc lệnh khi các ký tự được đánh). Các phục vụ của máy tính thỏa mãn yêu cầu về thời gian được gọi là **xử lý thời gian thực**. Có nghĩa rằng, máy tính thực hiện nhiệm vụ đủ nhanh để để có thể theo kịp các hoạt động của môi trường bên ngoài (thế giới thực).

Hình 4.2. Xử lý tương tác

Nếu hệ thống tương tác chỉ phục vụ một người dùng tại một thời điểm, vậy nó không gặp vấn đề gì trong xử lý thời gian thực. Nhưng các máy tính trong những năm 1960 và 1970 rất đắt tiền, bởi vậy tại mỗi thời điểm, mỗi máy phải phục vụ rất nhiều người dùng. Họ làm việc qua thiết bị đầu cuối ở xa để chuyển các phục vụ tương tác với máy, và vấn đề thời gian thực trở thành một trở ngại. Nếu hệ điều hành cứ nhất định thực hiện một nhiệm vụ tại một thời điểm, vậy thì chỉ một người dùng có thể thỏa mãn phục vụ thời gian thực.

Một giải pháp cho vấn đề này là thiết kế hệ điều hành sao cho nó có thể chuyển việc thực hiện các công việc khác nhau theo một chiến lược gọi là **chia sẻ thời gian thực**, đó là kỹ thuật chia thời gian thành các khoảng và sau đó hạn chế việc thực hiện mỗi công việc trong một khoảng thời gian nhất định tại một thời điểm. Khi kết thúc mỗi khoảng, công việc hiện hành bị đặt tạm ra bên ngoài và cho phép công việc khác tiếp tục thực hiện trong khoảng tiếp theo. Bằng cách tráo đổi các công việc trước và sau một cách nhanh chóng theo cách này, nó tạo ra cảm giác có nhiều công việc được chạy đồng thời. Phụ thuộc vào kiểu công việc đang thực hiện, các hệ thống chia sẻ thời gian thực trước đây đã có thể cho phép xử lý thời gian thực chấp nhận được với khoảng 30 người sử dụng đồng thời. Ngày nay, chia sẻ thời gian thực được sử dụng với hệ thống đơn người dùng cũng tốt như đa người dùng, mặc dù về hình thức nó được gọi là **đa nhiệm**, để chỉ các hệ thống cho phép (về mặt cảm giác) tại một thời điểm có thể có nhiều nhiệm vụ được thực hiện đồng thời.

Với sự phát triển của hệ điều hành đa người dùng và chia sẻ thời gian thực, một máy tính đã được cấu hình như máy trung tâm kết nối với nhiều máy trạm. Từ các máy trạm này, người dùng có thể giao tiếp trực tiếp với máy tính bên ngoài phòng máy thay vì phải gửi yêu cầu tới người trực máy. Các chương trình sử dụng chung được lưu trữ trước trong thiết bị lưu trữ khối của máy và hệ điều hành đã được thiết kế để thực hiện các chương trình này theo yêu cầu từ các máy trạm. Vai trò người trực máy dần bị phai nhòa.

Ngày nay, về cơ bản không còn người trực máy nữa, đặc biệt trong lĩnh vực máy tính cá nhân ở đó người sử dụng chịu mọi trách nhiệm thay người trực máy. thậm chí hầu hết các máy tính lớn không còn cần có người quản lý. Giờ đây công việc của người trực máy đã được thay bằng người quản trị hệ thống, người chịu trách nhiệm quản lý hệ thống máy tính—có nhiệm vụ theo dõi và thực hiện cài đặt thiết bị mới và phần mềm, bắt người dùng tôn trọng các quy định như tạo tài khoản mới và thiết lập giới hạn không gian lưu trữ khối cho nhiều người dùng, và cố gắng điều phối để giải quyết vấn đề gây ra trong hệ thống—hơn là thao tác với máy trực tiếp bằng tay.

Tóm lại, hệ điều hành đã phát triển từ một chương trình chỉ thực hiện nhiệm vụ đơn giản là lưu trữ và thực hiện chương trình thành một hệ thống phức tạp điều phối việc chia sẻ thời gian, bảo trì chương trình và các file dữ liệu trong các thiết bị lưu trữ khối của máy, và trả lời trực tiếp yêu cầu từ người dùng.

Nhưng sự phát triển của các hệ điều hành vẫn chưa dừng ở đó. Sự phát triển của máy đa bộ xử lý đã dẫn tới các hệ điều hành thực hiện đa nhiệm bằng cách gán các nhiệm vụ khác nhau cho các bộ xử lý khác nhau thay vì chia sẻ thời gian của một bộ xử lý. Các hệ điều hành này phải vật lộn với các vấn đề như **cân bằng tải** (các nhiệm vụ được gán một cách động tới các bộ xử lý khác nhau sao cho mọi bộ xử lý được sử dụng một cách hiệu quả) cũng như **scaling** (chia các nhiệm vụ thành các nhiệm vụ con tương thích với số bộ xử lý có sẵn). Hơn nữa, sự phát triển của các mạng máy tính với nhiều máy ở khoảng cách xa được kết nối với nhau đã dẫn tới tính cần thiết của phần mềm hệ thống để điều phối các hoạt động của mạng. Bởi vậy lĩnh vực mạng (ta sẽ nghiên cứu chi tiết ở Chương ??) là một trong nhiều chủ đề mở rộng của các hệ điều hành—mục đích là phát triển một hệ điều hành đơn cho mạng rộng thay vì một mạng gồm nhiều hệ điều hành riêng lẻ.

Câu hỏi & Bài tập

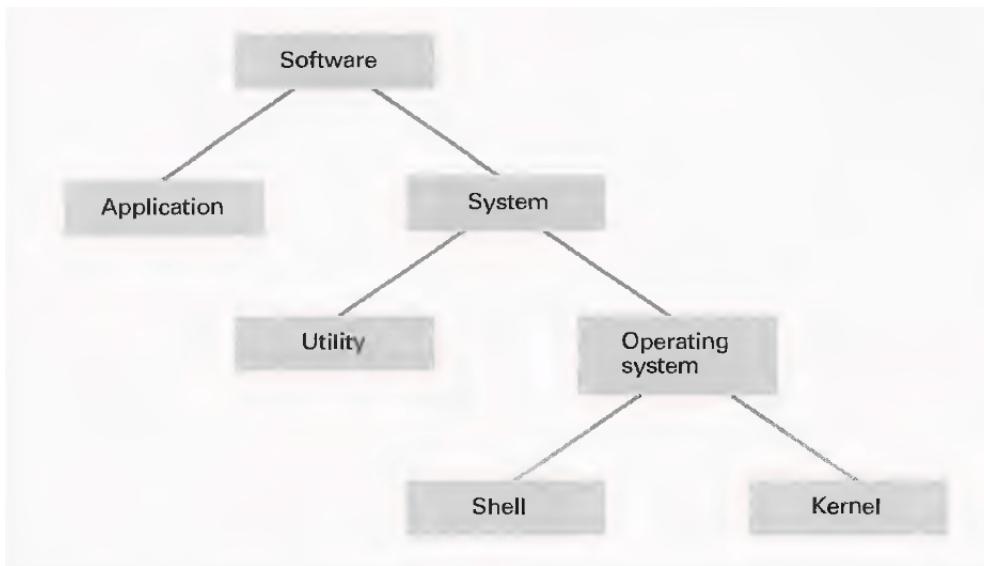
1. Cho các ví dụ về hàng đợi. Trong mỗi trường hợp, chỉ ra tình huống vi phạm với cấu trúc FIFO.
2. Các hoạt động nào dưới đây yêu cầu xử lý thời gian thực?
 - (a) In các nhãn thư điện tử
 - (b) Chơi một trò chơi trên máy tính
 - (c) Hiện các ký tự ra màn hình như chúng được nhập vào từ bàn phím
 - (d) Thực hiện chương trình dự báo tình trạng nền kinh tế trong năm tới
3. Nêu sự khác nhau giữa hệ điều hành xử lý thời gian thực và hệ điều hành tương tác?
4. Nêu sự khác nhau giữa hệ điều hành chia sẻ thời gian và đa nhiệm?

4.2 Kiến trúc hệ điều hành

Để hiểu cấu tạo của một hệ điều hành, đầu tiên ta sẽ xem xét các phần mềm tìm thấy bên trong một hệ thống máy tính. Sau đó ta sẽ trọng tâm trên bản thân hệ điều hành.

Tổng quan về phần mềm

Ta sẽ tiến hành phân loại phần mềm để có cái nhìn tổng quan về phần mềm. Lược đồ phân loại phần mềm như vậy cũng giống như cách mà người ta phân múi giờ để mọi người đặt đồng hồ chung chứ không có ý nghĩa phân biệt giữa sự xuất hiện của bình minh và hoàng hôn. Hơn nữa, trong trường hợp phân loại phần mềm, tính động của phần mềm và thiếu định nghĩa chính xác dẫn tới các thuật ngữ mâu thuẫn. Ví dụ, người sử dụng hệ điều hành Windows của Microsoft sẽ tìm thấy nhóm phần mềm “Accessories” và “Administrative Tool” gồm những phần mềm nằm trong cả phần ứng dụng và lớp công cụ. Cách phân loại dưới đây được nhìn theo nghĩa kinh nghiệm

Hình 4.3. Phân loại phần mềm

về tính mở rộng và tính động của chủ đề hơn là một phát biểu được chấp nhận rộng rãi trong thực tế.

Ta bắt đầu bằng cách chia phần mềm máy tính thành hai phạm trù rộng: **phần mềm ứng dụng** và **phần mềm hệ thống** (xem Hình 4.3). Phần mềm ứng dụng bao gồm các chương trình nhằm thực hiện các nhiệm vụ đặc biệt. Một máy tính được dùng để bảo quản việc kiểm kê hàng hoá tồn kho của một nhà sản xuất sẽ có các phần mềm ứng dụng khác với một máy tính được dùng bởi một kỹ sư điện tử. Các ví dụ phần mềm ứng dụng bao gồm: bảng tính, hệ quản trị cơ sở dữ liệu, hệ thống xuất bản desktop, hệ thống kế toán, phần mềm phát triển chương trình, và các trò chơi.

Ngược lại với phần mềm ứng dụng là phần mềm hệ thống nhằm thực hiện các nhiệm vụ chung của các hệ thống máy tính. Theo một nghĩa nào đó, phần mềm hệ thống cung cấp cơ sở hạ tầng cho các phần mềm ứng dụng. Ta có thể ví nó với cơ sở hạ tầng của một quốc gia (chính phủ, đường đi lại, các ngành phục vụ, viện tài chính,...) cung cấp cơ sở cho người dân dựa vào sống theo cách của họ.

Bên trong các lớp các phần mềm hệ thống ta lại chia thành hai phạm trù: một là bản thân hệ điều hành và hai là những phần mềm khác bao gồm các đơn vị phần mềm tập hợp lại dưới dạng **phần mềm công cụ**. Phần lớn phần mềm công cụ cài đặt các

chương trình nhằm thực hiện các hoạt động cơ bản của máy tính nhưng không có sẵn trong hệ điều hành. Theo một nghĩa nào đó, phần mềm công cụ bao gồm các đơn vị phần mềm giúp mở rộng (cũng có thể để tuỳ biến) khả năng của hệ điều hành. Ví dụ, chức năng format một đĩa từ hoặc sao chép một file từ đĩa từ vào đĩa CD thường không được cài đặt bởi hệ điều hành nhưng nó được cung cấp bởi phần mềm công cụ. Những ví dụ khác của phần mềm công cụ là phần mềm nén và giải nén dữ liệu, phần mềm để trình diễn đa phương tiện, và phần mềm để thực hiện truyền thông trong mạng.

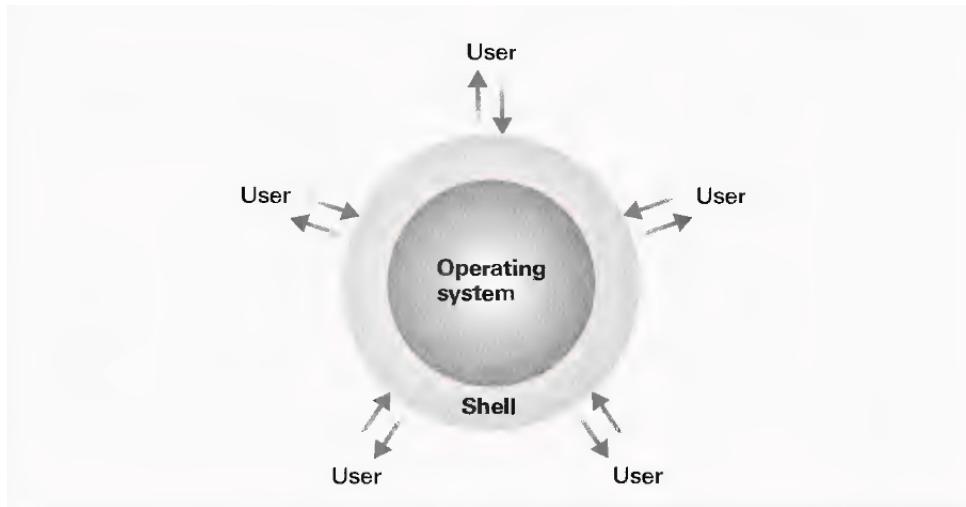
Sử dụng các phần mềm công cụ cho phép phần mềm hệ thống có thể tuỳ biến dễ dàng hơn so với việc đặt chúng có sẵn ngay trong hệ điều hành. Thật vậy, thông thường các công ty hoặc cá nhân phải thay đổi, hoặc thêm, các phần mềm công cụ vào hệ điều hành trong máy của họ.

Không may mắn, việc phân biệt giữa phần mềm ứng dụng và phần mềm công cụ là không rõ ràng. Theo quan điểm của chúng tôi, sự khác biệt là gói phần mềm này có là một phần trong cơ sở hạ tầng phần mềm của máy hay không. Bởi vậy một ứng dụng mới có thể thuộc nhánh công cụ nếu nó trở thành một công cụ cơ bản. Khi vẫn còn là dự án nghiên cứu, phần mềm để truyền thông trên Internet đã được xem là phần mềm ứng dụng; ngày nay phần mềm kiểu này là cơ bản cho hầu hết việc sử dụng PC và bởi vậy nó được phân loại là phần mềm công cụ.

Sự phân biệt giữa phần mềm công cụ và hệ điều hành cũng không rõ ràng. Ví dụ, luật chống độc quyền ở Mỹ và Châu Âu đã đặt ra câu hỏi liên quan đến phần mềm như trình duyệt web Internet Explorer và Media Player là một thành phần của hệ điều hành của Microsoft hay chỉ là phần mềm công cụ mà Microsoft đã cố tình cho vào hệ điều hành nhằm mục đích cạnh tranh.

Các thành phần của một hệ điều hành

Ta sẽ chú tâm vào thành phần bên trong một hệ điều hành. Để có thể thực hiện các hoạt động được yêu cầu bởi những người dùng, hệ điều hành phải có khả năng giao tiếp. Thành phần của một hệ điều hành thực hiện việc giao tiếp này thường được gọi là **shell**. Các shell hiện đại thực hiện nhiệm vụ này thường theo hướng **giao diện**

Hình 4.4. *Shell như một giao diện giữa người dùng và hệ điều hành*

đồ họa với người dùng (GUI) trong đó các đối tượng cần thao tác như các file và chương trình, được biểu diễn bằng các biểu tượng trên màn hình. Các hệ thống này cho phép hiểu lệnh của người dùng thông qua việc trỏ tới các biểu tượng này. Việc này thường được thực hiện nhờ một thiết bị cầm tay được gọi là chuột. Các shell cũ hơn thường giao tiếp với người dùng qua thông điệp dạng văn bản sử dụng bàn phím và màn hình.

Mặc dù shell của hệ điều hành đóng vai trò quan trọng trong việc thiết lập các chức năng của máy, các shell này đơn thuần chỉ là giao diện giữa người dùng và nhân (trái tim) của hệ điều hành (Hình 4.4). Ta phân biệt giữa shell và phần bên trong của hệ điều hành như thế này bởi vì một số hệ điều hành cho phép người dùng lựa chọn các shell khác nhau để có một giao diện phù hợp với từng đối tượng người dùng cụ thể. Ví dụ, người dùng hệ điều hành UNIX có thể lựa chọn một trong nhiều shell như Bourne shell, C shell, và Korn shell. Hơn nữa, những phiên bản trước của hệ điều hành Microsoft Windows về mặt cơ bản đã được xây dựng nhằm thay thế các shell dựa trên văn bản đang sử dụng (trên hệ điều hành MS-DOS) bằng một shell kiểu giao diện đồ họa, tuy nhiên khung của nó vẫn là MS-DOS.

Một thành phần quan trọng bên trong các shell đồ họa của ngày nay là **chương trình quản lý cửa sổ**, với các khôi được cấp phát của không gian màn hình, được gọi là cửa sổ, và mỗi các ứng dụng được gắn với mỗi cửa sổ. Khi một ứng dụng muốn

hiện một thứ gì đó ra màn hình, nó thông báo với trình quản lý cửa sổ, và trình quản lý cửa sổ sẽ đặt các hình ảnh mong đợi vào trong cửa sổ gắn với ứng dụng. Từ đó, mỗi khi một nút chuột được nhấn, chính trình quản lý cửa sổ sẽ tính toán vị trí của chuột trên màn hình và gọi ứng dụng thích hợp tương ứng với thao tác của chuột.

Ngược lại với shell của hệ điều hành, phần bên trong của hệ điều hành được gọi là **nhân** (kernel). Một nhân của hệ điều hành chứa các thành phần phần mềm thực hiện các chức năng rất cơ bản yêu cầu bởi hệ thống máy tính. Một ví dụ là **trình quản lý file**, công việc của nó là phối hợp làm dễ dàng việc sử dụng thiết bị lưu trữ khối của máy. Chính xác hơn, trình quản lý file chứa các bản ghi của mọi file nằm trong thiết bị lưu trữ khói, gồm cả vị trí mỗi file được đặt, người dùng nào được phép truy cập vào file nào, và bộ phận nào của lưu trữ sẵn sàng dành cho các file mới, hoặc mở rộng các file đã tồn tại. Các bản ghi này được giữ ở một nơi lưu trữ trung gian chứa các file liên quan sao cho mỗi thời điểm nơi trung gian được đặt trực tuyến, trình quản lý file có thể tìm thấy chúng và biết có gì được lưu trữ ở phần trung gian này.

Để thích hợp với người dùng máy, hầu hết các trình quản lý file cho phép các file được nhóm lại dưới dạng **thư mục** (directory hoặc folder). Cách tiếp cận này cho phép người dùng tổ chức các file của anh hay chị ta theo mục đích bằng cách đặt các file có liên quan trong cùng một thư mục. Hơn nữa, bằng cách cho phép các thư mục chứa các thư mục khác, được gọi là thư mục con, một tổ chức theo kiểu phân cấp có thể được xây dựng. Ví dụ, một người dùng tạo ra một thư mục gọi là **MyRecords** có chứa các thư mục con là **FinancialRecord**, **MedicalRecords** và **HouseHoldRecord**. Bên trong mỗi thư mục con có thể có các file ở một phạm trù đặc biệt (Người dùng hệ điều hành Windows có thể hỏi trình quản lý file để hiện tập các thư mục hiện hành bằng cách thực hiện chương trình Windows Explorer).

Một đường đi tới một thư mục bên trong các thư mục được gọi là **đường dẫn thư mục**. Đường dẫn thường được biểu diễn bằng cách liệt kê các thư mục dọc theo đường đi ngăn cách bởi dấu gạch chéo. Ví dụ, **animals/prehistoric/dinosaurs** để biểu diễn dẫn bắt đầu từ thư mục có tên là **animals**, qua thư mục con có tên là **prehistoric**, và kết thúc trong thư mục con **dinosaurs**. (Đối với người dùng Windows, dấu gạch xuôi được thay bằng các dấu gạch ngược lại, ví dụ đường dẫn ở

trên được thay bằng `animals\prehistoric\dinosaurs`).

Mọi sự truy cập vào một file bởi một phần mềm khác phải được sự đồng ý của trình quản lý file theo một thủ tục. Thủ tục bắt đầu bằng cách yêu cầu trình quản lý file kiểm tra quyền truy cập tới file qua thủ tục mở file. Nếu trình quản lý file đồng ý với yêu cầu truy cập, nó cung cấp thông tin cần để tìm và thao tác file. Thông tin này được lưu trữ trong một vùng nhớ được gọi là **bộ mô tả file** (file descriptor). Phần mềm cần truy cập sẽ tham khảo các thông tin trong bộ mô tả file này để thực hiện các thao tác nó mong muốn.

Các thành phần khác của nhân (kernel) hệ điều hành bao gồm một tập các **bộ điều khiển thiết bị**, là đơn vị phần mềm chịu trách nhiệm giao tiếp với các bộ điều khiển (hoặc đôi khi, giao tiếp trực tiếp với thiết bị ngoại vi) để thực hiện các thao tác trên các thiết bị ngoại vi gắn với máy. Mỗi thiết bị được thiết kế duy nhất cho một kiểu thiết bị đặc biệt (như máy in, bộ điều khiển đĩa, hoặc màn hình). Nó có trách nhiệm dịch các yêu cầu chung thành các bước kỹ thuật hơn được yêu cầu bởi thiết bị được gán với bộ điều khiển. Ví dụ, một bộ điều khiển thiết bị máy in chứa các phần mềm đọc và giải mã các từ mô tả trạng thái của máy in và các phương pháp giao tiếp kiểu bắt tay khác. Bởi vậy, các thành phần phần mềm khác không giải quyết được về mặt kỹ thuật cho vấn đề in file. Thật vậy, các thành phần khác có thể đơn thuần là dựa vào phần mềm điều khiển thiết bị để in file, còn làm chi tiết thế nào nó để lại cho bộ điều khiển thiết bị. Bằng cách này, việc thiết kế của các đơn vị phần mềm khác nhau không bị phụ thuộc vào đặc trưng của thiết bị cụ thể. Kết quả là ta có thể tùy biến hệ điều hành cho các thiết bị ngoại vi đặc biệt đơn thuần bằng cách cài gắn thêm trình điều khiển thiết bị thích hợp.

Một thành phần khác của nhân hệ điều hành là **quản lý bộ nhớ**, nó chịu trách nhiệm điều phối việc sử dụng bộ nhớ chính. Trong môi trường đơn nhiệm (máy chỉ thực hiện một nhiệm vụ tại một thời điểm), nhiệm vụ kiểu này là rất đơn giản. Ở đây, chương trình thực hiện nhiệm vụ hiện hành đã được đặt trong bộ nhớ, sau khi nó thực hiện xong, bộ nhớ sẽ được thay thế bởi chương trình thực hiện nhiệm vụ tiếp theo. Tuy nhiên, trong môi trường đa người dùng hay đa nhiệm, ở đó máy tính phải đáp ứng nhiều yêu cầu tại cùng một thời điểm, thì việc quản lý bộ nhớ là rất khó khăn. Trong các trường hợp này, nhiều chương trình và khối dữ liệu phải đồng thời

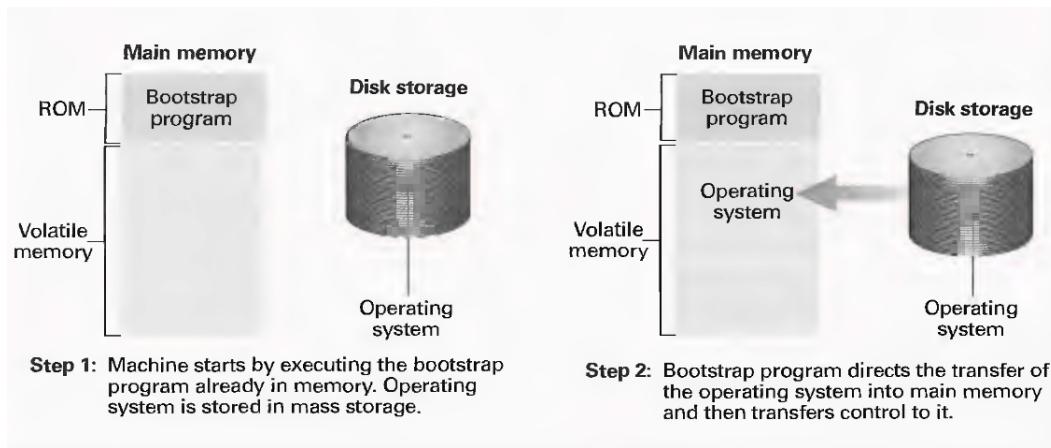
nằm trong bộ nhớ. Bởi thế, trình quản lý bộ nhớ phải tìm và gán không gian bộ nhớ cho các yêu cầu này và đảm bảo rằng các hoạt động của mỗi chương trình bị hạn chế trong không gian được cấp phát. Hơn nữa, bởi yêu cầu các hoạt động khác nhau đến và đi liên tục, trình quản lý bộ nhớ phải nắm bắt được các vùng nhớ nào không bị còn bận nữa.

Nhiệm vụ của trình quản lý bộ nhớ phức tạp hơn khi tổng số không gian bộ nhớ yêu cầu lớn hơn so với không gian thực sự có trong máy tính. Trong trường hợp này trình quản lý bộ nhớ có thể tạo ra cảm giác có không gian lưu trữ thêm bằng cách chuyển chương trình và dữ liệu qua lại giữa bộ nhớ chính và phần lưu trữ khối (một kỹ thuật gọi là **phân trang**). Giả sử rằng, yêu cầu bộ nhớ chính là 1024MB nhưng máy tính chỉ có 512MB. Để tạo ra cảm giác có không gian lưu trữ lớn hơn, trình quản lý bộ nhớ dành 1024MB không gian lưu trữ trên đĩa từ để lưu trữ các dãy bít có thể lưu trữ trên bộ nhớ chính nếu bộ nhớ chính có khả năng thực sự là 1024MB. Các dữ liệu này được chia thành các khối bằng nhau được gọi là **các trang**, kích thước các trang này thường chỉ vài KB. Trình quản lý bộ nhớ điều khiển các trang này tráo đổi giữa bộ nhớ chính và bộ nhớ thứ cấp sao cho các trang hiện tại cần sẽ nằm trong 512MB của bộ nhớ chính. Vậy máy tính có thể xử lý giống như nó có 1024MB bộ nhớ chính. Không gian bộ nhớ “tưởng tượng” này được tạo bởi cách phân trang được gọi là **bộ nhớ ảo**.

Nhân hệ điều hành còn có thêm hai thành phần nữa là **bộ lập lịch** (scheduler) và **bộ điều phối** (dispatcher). Trong hệ thống chia sẻ thời gian thực, bộ lập lịch xác định hoạt động nào được thực hiện và bộ điều phối điều khiển việc cấp phát thời gian bộ xử lý cho các hoạt động này. Ta sẽ nghiên cứu chi tiết hai thành phần này trong mục sau.

Quá trình khởi động máy

Ta đã thấy rằng hệ điều hành cung cấp cơ sở hạ tầng phần mềm cần thiết cho các đơn vị phần mềm khác, nhưng ta chưa biết bản thân hệ điều hành bắt đầu như thế nào. Đây chính là quá trình **khởi động**, quá trình này được thực hiện mỗi khi máy tính được bật. Nó là thủ tục nạp hệ điều hành từ thiết bị lưu trữ thứ cấp vào trong

Hình 4.5. Quá trình khởi động

bộ nhớ chính (luôn là rỗng khi máy bật). Để hiểu quá trình khởi động và sự cần thiết của quá trình này, ta bắt đầu bằng cách xem xét cấu trúc của CPU.

Một CPU được thiết kế có bộ đếm chương trình bắt đầu với một địa chỉ xác định trước mỗi khi máy bật. Và tại đây, CPU mong đợi tìm thấy một chương trình để thực hiện. Về mặt thiết kế, ta chỉ cần lưu trữ hệ điều hành bắt đầu tại địa chỉ này. Tuy nhiên, do tính chất của bộ nhớ chính, dữ liệu bị mất đi sau khi tắt máy nên ta phải tìm cách nạp lại dữ liệu vào bộ nhớ chính mỗi khi máy tính khởi động lại.

Do vậy, một phần nhỏ của bộ nhớ chính nơi CPU mong muốn tìm thấy chương trình khởi đầu của nó được xây dựng từ kiểu bộ nhớ bền vững (không bị mất khi tắt máy) gọi là **bộ nhớ chỉ đọc (ROM)**, nội dung của nó không thể bị thay đổi. Tuy vậy, hầu hết bộ nhớ ROM ngày nay được được xây dựng dựa trên công nghệ bộ nhớ flash (có nghĩa rằng nó không hoàn toàn là ROM bởi vì nó cho phép ghi lại trong trường hợp cần thiết).

Chương trình được lưu trữ trong ROM gọi là **chương trình mồi**. Chương trình này được thực hiện một cách tự động khi máy được bật. Nó có nhiệm vụ điều khiển CPU nạp hệ điều hành từ vị trí xác định trước trong bộ nhớ thứ cấp (thường là đĩa từ) vào bộ nhớ chính (xem Hình 4.5). Khi hệ điều hành đã được đặt trong bộ nhớ chính, chương trình mồi thực hiện một lệnh nhảy đến vùng nhớ này. Lúc này hệ điều hành tiếp quản và bắt đầu điều khiển các hoạt động của máy.

Một câu hỏi là tại sao không cung cấp đủ ROM để lưu trữ toàn bộ hệ điều hành

để tránh phải nạp từ bộ nhớ thứ cấp. Câu trả lời là do công nghệ hiện tại chưa cho phép dành hẳn một vùng nhớ lớn của bộ nhớ chính làm vùng lưu trữ bền vững. Tuy nhiên, với sự phát triển nhanh chóng của công nghệ bộ nhớ, quá trình khởi động mất nhiều bước như thế sẽ sớm trở nên lạc hậu, và thay vào đó là cách tiếp cận cho phép các phần mềm được lưu trữ lâu bền trong bộ nhớ.

Câu hỏi & Bài tập

1. Liệt kê các thành phần của một hệ điều hành điển hình và tóm tắt vai trò của mỗi thành phần trong một câu.
2. Chỉ ra sự khác nhau giữa phần mềm ứng dụng và phần mềm công cụ.
3. Bộ nhớ ảo là gì?
4. Tóm tắt quá trình khởi động máy.

4.3 Điều phối các hoạt động của máy

Trong phần này ta xem xét cách một hệ điều hành điều phối việc thực hiện phần mềm ứng dụng, phần mềm công cụ, và bản thân các đơn vị bên trong hệ điều hành. Ta bắt đầu với khái niệm tiến trình.

Khái niệm tiến trình

Một trong những khái niệm cơ bản nhất của hệ điều hành hiện đại là phân biệt giữa một chương trình và hoạt động thực hiện chương trình. Chương trình là một tập tinh các chỉ thị, trong khi đó hoạt động thực hiện chương trình là động, và thay đổi theo thời gian khi chương trình chạy. Hoạt động này được gọi là **tiến trình**. Gắn với một tiến trình là trạng thái hiện hành của hoạt động, được gọi là **trạng thái của tiến trình**. Trạng thái này bao gồm vị trí hiện tại của chương trình đang thực hiện (giá trị của bộ đếm chương trình) cũng như các giá trị của các thanh ghi và các ô nhớ gắn với nó. Nói nôm na, trạng thái tiến trình là một ảnh chụp nhanh (snapshot) của máy

tại một thời điểm cụ thể. Những thời điểm khác nhau trong lúc thực hiện chương trình (tại các thời điểm khác nhau trong một tiến trình) ta quan sát được các ảnh chụp khác nhau (trạng thái khác nhau của tiến trình).

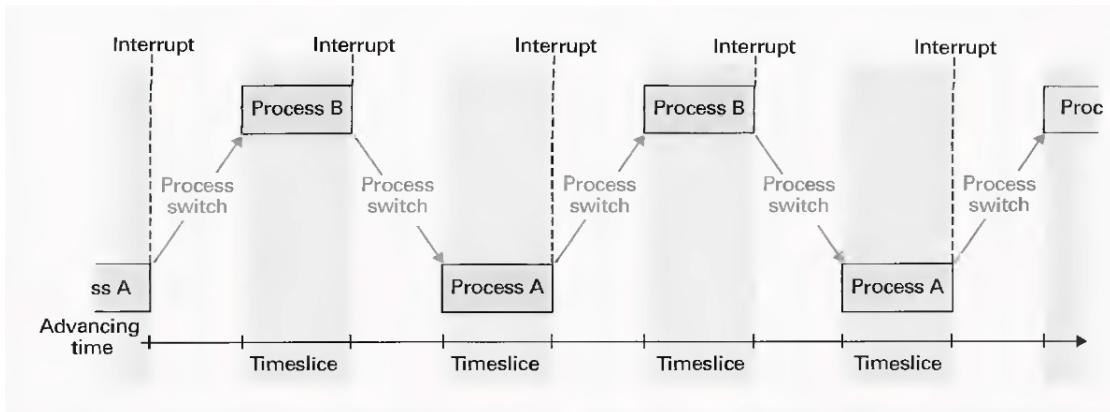
Trong một hệ thống chia sẻ thời gian thực, thường có nhiều tiến trình tranh chấp tài nguyên của máy. Nhiệm vụ của hệ điều hành là phải quản lý các tiến trình này sao cho mỗi tiến trình có tài nguyên (thiết bị ngoại vi, không gian trong bộ nhớ chính, truy cập các file, và truy cập vào CPU) nó cần, sao cho các tiến trình độc lập không gây trở ngại lẫn nhau, và sao cho các tiến trình có thể trao đổi thông tin nếu cần.

Quản lý tiến trình

Các nhiệm vụ liên quan đến việc điều phối tiến trình được thực hiện bởi bộ lập lịch và bộ điều phối trong nhân của hệ điều hành. Bộ lập lịch duy trì thông tin về tiến trình có mặt trong hệ thống, đưa các tiến trình mới vào hàng đợi, loại bỏ các tiến trình đã hoàn thành ra khỏi hệ thống. Bởi vậy, khi người dùng yêu cầu thực hiện một ứng dụng, chính bộ lập lịch thêm việc thực hiện ứng dụng vào danh sách các tiến trình hiện thời.

Để lưu vết mọi tiến trình, bộ lập lịch duy trì một khối thông tin trong bộ nhớ chính gọi là **bảng các tiến trình**. Mỗi khi có yêu cầu thực hiện một chương trình, bộ lập lịch thêm một mục mới vào trong bảng tiến trình cho tiến trình này. Mục này chứa các thông tin như vùng bộ nhớ được gán cho tiến trình (lấy từ chương trình quản lý bộ nhớ), độ ưu tiên của các tiến trình, và trạng thái tiến trình sẵn sàng hay đang đợi. Một tiến trình là **sẵn sàng** nếu nó ở trạng thái có thể tiếp tục chạy; nó là **đợi** nếu hiện tại nó đang phải đợi cho đến khi một vài sự kiện nào đó bên ngoài xuất hiện, như việc truy cập đĩa đã hoàn thành, nhấn một phím trên bàn phím, hoặc một thông điệp đến từ tiến trình khác.

Bộ điều phối tiến trình là thành phần của nhân hệ điều hành chịu trách nhiệm đảm bảo tiến trình được lập lịch thực sự được thực hiện. Trong hệ thống chia sẻ thời gian thực nhiệm vụ này được kèm với việc **chia sẻ thời gian**; có nghĩa rằng, chia thời gian thành những khoảng ngắn, mỗi khoảng gọi là **time slide** (thông thường khoảng 50 mili giây), và chuyển đổi sự chú ý của CPU tới mỗi tiến trình cho phép mỗi

Hình 4.6. Chia sẻ thời gian thực giữa tiến trình A và tiến trình B

tiến trình thực hiện trong một time slide (Hình 4.6). Thủ tục chuyển từ tiến trình này sang tiến trình khác gọi là **chuyển đổi tiến trình** (process switch) hay **chuyển ngữ cảnh** (context switch).

Mỗi khi bộ điều phối tiến trình trao time slide cho một tiến trình, nó khởi tạo một mạch thời gian. Mạch này sẽ sinh ra một tín hiệu gọi là **ngắt** (interrupt) mỗi khi kết thúc một time slide. CPU phản hồi lại tín hiệu ngắt này giống như bạn phản ứng khi bị dừng một công việc. Bạn dừng việc bạn đang làm, ghi nhận lại chỗ công việc bị dừng (để bạn có thể tiếp tục làm sau), và chuyển sự quan tâm đến đối tượng đòi bạn phải tạm dừng công việc. Khi CPU nhận một tín hiệu ngắt, nó hoàn thành chu kỳ máy hiện thời của nó, ghi lại vị trí hiện thời của tiến trình và bắt đầu thực hiện một chương trình, được gọi là **trình xử lý ngắt**. Chương trình này được lưu giữ ở một vị trí được xác định trước trong bộ nhớ chính. Trình xử lý ngắt này là một phần của bộ điều phối, và nó chỉ ra cách bộ điều phối phải trả lời tín hiệu ngắt.

Bởi vậy, ảnh hưởng của tín hiệu ngắt là để chiếm quyền ưu tiên của tiến trình hiện thời và chuyển quyền điều khiển lại cho bộ điều phối. Đầu tiên, bộ điều phối cho phép bộ lập lịch cập nhật bảng các tiến trình (ví dụ, độ ưu tiên của tiến trình vừa hoàn thành time slide phải thấp hơn độ ưu tiên của các tiến trình khác vừa được đưa vào). Sau đó, bộ điều phối lựa chọn tiến trình đang sẵn sàng và có độ ưu tiên cao nhất trong bảng các tiến trình, khởi động lại mạch thời gian, và cho phép tiến trình vừa được lựa chọn bắt đầu time slide của nó.

Điểm hết sức quan trọng quyết định sự thành công của hệ thống chia sẻ thời gian thực là khả năng dừng một tiến trình, và sau đó cho phép nó chạy lại. Nếu bạn bị ngắt trong khi đang đọc sách, khả năng để bạn đọc tiếp sau đó phụ thuộc vào khả năng nhớ vị trí trong sách cũng như thông tin bạn đã tích luỹ được tính đến thời điểm đó. Nói ngắn gọn, bạn phải có thể tái tạo lại được môi trường trước thời điểm bị ngắt.

Trong trường hợp của tiến trình, môi trường phải được tái tạo lại là trạng thái của tiến trình. Nhắc lại rằng trạng thái này bao gồm giá trị của bộ đếm chương trình cũng như nội dung của các thanh ghi và các ô nhớ thích hợp. Các CPU được thiết kế cho hệ thống chia sẻ thời gian thực có khả năng kết hợp nhiệm vụ lưu giữ các thông tin này như một phần của việc phản hồi lại của CPU với tín hiệu ngắt. Các CPU này cũng có các lệnh máy để nạp lại trạng thái được lưu trữ trước đó. Các đặc điểm này đơn giản hóa nhiệm vụ của bộ điều phối khi thực hiện chuyển đổi tiến trình và cũng là một ví dụ cho thấy việc thiết kế các CPU hiện đại bị ảnh hưởng bởi nhu cầu của các hệ điều hành thế nào.

Cuối cùng, ta cũng để ý rằng việc chia sẻ thời gian thực làm tăng hiệu quả của hệ thống về mặt tổng thể. Điều này đôi khi ngược lại với trực giác của ta vì việc chuyển đổi giữa các tiến trình yêu cầu bởi hệ thời gian thực làm tổn thời gian của CPU. Tuy nhiên, nếu không chia sẻ thời gian thực, mỗi tiến trình sẽ phải hoàn thành việc thực hiện trước khi tiến trình tiếp theo bắt đầu, có nghĩa rằng thời gian tiến trình đợi thiết bị ngoại vi hoàn thành hoặc đợi yêu cầu từ người sử dụng là bị lãng phí. Còn nếu chia sẻ thời gian thực sẽ cho phép chuyển CPU đang đợi cho tiến trình khác. Ví dụ, nếu một tiến trình thực hiện một yêu cầu vào/ra, ví dụ yêu cầu lấy dữ liệu từ đĩa, bộ lập lịch sẽ cập nhật bảng tiến trình để phản ánh rằng tiến trình này đang đợi một sự kiện bên ngoài. Vậy, bộ điều phối sẽ cắt time slide của tiến trình này. Sau đó (có thể đến vài nghìn mili giây), khi yêu cầu vào/ra được hoàn thành, bộ lập lịch sẽ cập nhật bảng tiến trình để chỉ ra rằng tiến trình là sẵn sàng, và bởi vậy tiến trình này sẽ một lần nữa cạnh tranh để lấy time slides. Tóm lại, một tiến trình vẫn có thể được thực hiện trong khi yêu cầu vào/ra đang được thực hiện. Bởi vậy, các nhiệm vụ sẽ được hoàn thành mất ít thời gian hơn so với thực hiện theo cách tuần tự.

Câu hỏi & Bài tập

1. Tóm tắt sự khác nhau giữa chương trình và tiến trình.
2. Tóm tắt các bước được thực hiện bởi CPU khi một ngắt xuất hiện.
3. Trong hệ thống chia sẻ thời gian, làm thế nào các tiến trình có độ ưu tiên cao được phép chạy nhanh hơn so với các tiến trình khác?
4. Nếu mỗi time slide trong hệ thống chia sẻ thời gian là 50 milli giây và mỗi việc chuyển đổi ngữ cảnh yêu cầu ít nhất một micro giây, có bao nhiêu tiến trình có thể được phục vụ trong một giây?
5. Nếu mỗi tiến trình sử dụng đầy đủ time slide của nó theo máy ở Bài tập 4, khoảng thời gian nào của máy thực sự dành cho việc thực hiện tiến trình? khoảng thời gian của máy thực sự dành cho thực hiện tiến trình là bao nhiêu nếu mỗi tiến trình thực hiện một yêu cầu vào/ra chỉ sau một micro giây time slide của nó?

4.4 An ninh của máy tính

Bởi vì các hệ điều hành giám sát các hoạt động của máy tính, nên nó cũng đóng vai trò chính trong việc đảm bảo an ninh. Theo nghĩa rộng, nó có thể ở nhiều dạng, một trong số chúng là độ tin cậy. Nếu sai sót trong trình quản lý file gây ra mất dữ liệu của file, vậy file không an toàn. Nếu chương trình điều phối gây ra đổ vỡ hệ thống, làm mất dữ liệu ta mất cả giờ để đánh, vậy công việc của ta không an toàn. Bởi vậy, an ninh của một hệ thống tính toán đòi hỏi hệ điều hành phải được thiết kế tốt và đáng tin cậy.

Việc phát triển các phần mềm đáng tin cậy không phải là vấn đề nghiên cứu của hệ điều hành. Nó thuộc phạm vi của Công nghệ phần mềm, ta sẽ xem xét sau trong Chương ???. Trong phần này, ta chỉ quan tâm đến các vấn đề an ninh liên quan riêng đến hệ điều hành.

Tấn công từ bên ngoài

Một trong những nhiệm vụ quan trọng của hệ điều hành là bảo vệ tài nguyên của máy tính tránh khỏi các truy cập bất hợp lệ. Trong trường hợp hệ thống có nhiều người sử dụng, việc bảo vệ này dựa trên “tài khoản” (account)—một tài khoản được quản lý trong hệ điều hành như một mục gồm tên người dùng, mật khẩu và quyền truy cập gắn với người dùng. Hệ điều hành dùng các thông tin này trong mỗi lần đăng nhập (login) để điều khiển việc truy cập vào hệ thống.

Các tài khoản được tạo bởi một người gọi là **super user** hay **người quản trị** (administrator). Người này có quyền cao nhất trong hệ thống, và cũng phải đăng nhập vào hệ thống để xác thực anh/chị ta là người quản trị (thường bởi tên và mật khẩu). Khi đã đăng nhập, người quản trị có thể làm nhiều thay đổi bên trong hệ thống như: thay đổi gói phần mềm, gán quyền cho người dùng, thực hiện các hoạt động bảo trì hệ thống,...

Dùng “quyền rất cao” này, người quản trị phải điều khiển hoạt động trong hệ thống để kiểm tra các hành vi phá hoại hệ thống, do vô tình hay cố ý. Cũng có nhiều phần mềm công cụ trợ giúp người quản trị, được gọi là **phần mềm kiểm tra** (auditing software). Nó ghi lại và phân tích các hoạt động xảy ra bên trong hệ thống. Ví dụ, phần mềm kiểm tra có thể cho biết những lần đăng nhập sai mật khẩu. Phần mềm kiểm tra cũng phát hiện các hoạt động của một tài khoản người dùng không phù hợp với các hành vi của anh ta trong quá khứ, để từ đó chỉ ra những người dùng không có thẩm quyền đã giành được quyền truy cập vào tài khoản này. (ví dụ, với một người dùng bình thường chỉ dùng gói phần mềm xử lý văn bản và bảng tính, bây giờ lại dùng các ứng dụng phần mềm kỹ thuật cao hoặc thực hiện các gói công cụ không hợp lệ với quyền của anh ta.)

Phần mềm kiểm tra cũng được thiết kế để phát hiện các **phần mềm sniffing**, là phần mềm khi được phép chạy trên hệ thống sẽ tìm cách ghi lại các hoạt động và sau đó thông báo lại cho kẻ thâm nhập (intruder). Một ví dụ tuy cũ nhưng được biết rộng rãi là một chương trình một phỏng thủ tục đăng nhập của hệ điều hành. Các chương trình như thế này có thể làm cho người dùng khác nhầm tưởng họ đang giao tiếp với hệ điều hành, và cung cấp tên và mật khẩu cho kẻ mạo danh.

Với mọi sự phức tạp về mặt kỹ thuật được gắn với máy tính, thật đáng ngạc nhiên là rào cản chính của an ninh của máy tính là do sự thiếu thận trọng của người dùng. Họ chọn các mật khẩu rất dễ đoán (như tên và ngày sinh), họ chia sẻ mật khẩu của họ với bạn bè, họ không thay đổi mật khẩu thường xuyên, họ đưa các thiết bị lưu trữ khỏi off-line của mình đến chỗ hỏng hóc khi họ chuyển các thiết bị này giữa các máy, họ cài đặt các phần mềm có thể gây mất an toàn vào hệ thống. Để giải quyết những vấn đề này, hầu hết các hệ thống máy tính lớn đều bắt ép người dùng tuân theo một số yêu cầu về an toàn để nâng cao ý thức trách nhiệm của họ.

Tấn công từ bên trong

Khi một kẻ thâm nhập (có thể là người dùng hợp lệ nhưng có ý đồ xấu) tấn công vào hệ thống, chúng thường tìm cách thăm dò, tìm các thông tin quan tâm, hoặc cài đặt vào hệ thống các phần mềm phá hoại. Điều này rất đơn giản nếu kẻ rình mò có thể truy cập hệ thống bằng tài khoản của người quản trị. Đây chính là lý do tại sao mà mật khẩu của người quản trị phải được bảo vệ một cách nghiêm ngặt. Tuy nhiên, nếu truy cập được vào tài khoản người dùng thông thường, kẻ thâm nhập phải tìm cách làm đánh lừa hệ điều hành để truy cập vào các vùng bị cấm. Ví dụ, kẻ truy cập có thể đánh lừa trình quản lý bộ nhớ cho phép một tiến trình truy cập ra ngoài vùng nhớ dành cho nó, hoặc kẻ truy cập có thể cố gắng đánh lừa trình quản lý file để lấy các file mà nó không có quyền truy cập.

Các CPU hiện đại được thiết kế có thêm các đặc tính nhằm ngăn chặn những vấn đề này. Ví dụ, có thể xét nhu cầu hạn chế một tiến trình chỉ được truy cập vào vùng bộ nhớ mà trình quản lý bộ nhớ gán cho nó; nếu không hạn chế, một tiến trình có thể xoá hệ điều hành trong bộ nhớ chính và chiếm quyền điều khiển máy tính. Để ngăn chặn vấn đề này, các CPU được thiết kế cho hệ điều hành đa nhiệm có thể chứa các thanh ghi đặc biệt cho phép hệ điều hành lưu giữ các giới hạn trên và dưới của vùng nhớ được gán cho tiến trình. Và trong khi thực hiện xử lý, CPU so sánh mỗi vùng nhớ được tham chiếu đến với các thanh ghi này để đảm bảo nó nằm trong giới hạn cho phép. Nếu vùng nhớ tham chiếu đến vượt ra ngoài giới hạn này, CPU tự động chuyển quyền điều khiển tới hệ điều hành (bằng cách thực hiện một dãy các ngắn) để

hệ điều hành có các xử lý phù hợp.

Dù đặc điểm ta mô tả ở trên có vẻ rất tinh tế, nhưng trên thực tế nó vẫn có vấn đề. Nếu CPU không có thêm một vài đặc tính an toàn nữa, một tiến trình vẫn có thể truy cập vào các ô nhớ bất hợp lệ bằng cách thay đổi thanh ghi đặc biệt (chứa giới hạn bộ nhớ). Có nghĩa rằng, một tiến trình có thể truy cập một bộ nhớ bên ngoài đơn thuần bằng cách thay đổi các giá trị trong thanh ghi chứa giới hạn trên và dưới của bộ nhớ, và do đó nó có thể sử dụng không gian bộ nhớ thêm mà không cần hệ điều hành cho phép.

Để tránh các hoạt động kiểu này, CPU được thiết kế để có thể thực hiện trong một hoặc hai **mức đặc quyền** (privilege level); ta sẽ gọi là “mode đặc quyền” và “mode không đặc quyền.” Khi ở trong mode đặc quyền, CPU có thể thực hiện mọi lệnh có trong ngôn ngữ máy của nó. Tuy nhiên, khi ở trong mode không đặc quyền, các lệnh mà nó có thể thực hiện sẽ bị giới hạn. Các lệnh chỉ được phép chạy ở mode đặc quyền gọi là **lệnh đặc quyền**. (ví dụ lệnh đặc quyền điển hình là lệnh làm thay đổi nội dung các thanh ghi giới hạn bộ nhớ và các lệnh làm thay đổi mode đặc quyền của CPU.) Mọi nỗ lực thực hiện một lệnh đặc quyền khi CPU ở mode không đặc quyền đều gây ra một ngắt. Ngắt này chuyển CPU tới mode đặc quyền và chuyển quyền điều khiển tới trình xử lý ngắt của hệ điều hành.

Khi máy được bật, CPU ở mode đặc quyền. Bởi vậy, khi kết thúc quá trình khởi động và hệ điều hành chiếm quyền điều khiển, lúc này mọi lệnh máy đều có thể được hiện. Tuy nhiên, mỗi khi hệ điều hành cho phép một tiến trình chạy một time slide, nó chuyển CPU tới mode không đặc quyền bằng cách thực hiện một lệnh “chuyển mode đặc quyền”. Và từ lúc này, hệ điều hành sẽ được thông báo nếu tiến trình cố gắng thực hiện lệnh ở mode đặc quyền.

Các lệnh đặc quyền và điều khiển các mức đặc quyền là các công cụ chính sẵn có để các hệ điều hành quản lý an ninh. Tuy nhiên, việc sử dụng các công cụ này là một công việc hết sức phức tạp trong thiết kế hệ điều hành. Một lỗi nhỏ trong điều khiển mức đặc quyền có thể gây ra thảm họa do những người lập trình có ý đồ xấu hoặc do các lỗi vô ý gây ra khi lập trình. Nếu một tiến trình được phép thay đổi thay đổi bộ định thời gian điều khiển việc chia sẻ thời gian thực của hệ thống có thể cho phép một tiến trình mở rộng time slide và chiếm quyền điều khiển máy. Nếu một tiến

trình được phép truy cập trực tiếp vào thiết bị ngoại vi, vậy nó có thể đọc các file mà không bị giám sát bởi trình quản lý file. Nếu một tiến trình được phép truy cập vào các ô nhớ bên ngoài vùng cho phép, nó có thể đọc và thậm chí thay đổi dữ liệu đang được sử dụng bởi tiến trình khác.

Câu hỏi & Bài tập

1. Hãy cho vài ví dụ về việc chọn mật khẩu kém an toàn và giải thích tại sao chúng lại kém?
2. Các bộ xử lý của Intel sử dụng bốn mức đặc quyền. Tại sao người thiết kế lại quyết định dùng bốn mà không phải là ba hay năm mức?
3. Nếu một tiến trình trong hệ thống chia sẻ thời gian thực có thể truy cập vào vùng nhớ không được phép, làm thế nào nó có thể chiếm quyền điều khiển máy?

4.5 Bài tập cuối chương

1. Liệt kê bốn hoạt động của một hệ điều hành điển hình.
2. Tóm tắt sự khác nhau giữa xử lý theo lô và xử lý tương tác.
3. Ta đặt (theo thứ tự) ba phần tử R, S và T vào trong một hàng đợi. Đầu tiên, ta lấy hai phần tử ra khỏi hàng đợi và đặt thêm một phần tử X vào hàng đợi. Sau đó, ta lại lấy tiếp hai phần tử ra khỏi hàng đợi, và lại đặt thêm hai phần tử Y, Z (theo thứ tự) vào hàng đợi, và sau đó lấy hết các phần tử cho đến khi hàng đợi rỗng. Hãy liệt kê các phần tử trong hàng đợi theo thứ tự mà chúng bị lấy ra.
4. Chỉ ra sự khác biệt giữa xử lý tương tác và xử lý thời gian thực.
5. Hệ điều hành đa nhiệm là gì?
6. Giả sử bạn có một máy PC, hãy chỉ ra một vài tình huống bạn thấy rõ lợi thế của khả năng đa nhiệm của nó.
7. Hãy chỉ ra hai phần mềm ứng dụng và hai phần mềm công cụ mà bạn

- quen thuộc.
8. Cấu trúc thư mục được mô tả bởi đường dẫn X/Y/Z là gì?
 9. Bảng mô tả tiến trình chứa những thông tin gì?
 10. Chỉ ra sự khác nhau giữa tiến trình sẵn sàng và tiến trình đang đợi.
 11. Nêu sự khác nhau giữa bộ nhớ ảo và bộ nhớ chính.
 12. Giả sử máy tính của bạn có 512MB (MiB) bộ nhớ chính, và một hệ điều hành cần tạo một bộ nhớ ảo gấp hai lần kích thước bộ nhớ chính với kích thước các trang được dùng là 2KB (KiB). Có bao nhiêu trang có thể được yêu cầu.
 13. Vấn đề phức tạp gì xảy ra trong hệ thống chia sẻ thời gian thực nếu hai tiến trình yêu cầu truy cập vào cùng một file tại cùng một thời điểm? Có trường hợp nào mà trình quản lý file nên cho phép các yêu cầu kiểu này? Có trường hợp nào mà trình quản lý file nên cấm các yêu cầu kiểu này?
 14. Định nghĩa cân bằng tải và tỷ xích (scaling) trong ngữ cảnh của kiến trúc đa bộ xử lý.
 15. Tóm tắt quá trình khởi động máy.
 16. Giả sử bạn có một máy PC, hãy ghi lại dãy các hoạt động mà bạn quan sát được khi bật máy. Sau đó hãy xác định các thông điệp được hiện lên màn hình máy tính trước khi quá trình khởi động thực sự bắt đầu. Phần mềm gì viết các thông điệp này?
 17. Giả sử rằng hệ điều hành chia sẻ thời gian thực cấp phát các time slide 20mili giây và máy thực hiện trung bình 5 lệnh trong một micro giây. Vậy máy có thể thực hiện bao nhiêu lệnh trong một time slide?
 18. Nếu một người đánh được 60 từ trong một phút (một từ được xem là gồm 5 ký tự), vậy mỗi ký tự người đó đánh mất bao lâu? nếu người đó dùng một hệ điều hành chia sẻ thời gian thực cấp phát time slide theo đơn vị 20 mili giây và chúng ta bỏ qua việc chuyển đổi giữa các tiến trình, vậy có bao nhiêu time-slide có thể được cấp phát giữa lúc hai ký tự được đánh?
 19. Giả sử một hệ điều hành chia sẻ thời gian thực chia time slide là 50 milli giây. Nếu bình thường đầu đọc/ghi

- đĩa mất 8 milli giây để chuyển tới track mong muốn và mất thêm 17 milli giây để tới dữ liệu mong muốn, vậy một chương trình mất bao nhiêu time slide để đợi thao tác đọc đĩa hoàn thành? Nếu máy có khả năng thực hiện mười lệnh mỗi micro giây, bao nhiêu lệnh có thể thực hiện trong khi đợi chu kỳ này? (Đây là lý do tại sao khi một tiến trình thực hiện một thao tác với thiết bị ngoại vi, hệ thống chia sẻ thời gian thực kết thúc time slide của tiến trình này và cho phép tiến trình khác chạy trong khi tiến trình ban đầu đợi phục vụ của thiết bị ngoại vi.)
20. Liệt kê năm nguồn tài nguyên mà hệ điều hành đa nhiệm phải điều phối việc truy cập.
 21. Một tiến trình được gọi là I/O-bound nếu nó yêu cầu nhiều phép toán vào/ra, còn một tiến trình được gọi là compute-bound nếu hầu hết thời gian thực hiện nó dành cho việc tính toán. Giả sử có hai tiến trình, một là I/O-bound và một là compute-bound, đang cùng đợi một time-slide, vậy ta nên ưu tiên tiến trình nào? Tại sao?
 22. Trong một hệ thống chia sẻ thời gian

thì hiệu suất chạy hai tiến trình I/O bound tốt hơn hay chạy một tiến trình I/O bound và một compute-bound tốt hơn? Tại sao?

23. Viết các chỉ thị mà bộ điều phối của hệ điều hành phải làm khi một tiến trình hết time slide.
24. Trạng thái của tiến trình gồm những thành phần gì?
25. Chỉ ra một tình huống mà một tiến trình trong hệ thống chia sẻ thời gian thực không dùng hết time slide được cấp cho nó.
26. Liệt kê theo thứ tự thời gian các sự kiện xuất hiện khi một tiến trình bị ngắt.
27. Trả lời các câu hỏi sau đây theo hệ điều hành bạn đang dùng:
 - a. Làm thế nào để yêu cầu hệ điều hành copy một file từ vị trí này tới vị trí khác?
 - b. Làm thế nào để xem các thư mục trên đĩa?
 - c. Làm thế nào để yêu cầu hệ điều hành thực hiện một chương trình?
28. Trả lời các câu hỏi sau đây theo hệ điều hành bạn đang dùng:

- a. Làm thế nào hệ điều hành hạn chế truy cập chỉ cho những người được phép?
- b. Làm thế nào để yêu cầu hệ điều hành chỉ ra các tiến trình hiện đang có trong bảng tiến trình?
- c. Làm thế nào để bảo hệ điều hành rằng bạn không muốn người dùng khác truy cập vào file của bạn?
29. Làm thế nào một hệ điều hành giữ không cho một tiến trình truy cập vào không gian bộ nhớ của tiến trình khác?
30. Giả sử một mật khẩu bao gồm một xâu chín ký tự trong bảng chữ cái Tiếng Anh (26 ký tự). Nếu mỗi mật khẩu có thể được kiểm tra trong một milli giây, vậy mất bao lâu có thể kiểm tra mọi mật khẩu có thể?
31. Tại sao các CPU thiết kế cho hệ điều hành đa nhiệm lại cần phân chia các thao tác theo các mức đặc quyền khác nhau?
32. Hãy chỉ ra hai hoạt động yêu cầu các lệnh đặc quyền?
33. Hãy chỉ ra ba cách mà một tiến trình có thể gây mất an toàn cho hệ thống máy tính nếu hệ điều hành không ngăn chặn.

Chương 5

Mạng và mạng Internet

5.1 Cơ bản về mạng	117
5.2 Mạng Internet	130
5.3 World Wide Web	140
5.4 Phần đọc thêm: Các giao thức Internet	155
5.5 An toàn và bảo mật	164
5.6 Bài tập cuối chương	177

Trong chương này, ta sẽ thảo luận xung quanh khái niệm mạng; bao gồm việc nghiên cứu xem các máy tính kết nối với nhau, chia sẻ thông tin và tài nguyên như thế nào. Ta cũng xem xét các cấu trúc và điều khiển của hệ thống mạng, các ứng dụng mạng và những vấn đề liên quan đến an ninh mạng. Chủ đề nổi bật trong chương này là mạng Internet, hệ thống kết nối các hệ thống mạng trên phạm vi toàn cầu.

5.1 Cơ bản về mạng

Ta bắt đầu với các khái niệm cơ bản về mạng.

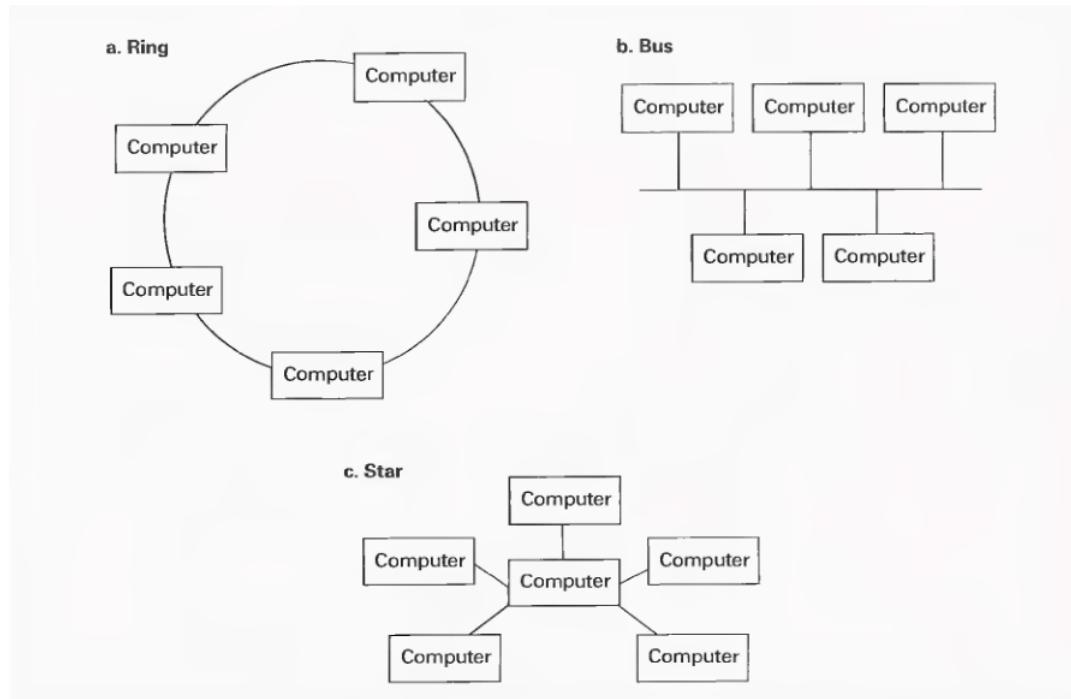
Phân loại hệ thống mạng

Một mạng máy tính thường được phân loại dựa trên đặc tính về khoảng cách địa lý như **mạng cục bộ (LAN)**, **mạng đô thị (MAN)** hay **mạng diện rộng (WAN)**. Mạng LAN thường bao gồm một tập hợp các máy tính trong một tòa nhà đơn lẻ hay một liên hợp các tòa nhà. Ví dụ, các máy tính trong một khuôn viên trường đại học hay trong một nhà máy chế tạo máy móc có thể được kết nối với nhau thông qua mạng LAN. Mạng MAN là mạng có phạm vi trung bình, ví dụ như mạng mở rộng trong phạm vi một địa phương cục bộ. Mạng WAN nối kết các thiết bị mạng có tầm khoảng cách lớn hơn, ví dụ như khoảng cách giữa các thành phố hay giữa các vị trí trên thế giới.

Một cách thức phân loại mạng khác là chia thành mạng thành hai loại: **mạng mở** và **mạng đóng**. Mạng mở là mạng mà sự vận hành bên trong của nó được dựa trên những thiết kế trong một phạm vi công cộng. Mạng đóng là mạng được thiết kế của nó dựa trên chính sự đổi mới của nó và được điều khiển bởi một cá nhân hay một tổ chức nào đó.

Một ví dụ về mạng mở là mạng Internet (mạng phạm vi toàn cầu). Trong mạng Internet, việc truyền thông tin được điều khiển bởi một tập các quy tắc chuẩn mở được thừa nhận rộng rãi như bộ giao thức TCP/IP. Mọi người đều có thể sử dụng những quy tắc chuẩn này mà không phải trả phí cũng như không phải ký kết một thỏa thuận nào về quyền sử dụng. Ngược lại, các công ty như Novell, thường phát triển hệ thống và duy trì quyền sở hữu của họ. Điều này cho phép công ty có thể thu được lợi nhuận từ việc bán hay cho thuê các sản phẩm này. Những mạng dựa trên những hệ thống như vậy là ví dụ về các mạng đóng.

Còn một cách phân loại mạng khác đó là dựa trên hình trạng của mạng. Hình trạng mạng là mô hình xác định cách để các thiết bị trong mạng kết nối với nhau. Hình 5.1 giới thiệu ba hình trạng mạng phổ biến: (1) Mạng vòng tròn (Ring), trong đó các thiết bị được kết nối với nhau theo hình tròn; (2) Mạng hình tuyế̄n (Bus), trong đó tất cả các thiết bị được kết nối với nhau thông qua một đường truyền tải gọi là trực chính (Bus); và (3) Mạng hình sao, trong đó một thiết bị phục vụ như là một điểm trung tâm nơi mà các thiết bị khác được kết nối tới nó.

Hình 5.1. Các hình trạng mạng

Trong những mô hình trên, mạng hình sao được sử dụng phổ biến nhất. Mạng này đã phát triển từ mô hình trung tâm máy tính lớn phục vụ cho nhiều người sử dụng. Thể hiện rõ nhất là trường hợp những người dùng sử dụng các thiết bị đầu cuối kết nối vào các máy tính nhỏ. Ngày nay, mô hình mạng hình tuyến (bus) cũng được sử dụng rộng rãi dưới hình thức mạng chuẩn là **Ethernet**, một trong những mô hình mạng khá phổ biến.

Cần chú ý rằng hình trạng của mạng có thể không thể hiện rõ qua mô hình vật lý của nó. Ví dụ, một mạng hình tuyến (bus) không nhất thiết phải được triển khai dưới một đường trực tiếp dài nơi mà các máy tính được kết nối thông qua các liên kết ngắn như đã mô tả trong Hình 5.1. Thay vào đó, thông thường người ta dựng một mạng hình tuyến bằng cách chạy các liên kết từ chính mỗi máy tính tới một vùng trung tâm, nơi mà chúng được kết nối với nhau thông qua một thiết bị gọi là **hub**. Thiết bị hub này nhỏ hơn bất kỳ một trục ngắn nào. Nó thực hiện tiếp sóng bất kỳ tín hiệu nào nó nhận được (qua một vài bộ khuếch đại tín hiệu) và truyền tới tất cả các máy tính kết nối với nó thông qua các cổng. Kết quả là một mạng trông

như mạng hình sao lại được hoạt động dưới hình thức là một mạng hình tuyến. Sự khác nhau ở đây là thiết bị trung tâm trong mô hình mạng hình sao là một máy tính (thường là một thiết bị với nhiều khả năng hơn tại các điểm nút của hình sao); nó nhận và xử lý các thông điệp từ các máy tính khác. Ngược lại, thiết bị trung tâm trong mô hình mạng hình tuyến là một hub; nó chỉ đơn thuần cung cấp một kênh truyền thông tin cho các máy tính.

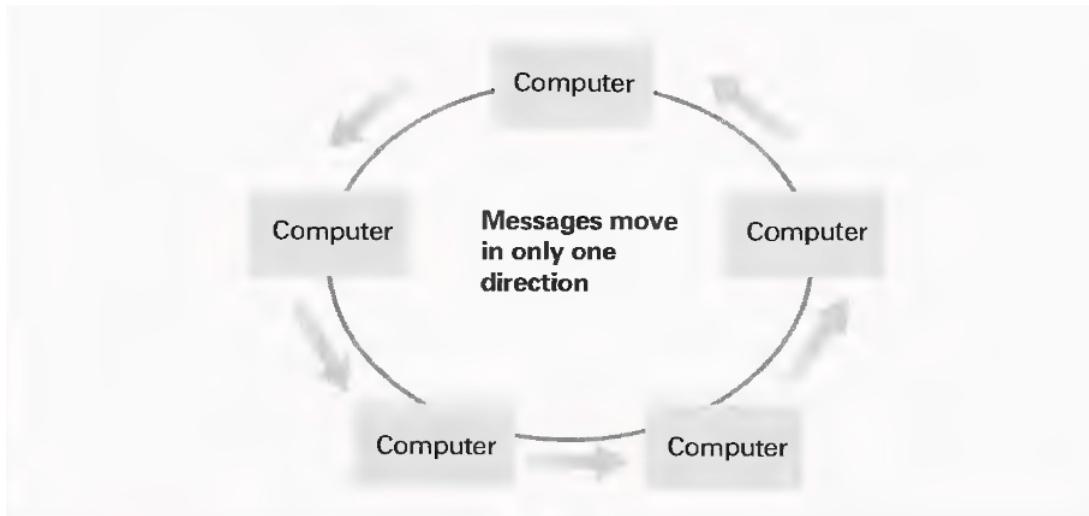
Một quan điểm khác cũng cần phải chú ý là các kết nối giữa các thiết bị trong hệ thống mạng không nhất thiết phải là các thiết bị vật lý. Hệ thống mạng không dây, sử dụng công nghệ truyền phát qua sóng radio, cũng dần được sử dụng phổ biến. Đặc biệt, thiết bị hub trong rất nhiều mô hình mạng hình tuyến ngày nay thực chất là một trạm tiếp và phát sóng radio.

Các giao thức

Để cho một hệ thống mạng hoạt động tin cậy, việc thiết lập những quy tắc nhờ đó các hoạt động của mạng được kiểm soát là rất quan trọng. Những quy tắc này được gọi là các **giao thức**. Thông qua việc phát triển và kế thừa các chuẩn giao thức, các nhà cung cấp có thể xây dựng những sản phẩm cho các ứng dụng mạng tương thích với những sản phẩm của nhà cung cấp khác. Việc phát triển các chuẩn giao thức là quá trình không thể thiếu trong sự phát triển các công nghệ mạng.

Khi giới thiệu về khái niệm giao thức, ta hãy xem xét vấn đề phối hợp truyền thông điệp giữa các máy tính trong một mạng. Nếu không có các quy tắc quản lý quá trình truyền này, các máy tính có thể yêu cầu truyền thông điệp vào cùng một thời điểm hoặc cũng có thể bị lỗi khi tiếp nhận các thông điệp khi hỗ trợ đó được yêu cầu.

Một cách tiếp cận để có thể giải quyết được vấn đề này là giao thức **thẻ bài** trong mạng vòng, được phát triển bởi IBM từ những năm 1970 và tiếp tục trở nên phổ biến trong các hệ thống mạng dựa trên nền tảng mô hình mạng vòng. Với giao thức này, tất cả các thiết bị trong mạng truyền tải thông điệp theo một hướng chung duy nhất (Hình 5.2), nghĩa là tất cả các thông điệp đó được gửi qua mạng di chuyển vòng tròn theo cùng một hướng bằng cách chuyển tiếp từ máy tính này tới máy tính khác. Khi

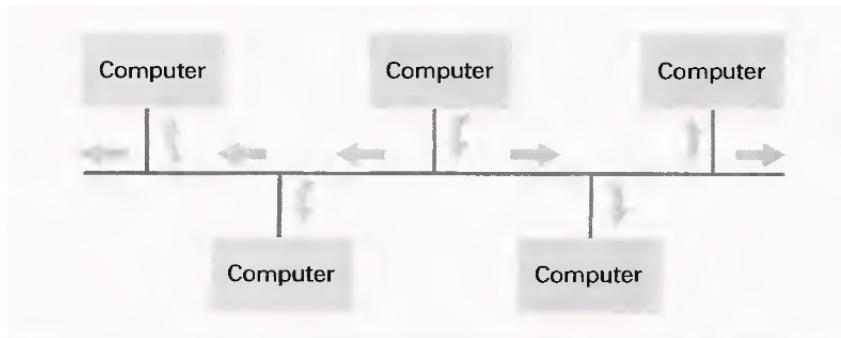

Hình 5.2. Truyền thông trong mạng vòng tròn

một thông điệp được truyền tới đích của nó, máy tính đích giữ lại một bản sao và chuyển tiếp một bản sao của thông điệp đó sang máy tính tiếp theo theo hình tròn. Khi bản sao được chuyển tiếp về tới máy tính ban đầu, máy tính đó nhận thấy rằng thông điệp này đã truyền được tới đích cần thiết, nó sẽ loại bỏ thông điệp ra khỏi vòng tròn. Tất nhiên, hệ thống này còn phụ thuộc vào sự hợp tác của các liên máy tính. Nếu một máy tính yêu cầu truyền phát liên tục các thông điệp từ chính nó thay vì chuyển tiếp các thông điệp sang máy tính khác thì không có quá trình truyền tải nào được hoàn thành.

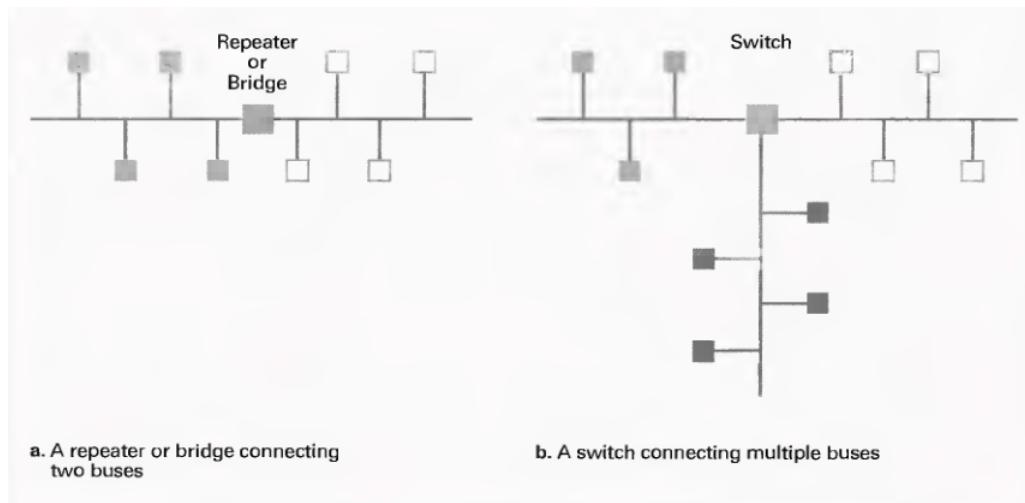
Để giải quyết vấn đề này, một xâu bít duy nhất, gọi là thẻ bài, được sử dụng trong quá trình truyền tải theo vòng tròn. Quyền sở hữu của thẻ bài này được trao cho máy tính nguồn, nơi bắt đầu truyền phát thông điệp; nếu không có thẻ bài, một máy tính chỉ được phép chuyển tiếp thông điệp mà nó nhận được. Thông thường, mỗi máy tính đơn thuần chỉ tiếp nhận và chuyển tiếp thẻ bài theo đúng cách mà nó chuyển tiếp thông điệp. Tuy nhiên, nếu máy tính nhận được thẻ bài có thông điệp của chính nó đưa lên mạng, nó sẽ truyền một thông điệp trong khi giữ lại thẻ bài. Khi thông điệp này hoàn tất quá trình truyền tải qua một vòng tròn, máy tính chuyển tiếp thẻ bài cho máy tính tiếp theo trong vòng tròn. Như vậy, khi máy tính tiếp nhận được thẻ bài, nó có thể chuyển tiếp thẻ bài ngay lập tức hoặc truyền phát một thông điệp

mỗi của mình trước khi chuyển tiếp thẻ bài cho máy tính tiếp theo. Theo cách thức này, mỗi máy tính trong mạng đều có cơ hội như nhau để có thể gửi thông điệp của nó cũng như thẻ bài đi xung quanh vòng tròn.

Hình 5.3. Truyền thông trong mạng hình tuyến

Một giao thức khác cũng được sử dụng trong công nghệ mạng hình tuyến cho việc phối hợp truyền tải các thông điệp, đó là giao thức dựa trên tập các giao thức Ethernet. Trong hệ thống mạng Ethernet, quyền truyền tải thông điệp được điều khiển bởi giao thức **Đa truy nhập có thăm dò và tách đụng độ** (Carrier Sense, Multiple Access with Collision Detection—CSMA/CD). Giao thức này yêu cầu mỗi thông điệp phải được quảng bá cho tất cả các máy tính trong trực chính (Hình 5.3). Mỗi máy tính sẽ theo dõi tất cả các thông điệp những chỉ giữ lại những thông điệp nào được gửi tới chính nó thông qua địa chỉ. Để truyền phát một thông điệp, một máy tính đợi cho đến khi đường trực chính rõ, và tại thời điểm này nó sẽ bắt đầu truyền phát tín hiệu trong khi tiếp tục theo dõi đường trực chính. Nếu một máy tính khác cũng bắt đầu truyền tín hiệu, cả hai máy tính sẽ phát hiện ra sự xung đột và sẽ tạm dừng trong một khoảng thời gian ngắn nhiên trước khi truyền tín hiệu lại. Một nhóm nhỏ người có nhu cầu đàm luận với nhau có thể sử dụng một hệ thống tương đương như vậy. Nếu hai người cùng bắt đầu nói tại một thời điểm, cả hai sẽ dừng lại. Một trong hai người có thể sẽ tiếp tục với một chuỗi câu như “Xin lỗi, anh định nói gì vậy?”, “Không, không. Anh nói trước đi”, trong khi với giao thức CSMA/CD, mỗi máy tính đơn thuần chỉ là thủ truyền phát tín hiệu lại.

Hình 5.4. Xây dựng một mạng hình tuyến lớn từ những mạng nhỏ hơn

Kết hợp các hệ thống mạng

Đôi khi cần phải kết nối các hệ thống mạng đã tồn tại thành một hệ thống truyền thông mở rộng. Điều này có thể được thực hiện bằng việc kết nối các mạng thành một phiên bản lớn hơn nhưng vẫn cùng “kiểu” như hệ thống cũ. Ví dụ, trong trường hợp những hệ thống mạng hình tuyến dựa trên các giao thức mạng Ethernet, thông thường có thể kết nối các trực chính thành một trực đơn lớn hơn. Việc này được thực hiện với điều kiện sử dụng các thiết bị khác nhau được biết đến như **bộ lặp tín hiệu** (repeater), **cầu nối** (bridge), và **bộ chuyển mạch** (switch), đó là những sự khác biệt không dễ phát hiện ra nhằm phục vụ cho việc mở rộng hệ thống mạng. Đơn giản nhất trong số đó là bộ lặp tín hiệu, thiết bị dùng để kết nối trực chính của hai mạng hình tuyến lại với nhau thành một trực dài hơn (Hình 5.4). Bộ khuếch đại (bộ lặp tín hiệu) đơn giản chỉ truyền các tín hiệu về phía sau hay trước giữa hai tuyến gốc ban đầu (thông thường sử dụng với một vài bộ khuếch đại tín hiệu) mà không cần biết ý nghĩa của những tín hiệu đó là gì.

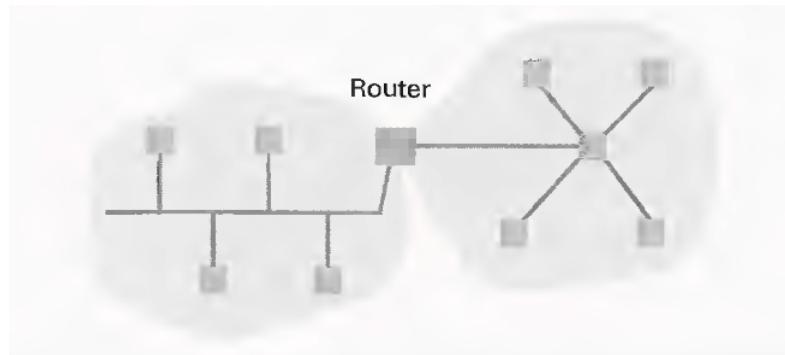
Cầu nối là một thiết bị tương đương, nhưng phức tạp hơn so với bộ lặp tín hiệu. Cũng như bộ lặp tín hiệu, cầu nối kết nối hai mạng hình tuyến với nhau, nhưng nó không nhất thiết phải chuyển tiếp tất cả các thông điệp từ tuyến này sang tuyến kia. Thay vào đó, nó sẽ xem địa chỉ đích kèm với thông điệp và chuyển tiếp thông điệp

qua kết nối chỉ khi thông điệp đó đã được chỉ định trước là sẽ được gửi tới một máy tính ở phía bên kia của kết nối. Do đó, hai thiết bị nằm ở trên cùng một phía của cầu nối có thể trao đổi thông điệp mà không gây phiền phức cho sự truyền thông ở phía bên kia của cầu. Cầu nối thường làm việc có hiệu quả hơn so với bộ lặp tín hiệu.

Bộ chuyển mạch về bản chất là một cầu nối có nhiều cổng kết nối, cho phép nó kết nối tới nhiều hơn hai tuyến. Do đó, bộ chuyển mạch tạo ra một mạng bao gồm một vài tuyến được mở rộng từ bộ chuyển mạch như những chiếc nan hoa của bánh xe (Hình 5.4b). Cũng giống như cầu nối, bộ chuyển mạch sẽ xem xét địa chỉ đích của tất cả các thông điệp và chỉ chuyển tiếp những thông điệp nào đã được chỉ định trước sang các tuyến khác. Hơn nữa, mỗi thông điệp được chuyển tiếp chỉ được chuyển tới các tuyến tương ứng của địa chỉ đích, chính vì vậy mà nó có thể giảm thiểu được giao thông trên mỗi tuyến.

Cần phải chú ý rằng khi các mạng được kết nối với những thiết bị như bộ lặp tín hiệu, cầu nối hay thiết bị chuyển mạch, kết quả là một mạng đơn lớn hơn được tạo ra. Mỗi máy tính tiếp tục truyền tải thông qua hệ thống theo cách thức cũ (sử dụng cùng một giao thức mạng) nếu hệ thống được xây dựng ban đầu như là một mạng đơn lớn. Điều đó có nghĩa là, các máy tính cá nhân trong hệ thống không cần biết đến sự tồn tại của các bộ lặp tín hiệu, các cầu nối, hay các thiết bị chuyển mạch.

Tuy nhiên, các hệ thống mạng được kết nối đôi khi cũng có những đặc tính không tương thích nhau. Ví dụ, những đặc tính của mạng vòng tròn sử dụng giao thức thẻ bài vòng tròn không tương thích với mạng Ethernet hình tuyến sử dụng CSMA/CD. Trong những trường hợp này, các hệ thống mạng cần phải được kết nối theo một cách thức dùng để tạo ra hệ thống mạng của các mạng, được biết đến như là hệ thống **liên mạng** (*internet*), trong đó những mạng gốc ban đầu duy trì những tính chất riêng của chúng và tiếp tục vận hành như là những hệ thống độc lập. (Chú ý rằng *liên mạng* (*internet*) khác với mạng *Internet*. Mạng Internet, với chữ cái I được viết hoa, được nói đến như một hệ thống liên mạng đặc biệt, có phạm vi rộng lớn mà ta sẽ nghiên cứu trong một phần khác của chương này. Có rất nhiều ví dụ về những hệ thống liên mạng. Quả thực, hệ thống truyền thông qua điện thoại cổ điển đã được sử dụng khá tốt trong các hệ thống liên mạng phạm vi rộng trước khi mạng Internet được phổ biến.)

Hình 5.5. Bộ dẫn đường kết nối một mạng hình tuyến với một mạng hình sao tạo thành một hệ thống liên mạng

Sự kết nối giữa hai hệ thống mạng tạo thành một hệ thống liên mạng được thực hiện bởi một thiết bị gọi là **bộ dẫn đường** (Router). Một bộ dẫn đường là một máy tính thuộc về cả hai hệ thống mạng ở hai phía của nó với nhiệm vụ là chuyển tiếp các thông điệp từ mạng này sang mạng kia (Hình 5.5). Chú ý rằng nhiệm vụ của bộ dẫn đường đặc biệt toát hơn nhiều so với các thiết bị như bộ lặp tín hiệu, cầu nối hay thiết bị chuyển mạch bởi vì một bộ dẫn đường cần phải thực hiện chuyển đổi giữa các đặc tính riêng biệt của hai mạng gốc ban đầu. Ví dụ, khi truyền phát một thông điệp từ một mạng sử dụng giao thức thẻ bài vòng tròn tới một mạng sử dụng giao thức CSMA/CD, bộ dẫn đường phải nhận thông điệp sử dụng một giao thức sau đó lại sử dụng một giao thức khác để truyền thông điệp đó tới mạng kia.

Ta sẽ xem xét một ví dụ khác sẽ mô tả sự phức tạp khi thực hiện việc dẫn đường của Router. Đó là vấn đề khi hai mạng kết nối với nhau lại sử dụng hai hệ thống địa chỉ khác nhau để xác định các máy tính trong mạng. Khi một máy tính trong một mạng muốn gửi một thông điệp tới một máy tính ở mạng bên kia, nó không thể xác định được máy tính đích theo cách thức thông thường mà nó vẫn thường thực hiện.

Trong những trường hợp như vậy, một hệ thống địa chỉ với phạm vi liên mạng được thiết lập. Kết quả là mỗi thiết bị trong một hệ thống liên mạng có hai địa chỉ: một địa chỉ của chính mạng gốc ban đầu của nó và một địa chỉ liên mạng mới. Để gửi một thông điệp từ một máy tính thuộc một trong những mạng gốc tới một máy tính trong mạng khác – máy tính có địa chỉ liên mạng của gói tin gốc ban đầu, nó sẽ sử dụng hệ thống địa chỉ gốc của mạng cục bộ để gửi gói tin tới bộ dẫn đường. Bộ

Mạng Ethernet

Mạng Ethernet là một tập các chuẩn được triển khai trong một mạng LAN với mô hình mạng hình tuyến. Tên gọi của nó được bắt nguồn từ thiết kế mạng Ethernet ban đầu trong đó các thiết bị được kết nối với nhau qua cáp đồng trực. Khởi đầu mạng Ethernet được phát triển vào những năm 1970 và ngày nay được chuẩn hóa bởi IEEE là một phần của họ chuẩn IEEE 802, mạng Ethernet có hầu hết các cách thức chung của một mạng các máy tính. Việc cài đặt các card điều khiển mạng của các máy tính cá nhân trong mạng Ethernet có thể thực hiện được và khá dễ dàng.

Ngày nay trên thực tế có một vài phiên bản của mạng Ethernet với những công nghệ tiên tiến hơn và tốc độ truyền tải thông tin cũng cao hơn. Tuy nhiên, tất cả những phiên bản mới đó vẫn có đủ các đặc tính chung của họ mạng Ethernet. Mỗi một phiên bản trong số đó là một khuôn thước mà trong đó dữ liệu được đóng gói trước khi truyền đi, sử dụng mã hóa Manchester (một phương pháp mà trong đó đại diện là các bít 0 và 1, với một bít 0 sẽ đại diện cho một tín hiệu giảm dần và bít 1 đại diện cho một tín hiệu tăng dần) để truyền tải thực sự các bít dữ liệu, và sử dụng giao thức CSMA/CD để điều khiển quyền truyền phát.

dẫn đường sau đó sẽ xem xét bên trong của gói tin nhận được, thực hiện tìm địa chỉ liên mạng đích sau cùng của thông điệp, dịch địa chỉ đó thành địa chỉ có định dạng thích hợp với mạng kia, sau đó chuyển tiếp thông điệp tới đích của nó. Nói một cách ngắn gọn, các thông điệp trong mỗi một mạng gốc tiếp tục được truyền theo cách thức của hệ thống địa chỉ gốc của mỗi mạng, và bộ dẫn đường được phân công nhiệm vụ là chuyển đổi giữa các hệ thống.

Truyền thông liên tiến trình

Các tiến trình thực thi trên các máy tính khác nhau trong một mạng máy tính (hay thậm chí trên cùng một máy theo cách thức chia sẻ thời gian) thường phải liên lạc với các tiến trình khác để thực hiện những nhiệm vụ đã được xác định. Việc liên lạc này được gọi là **sự truyền thông liên tiến trình**.

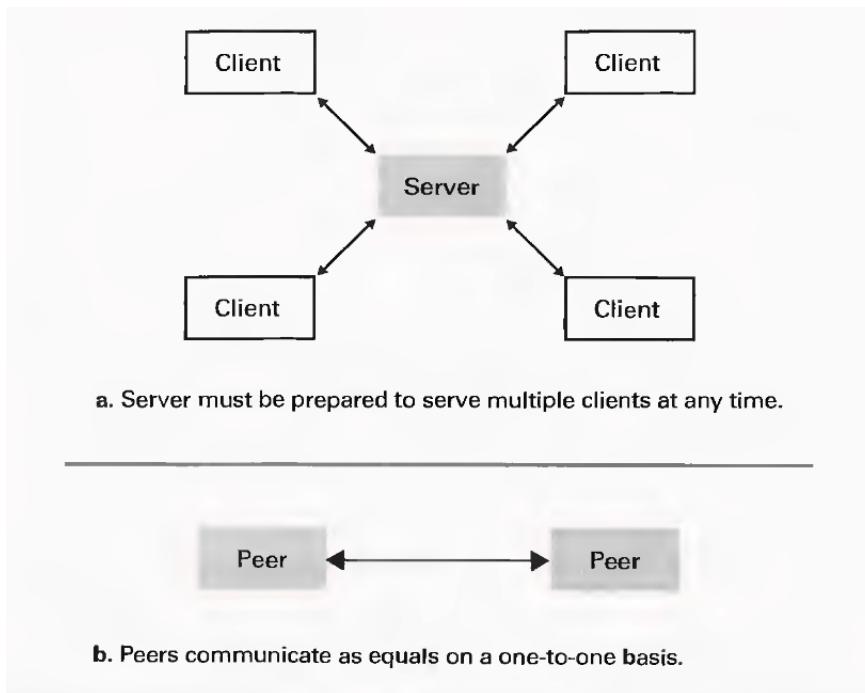
Một trong những phương thức phổ biến trong truyền thông liên tiến trình là mô hình **khách/chủ** (client/server). Mô hình này xác định vai trò của các tiến trình trên

máy trạm, nơi mà sẽ phát sinh các yêu cầu tới các tiến trình khác trên máy chủ, và các tiến trình trên máy chủ nơi sẽ thực hiện các yêu cầu của máy trạm.

Một ứng dụng sơ khai trong mô hình khách/chủ đã xuất hiện trên những mạng liên kết tất cả máy tính trong một nhóm các văn phòng. Trong tình huống như vậy, một máy in đơn lẻ, chất lượng cao được kết nối vào mạng nơi mà tất cả các máy tính trong đó có thể sử dụng được máy in đó. Với trường hợp này máy in đã đóng vai trò của một máy chủ (thường được gọi là **máy chủ in** (printer server), và các máy tính khác được lập trình để đóng vai của các máy trạm sẽ gửi các yêu cầu in ấn tới máy chủ in.

Một ứng dụng khác của mô hình khách/chủ cũng sớm được đưa vào sử dụng nhằm giảm chi phí lưu trữ bằng cách loại bỏ những nhu cầu về các bản sao trùng lắp của những mẫu tin. Ở đây, một máy tính trong mạng được trang bị một hệ thống lưu trữ thứ cấp có khả năng cao (thường sử dụng một đĩa từ) mà trên đó chứa toàn bộ các thông tin dữ liệu của một đơn vị. Các máy tính khác trên mạng có thể yêu cầu truy cập tới các thông tin dữ liệu mà chúng cần. Khi đó, máy tính chứa thông tin dữ liệu đóng vai trò là một máy chủ (gọi là **máy chủ file**—file server), và các máy tính khác đóng vai trò là các máy trạm sẽ gửi các yêu cầu truy cập với những file dữ liệu được lưu trữ trên máy chủ file.

Ngày nay, mô hình khách/chủ được sử dụng rộng rãi trong các ứng dụng mạng, ta sẽ xem xét ở phần sau trong chương này. Tuy nhiên, không chỉ mô hình khách/chủ mới hoạt động theo cách thức như một sự truyền thông liên tiến trình. Một mô hình khác với tên gọi **peer-to-peer** (thường được viết tắt là P2P), có những tính chất trái ngược hoàn toàn với mô hình khách/chủ. Trong khi mô hình khách/chủ bao gồm một tiến trình (trên máy chủ) thực hiện liên lạc với nhiều tiến trình khác (tại các máy trạm) thì mô hình peer-to-peer lại bao gồm hai tiến trình trao đổi ngang hàng với nhau (Hình 5.6). Ngoài ra, một máy chủ phải chạy liên tục nhằm phục vụ cho các máy trạm của nó tại bất kỳ thời điểm nào, ngược lại mô hình peer-to-peer với hai tiến trình có thể thực hiện theo cách thức tạm thời. Ví dụ, các ứng dụng trong mô hình peer-to-peer bao gồm việc gửi tức thì các thông điệp mà hai người thực hiện đối thoại với nhau qua Internet cũng như những tình huống như hai người chơi những trò chơi như cờ vua hay cờ đam (một loại trò chơi gồm 24 quân cờ cho 2 người chơi).

Hình 5.6. Mô hình client/server so sánh với mô hình peer-to-peer

Mô hình peer-to-peer cũng hoạt động theo cách thức chia sẻ file như các bản nhạc hay những bộ phim qua Internet (đôi khi đi kèm là vấn đề về bản quyền). Trong trường hợp này, những cá nhân cần tìm kiếm những khoản mục phổ biến có thể quảng bá mong muốn của họ lên Internet và liên hệ được với những ai sở hữu những khoản mục đó. Sau đó, những khoản mục này được truyền tải giữa hai phía sử dụng mô hình peer-to-peer. Điều này trái ngược hoàn toàn với cách tiếp cận của mô hình khách/chủ qua việc thiết lập một “trung tâm phân phối” (máy chủ file) cho các máy trạm tải các bản nhạc (hay ít nhất là tìm thấy các nguồn của những khoản mục đó). Tuy nhiên, máy chủ trung tâm, đã chứng thực được là một điểm trung tâm mà tại đó ngành công nghiệp âm nhạc có thể được tuân thủ theo đúng luật bản quyền, dẫn tới kết quả cuối cùng là sự dỡ bỏ các trung tâm phân phối âm nhạc. Ngược lại, sự thiếu vắng các trung tâm điều hành như vậy trong mô hình peer-to-peer sẽ khiến nỗ lực làm cho luật bản quyền có hiệu lực trở nên khó khăn.

Thông thường bạn có thể đọc và nghe về mạng peer-to-peer, ví dụ như việc sử dụng sai những thuật ngữ có thể mắc phải khi những ngôn từ kỹ thuật được thông

qua bởi một cộng đồng phi kỹ thuật. Mạng *peer-to-peer* được biết đến như một hệ thống mà trong đó, hai tiến trình trao đổi với nhau qua mạng (hoặc liên mạng). Nó không phải là một thuộc tính của mạng (hay liên mạng). Một tiến trình có thể sử dụng mô hình peer-to-peer để trao đổi với tiến trình khác thông qua cùng một hệ thống mạng. Vì vậy cần phải nói một cách chính xác là truyền thông theo cách thức của mô hình peer-to-peer chứ không phải là truyền thông qua một mạng peer-to-peer.

Các hệ thống phân tán

Với sự thành công của công nghệ mạng, sự tương tác giữa những máy tính qua các hệ thống mạng trở nên phổ biến và được thể hiện ở nhiều khía cạnh. Nhiều hệ thống phần mềm hiện đại, như các hệ thống tìm kiếm hay phục hồi thông tin toàn cầu, các hệ thống kiểm toán có phạm vi toàn công ty, các trò chơi máy tính, và thậm chí các phần mềm điều khiển chính hệ thống cơ sở hạ tầng của mạng được thiết kế như là những **hệ thống phân tán**. Điều đó có nghĩa là chúng gồm có những đơn vị phần mềm được thực thi dưới dạng các tiến trình trên các máy tính khác nhau. Ta có thể hình dung những tiến trình này như là những vị khách cư trú tại các máy tính khác nhau mà qua đó các máy tính trong một mạng sẽ được gọi là các **máy chủ** (host). Điều đó có nghĩa rằng host là một máy tính mà các tiến trình trú ngụ trên đó theo một hay nhiều ngữ cảnh.

Các hệ thống phân tán đầu tiên được phát triển độc lập từ những hệ thống hỗn tạp. Nhưng ngày nay, việc nghiên cứu một cách cẩn thận đã cho thấy một cơ sở hạ tầng phổ biến vận hành trong suốt toàn bộ những hệ thống này, bao gồm cả những thứ như các hệ thống truyền thông và bảo mật. Đổi lại, kết quả của sự cố gắng đã tạo ra các hệ thống mà có thể cung cấp cơ sở hạ tầng cơ bản và chính vì vậy, nó cho phép các ứng dụng phân tán được xây dựng bởi sự phát triển phần hệ thống duy nhất đối với ứng dụng đó.

Một kết quả của nhận định trên là hệ thống đặc tả về giao diện lập trình JavaBeans (được phát triển bởi Sun Microsystems). Hệ thống này là một môi trường phát triển trợ giúp việc xây dựng các hệ thống phần mềm phân tán mới. Sử dụng JavaBeans, một hệ thống phân tán được xây dựng từ những đơn vị được gọi là các bean được tự

động thừa kế những đặc tính cơ sở hạ tầng của hệ thống cha. Do đó, chỉ có những thành phần ứng dụng phụ thuộc duy nhất của một hệ thống mới được phát triển. Một cách tiếp cận khác là môi trường phát triển phần mềm với tên gọi .NET Framework (được phát triển bởi Microsoft). Với thuật ngữ .NET, các thành phần của hệ thống phân tán được gọi là các assembly. Mặt khác, bằng việc phát triển các đơn vị này trong môi trường .NET, chỉ những nét đặc trưng duy nhất đối với một ứng dụng phổ biến là cần phải được xây dựng dựa trên nền tảng cơ sở hạ tầng có sẵn. Cả hai môi trường JavaBeans và .NET Framework đều rất đơn giản trong việc phát triển các hệ thống phần mềm phân tán mới.

Câu hỏi & Bài tập

1. Thế nào là một hệ thống mạng mở?
2. Tóm tắt những đặc tính khác biệt giữa thiết bị lặp tín hiệu và cầu nối
3. Thiết bị dẫn đường là gì?
4. Mô tả một vài mối quan hệ trong xã hội tuân theo mô hình khách/chủ.
5. Mô tả một vài giao thức được sử dụng trong xã hội.

5.2 Mạng Internet

Một trong những hệ thống liên mạng nổi trội nhất đó là mạng **Internet** (chú ý chữ I viết hoa), đây là hệ thống mà bắt nguồn từ những dự án nghiên cứu từ những năm 1960 trở về trước. Mục đích là phát triển khả năng kết nối nhiều mạng máy tính mà chúng có chức năng như là một hệ thống kết nối không bị phá vỡ bởi những nguy cơ cục bộ. Hầu hết những công việc ban đầu đều được tài trợ bởi chính phủ Mỹ thông qua Quỹ nghiên cứu Bộ quốc phòng Mỹ (DARPA - được phát âm là “DAR-pa”). Trải qua nhiều năm, sự phát triển của mạng Internet thay đổi (thăng trầm) từ dự án quốc phòng tới dự án nghiên cứu mang tính chất học thuật, và ngày nay nó được coi là một hệ thống thương mại mà có thể nối kết một tổ hợp các mạng WAN, MAN, và LAN bao gồm hàng triệu máy tính.

Internet2

Ngày nay mạng Internet đã thay đổi từ một dự án nghiên cứu thành một sản phẩm mang tính chất gia đình, cộng đồng nghiên cứu đã chuyển sang một dự án mang tên Internet2. Internet2 được mong đợi như là một hệ thống có tính chất học thuật và bao gồm rất nhiều các trường đại học làm việc công tác với ngày công nghiệp và chính phủ. Mục đích là kiểm soát việc nghiên cứu đối với các ứng dụng liên mạng yêu cầu độ rộng dải tần cao trong truyền thông, như hệ thống truy cập và điều khiển từ xa của những thiết bị đắt tiền như kính viễn vọng và những thiết bị chẩn đoán trong y tế. Một ví dụ của nghiên cứu này là việc thực hiện phẫu thuật từ xa thông qua bàn tay của rô bốt bắt chước các cử động của đôi bàn tay của một nhà phẫu thuật ngồi từ xa và quan sát bệnh nhân qua băng video. Bạn có thể xem thêm về Internet2 tại địa chỉ <http://www.internet2.org>

Cấu trúc mạng Internet

Về khía cạnh khái niệm, mạng Internet có thể được xem như là một tập hợp nhiều **miền** (domains), mỗi miền bao gồm một mạng máy tính hay một liên mạng vừa và nhỏ được điều hành bởi một tổ chức độc lập như một trường đại học, một công ty, hay cơ quan thuộc chính phủ. Mỗi miền là một hệ thống tự trị (autonomous system) mà có thể được cấu hình với yêu cầu về mức độ quyền hạn cục bộ. Nó có thể bao gồm một máy tính đơn hay một hệ thống liên mạng phức tạp có thể bao gồm rất nhiều mạng LAN, MAN, hay thậm chí là mạng WAN.

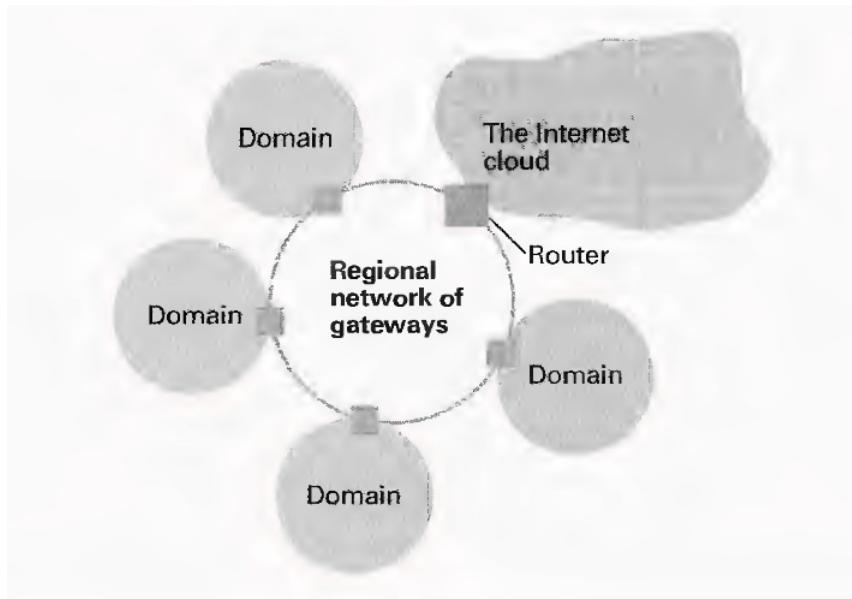
Sự thành lập của các miền được giám sát bởi **ICANN (Internet Corporation for Assigned Names and Numbers)**, là một tổ chức phi lợi nhuận thực hiện việc thiết lập tên cho các miền và gán các địa chỉ Internet, ta sẽ xem xét tới vấn đề này ngay sau đây. Để thành lập một miền trên mạng Internet, miền đó trước tiên phải được đăng ký thông qua các công ty, gọi là các nhà đăng ký mà đại diện cho tổ chức ICANN.

Khi một miền được đăng ký, nó có thể được gắn vào mạng Internet hiện tại thông qua một bộ dẫn đường (router) mà kết nối một trong những mạng trong miền tới một mạng đã tồn tại trên Internet. Bộ dẫn đường đặc biệt này thường được xem như là một cổng vào/ra (gateway) của miền mà qua đó, nó đại diện cho cổng của

miền ra phần còn lại của Internet. Xét trên góc độ tầm nhìn, nó là một miền đơn lẻ, phần mạng của Internet nằm phía ngoài của cổng vào ra đôi khi được gọi là đám mây (cloud).

Kết nối tới mạng Internet

Để đơn giản hóa quá trình kết nối tới mạng Internet, rất nhiều công ty, được gọi là **nha cung cap dich vu Internet (ISP)**, cho phép các khách hàng kết nối những miền của họ ra ngoài Internet thông qua các thiết bị của ISP hay trở thành một phần của một miền đã được thiết lập bởi ISP. Có lẽ những cách thức kết nối với chi phí ít tốn kém nhất tới một ISP vẫn được sử dụng là thông qua các kết nối điện thoại được gọi là kết nối kiểu quay số (dial-up). Bằng việc sử dụng theo cách thức này, một cá nhân có thể kết nối máy tính của anh ta hay của cô ta tới đường thoại cục bộ và thực thi một gói phần mềm với nhiệm vụ gọi đến một máy tính đặt tại ISP. Tại thời điểm đó, ISP cung cấp truy cập Internet trong suốt thời gian gọi của điện thoại.

Hình 5.7. Một cách thức kết nối điển hình tới mạng Internet

Đánh địa chỉ Internet

Như đã giới thiệu trong Mục 5.1, một liên mạng cần phải được kết hợp với một hệ thống địa chỉ liên mạng điện rộng mà sẽ gán một địa chỉ xác định cho mỗi máy tính trong hệ thống. Trong Internet, những địa chỉ này được biết đến như là những **địa chỉ IP** (Ký hiệu IP được viết tắt từ cụm “Internet Protocol”, khái niệm mà ta sẽ được giới thiệu trong Mục 5.4). Mỗi địa chỉ IP là một bộ gồm 32 bít và trên thực tế cho đến ngày nay địa chỉ IP đang trên đà tăng lên thành 128 bít (xem thảo luận về IPv6 trong phần 4.4). Mỗi địa chỉ 32 bít bao gồm hai phần: một phần xác định miền mà trong đó các máy tính cư trú và một phần xác định mỗi máy tính cụ thể trong miền đó. Phần địa chỉ xác định miền, được gọi là phần **định danh mạng**, được gán dưới sự kiểm soát của ICANN tại thời điểm mà miền đó được đăng ký. Như vậy thông qua quá trình đăng ký này mà mỗi miền trong mạng Internet được đảm bảo chắc chắn là có một định danh mạng là duy nhất. Phần địa chỉ xác định một máy tính cụ thể trong miền được gọi là **địa chỉ máy chủ** (host). Địa chỉ host được gán bởi người có thẩm quyền trong nội bộ miền đó, thông thường là người có công việc như quản trị mạng hay quản trị hệ thống.

Địa chỉ IP theo truyền thống được viết thông qua các **dấu chấm thập phân** ngăn cách các byte của địa chỉ mà được phân chia theo đoạn và mỗi byte được biểu diễn dưới dạng là một số nguyên ở dạng thập phân. Ví dụ, sử dụng dấu chấm thập phân, chuỗi 5.2 sẽ được phân tách thành một chuỗi bít hai byte 0000010100000010, trong đó bao gồm byte 00000101 (đại diện cho 5) và byte liền sau đó là byte 00000010 (đại diện cho 2), và chuỗi 17.12.25 được biểu diễn thành một chuỗi bít ba byte bao gồm byte 00010001 (là số 17 được viết dưới dạng nhị phân), byte sau đó là byte 00001100 (là số 12 được viết dưới dạng nhị phân), và byte cuối cùng là byte 00011001 (là số 25 được viết dưới dạng nhị phân). Như vậy, một máy tính trong miền của Nhà xuất bản Addison-Wesley có thể có địa chỉ là 192.207.177.133, trong đó ba byte đầu tiên (192.207.177) được hiểu là định danh cho mạng (xác định miền Addison-Wesley) và byte cuối cùng (133) là địa chỉ host (xác định một máy tính cụ thể trong miền của Addison-Wesley).

Những địa chỉ dưới dạng bít (thậm chí ngay cả khi được phân tách bằng các dấu

chấm thập phân) rất khó gần gũi theo cách nhận biết của ta. Chính vì lý do này mà mỗi miền cũng được gán một địa chỉ dễ nhớ hơn được biết đến là **tên miền** (domain name). Ví dụ, tên miền của Nhà xuất bản Addison-Wesley là **aw.com**. Chú ý rằng hệ thống tên miền cũng phản ánh sự phân loại của miền đó, trong trường hợp này một tổ chức thương mại sẽ được chỉ định bởi hậu tố **com**. Sự phân loại này được xem như là miền có **cấp cao nhất** (TLD: top-level domain). Có rất nhiều TLD, bao gồm **edu** cho các lĩnh vực liên quan đến giáo dục, **gov** đại diện cho các cơ quan chính phủ Mỹ, **info** đại diện cho mục đích sử dụng không hạn chế, và **net**, được mong đợi dành cho những nhà cung cấp dịch vụ Internet nhưng ngày nay lại được sử dụng trong rất nhiều lĩnh vực khác. Bên cạnh những TLD, còn có các ký hiệu hai ký tự TLD đại diện cho các quốc gia (được gọi là TLD mã quốc gia), ví dụ như **au** đại diện cho Australia và **ca** đại diện cho Canada.

Khi một miền có một tên dễ nhớ, người có quyền trong nội bộ miền đó có thể tùy ý mở rộng đặt các tên dễ nhớ cho các máy tính trong miền của mình. Ví dụ, một máy tính cá nhân trong miền **aw.com** có thể được xác định qua tên **ssenterprise.aw.com**.

Ta cần phải nhấn mạnh rằng dấu chấm thập phân được sử dụng trong những địa chỉ dễ nhớ không liên quan gì với những dấu chấm thập phân được dùng trong địa chỉ IP. Thay vào đó, những phần trong một địa chỉ dễ nhớ xác định vị trí của một máy tính trong một hệ thống phân cấp có thứ bậc. Nói một cách cụ thể, địa chỉ **ssenterprise.aw.com** chỉ ra máy tính **ssenterprise** là nằm trong tổ chức **aw**, **aw** nằm trong lớp (hay TLD) của những miền thương mại **com**. Trong trường hợp những miền lớn, người có quyền trong nội bộ miền đó có thể chia nhỏ miền lớn thành những miền con (subdomain), trong đó những địa chỉ dễ nhớ đại diện cho các máy tính trong miền có thể được đặt dài hơn. Ví dụ, đại học Nowhere được gán một tên miền là **nowhereu.edu** và chọn lựa chia miền lớn thành nhiều miền con. Khi đó, một máy tính tại đại học Nowhere có thể có một địa chỉ như **r2d2.compsc.nowhereu.edu**, điều này có nghĩa là máy tính **r2d2** là thuộc miền con **compsc** nằm trong miền **nowhereu** nằm trong lớp miền thuộc lĩnh vực giáo dục **edu**.

Mỗi người có quyền nội bộ trong miền của mình có trách nhiệm duy trì một danh mục chứa địa chỉ dễ nhớ và địa chỉ IP tương ứng của những máy tính trong miền đó. Danh mục này được triển khai trên một máy tính ủy quyền trong miền dưới dạng

là một máy chủ (server), được gọi là **máy chủ tên miền**, có nhiệm vụ đáp ứng lại với những yêu cầu về thông tin địa chỉ. Tất cả các máy chủ tên miền ở khắp nơi trên Internet là thành phần của một hệ thống danh mục mạng Internet diện rộng được biết đến như **hệ thống tên miền** (DNS: domain name system) được sử dụng để chuyển đổi địa chỉ từ dạng dễ nhớ sang dạng bít tương đương. Cụ thể là khi một người gửi yêu cầu cần xác định tới một đích ở dạng dễ nhớ thông qua một thông điệp, DNS được sử dụng để chuyển đổi địa chỉ dễ nhớ đó sang dạng địa chỉ IP tương đương mà tương thích với các ứng dụng Internet. Quá trình bóc tách thông tin từ DNS thường được hiểu như là quá trình “tra cứu DNS” (DNS lookup). Thông thường, một tra cứu DNS được hoàn thiện trong một phần của giây.

Các ứng dụng trên mạng Internet

Trong phần này ta sẽ thảo luận về ba ứng dụng truyền thống của mạng Internet, và trong phần tiếp theo ta sẽ khám phá ứng dụng thứ tư của nó. Ta xem xét những ứng dụng truyền thống này vì chúng đề cập tới quy ước giao tiếp giữa các máy tính với nhau trên mạng Internet. Tuy nhiên, ngày nay, sự khác biệt giữa một máy tính và các thiết bị điện tử khác cũng trở nên không rõ ràng nhiều. Điện thoại, vô tuyến truyền hình, các hệ thống âm thanh, chuông báo trộm, lò vi sóng, và cả máy quay video, tất cả đều trở thành các máy tính và có xu hướng trở thành các “thiết bị Internet”. Ngược lại, những ứng dụng truyền thống của mạng Internet hầu hết có thể bị làm cho lạc hậu bởi một sự tràn lan mở rộng của những thói quen tập tục mới, minh họa là sự mở rộng nhanh chóng của lĩnh vực điện thoại Internet với tên gọi là **voice over Internet** (hay với những tên gọi thiên về kỹ thuật hơn như **voice over IP**, viết tắt là **VoIP**), với cách thức truyền dữ liệu thoại đơn giản qua Internet thay vì qua hệ thống mạng điện thoại truyền thống.

Với sự phân tích cuối cùng, mạng Internet chỉ đơn thuần là một hệ thống truyền thông mà dữ liệu có thể được truyền tải qua đó. Khoa học kỹ thuật tiếp tục làm tăng tốc độ truyền của hệ thống, nội dung dữ liệu được truyền tải sẽ bị giới hạn chỉ bởi sức tưởng tượng của một ai đó—điện thoại và sóng vô tuyến là sự xác thực đúng đắn.

Tuy nhiên, bay giờ ta hãy xem xét ba ứng dụng sơ đẳng “hướng máy tính” của

mạng Internet.

Thư điện tử (Electronic Mail) Một trong những thói quen phổ biến nhất trên mạng Internet là **thư điện tử** (email - viết tắt của từ electronic mail), một hệ thống mà trong đó các thông điệp được truyền tải giữa những người sử dụng Internet. Nhằm phục vụ cho mục đích của dịch vụ cung cấp thư điện tử, mỗi người quản lý miền cục bộ của mình được chỉ định một máy tính đặc biệt mà trong đó miền của nó điều khiển các hoạt động thư điện tử. Máy tính này được biết đến như là một **máy chủ thư** của miền (mail server). Với mỗi thông điệp thư điện tử được gửi từ bên trong của miền, trước tiên phải được gửi tới máy chủ thư của miền, sau đó nó sẽ gửi thông điệp này tới đích của thông điệp. Tương tự như vậy, mỗi thông điệp thư điện tử được đánh địa chỉ gắn với một người trong miền sẽ được nhận bởi máy chủ thư của miền, nơi mà thông điệp sẽ được giữ lại đó cho đến khi một ai đó yêu cầu xem thư đến (incoming mail) của anh ta hay cô ta.

Với vai trò của máy chủ thư của miền, có thể dễ dàng hiểu được cấu trúc của một địa chỉ thư điện tử của một cá nhân nào đó. Nó bao gồm một chuỗi ký tự (đôi khi được gọi là tên tài khoản) xác định một cá nhân duy nhất, sau đó là ký tự @ (đọc là “at”), sau đó là chuỗi tên dễ nhớ mà đại diện cho máy chủ thư nơi có thể nhận được thư. (Trên thực tế, chuỗi này thường chỉ đơn thuần xác định miền đích, và máy chủ thư của miền là định danh cơ bản lấy được từ quá trình tra cứu DNS). Như vậy địa chỉ thư điện tử của một cá nhân lại Nhà xuất bản Addison-Wesley có thể sẽ là `shakespeare@aw.com`. Nói cách khác, một thông điệp được gửi tới địa chỉ này thì sẽ đi tới máy chủ thư nằm trong miền aw.com nơi mà nó có thể được nắm giữ bởi một người có định danh là một chuỗi ký tự `shakespeare`.

Giao thức truyền tệp (File Transfer Protocol) Một cách thức truyền tải các tệp (ví dụ như văn bản, ảnh, hay những thông tin được mã hóa khác) là đính kèm chúng vào các thông điệp thư điện tử. Tuy nhiên, một phương pháp hiệu quả hơn là tận dụng được lợi ích của **giao thức truyền tệp** (FTP), là giao thức khách/chủ cho phép truyền tải các tệp qua mạng Internet. Để truyền một tệp sử dụng FTP, một người dùng từ một máy tính nào đó trên mạng Internet sử dụng một gói phần mềm

POP3 so sánh với IMAP

Những người sử dụng trên mạng Internet sử dụng dịch vụ thư điện tử thông qua những kết nối từ xa tạm thời tới nhà cung cấp Internet của họ có thể cũng đã nghe nói, và có lẽ nhận được một sự lựa chọn giữa, POP3 (đánh vẫn là “pop-BA”) và IMAP (đánh vẫn là “AI-mép”). Đây là những giao thức mà qua đó một người dùng tại một máy tính từ xa (có thể là một máy tính xách tay hay một thiết bị cầm tay PDA) có thể truy cập vào các thông điệp mà đã thu thập được qua một máy chủ thư và lưu trữ trong hòm thư của người dùng đó. POP3 là chữ viết tắt của cụm từ Post Office Protocol–version 3 và đơn giản hơn hai. Thông qua việc sử dụng POP3, người dùng truyền (tải) các thông điệp tới máy tính cục bộ của anh ta hay cô ta nơi mà họ có thể đọc, lưu trữ vào nhiều thư mục khác nhau, sửa đổi, và những thao tác khác tùy theo mong muốn của người dùng. Hành động này được thực hiện trên máy tính cục bộ của người dùng qua việc sử dụng bộ nhớ thứ cấp của máy tính đó. IMAP, viết tắt của cụm từ Internet Mail Access Protocol, cho phép một người dùng lưu trữ và thao tác trên các thông điệp và những tài nguyên liên quan trên chính máy chủ thư. Theo cách thức này, một người dùng phải truy cập vào thư điện tử của anh ta hay cô ta từ những máy tính khác nhau có thể vẫn duy trì những bản ghi trên máy chủ thư và sau đó có thể sử dụng thông qua bất kỳ một máy tính từ xa nào mà người dùng đó có thể truy cập. Do đó, IMAP cung cấp một cấp độ dịch vụ cao hơn từ phía ISP trong việc duy trì máy chủ thư, và chính vì vậy mà ISP có thể đòi trả một mức phí cao hơn đối với dịch vụ IMAP khi so sánh với POP3.

cho phép thi hành FTP nhằm thiết lập một kết nối với một máy tính khác. (Máy tính gốc đóng vai trò là máy khách. Máy tính mà nó kết nối tới đóng vai trò là một máy chủ, thường được gọi là máy chủ FTP.) Khi kết nối này được thiết lập, các tệp có thể được truyền tải giữa hai máy tính theo một trong hai hướng.

FTP đã trở thành một cách thức cung cấp truy cập hạn chế tới dữ liệu phổ biến qua mạng Internet. Ví dụ như bạn muốn cho phép một người nào đó truy cập được tới một tệp trong khi những người khác lại không được phép. Bạn chỉ cần đặt tệp đó trên một máy tính có khả năng như một máy chủ FTP và thiết lập quyền truy cập tới tệp thông qua một mật khẩu. Sau đó, người nào biết được mật khẩu đó sẽ có thể đạt được quyền truy cập tới tệp thông qua FTP, trong khi những người khác thì bị

chặn lại. Một máy tính trên mạng Internet được sử dụng theo cách tương tự đôi khi được gọi là các site FTP bởi vì nó tạo thành một vị trí trên mạng Internet mà tại đó các tệp có thể được truyền tải thông qua FTP.

Các FTP site cũng thường cung cấp quyền truy cập không hạn chế tới các tệp. Để thực hiện được điều này, các máy chủ FTP sử dụng một khoản mục *nặc danh* (anonymous) như là một tên đăng nhập thông thường. Những site như vậy thường được xem như là những site **FTP nặc danh** và cung cấp quyền truy cập tệp không hạn chế dưới sự đõ đầu của chúng.

Một đặc tính rất dễ bị hiểu nhầm của FTP là sự khác biệt mà nó tạo ra giữa những “tệp văn bản” và “tệp nhị phân”. Căn nguyên của sự khác biệt này là khi in một tệp văn bản với những thiết bị điện báo đánh chữ đồi đầu, một dòng văn bản mới yêu cầu phải có cả hai ký tự xuống dòng (di chuyển theo chiều dọc) và ký tự về đầu dòng (di chuyển theo chiều ngang), mỗi ký tự đó được mã hóa riêng biệt theo mã ASCII. (Một ký tự xuống dòng được chỉ ra qua chuỗi nhị phân 00001010, trong khi một ký tự về đầu dòng được biểu diễn dưới dạng một chuỗi nhị phân là 00001101.) Nhầm đạt được mục đích hiệu quả, rất nhiều nhà lập trình ban đầu đã tìm ra nó thuận tiện trong việc đánh dấu những ngắt dòng trong một tệp văn bản với chỉ một trong những mã này. Ví dụ, nếu một ai đó đồng ý đánh dấu ngắt dòng với chỉ một ký tự về đầu dòng hơn là dùng cả hai ký tự về đầu dòng và xuống dòng, khi đó, tám bít của khoảng trắng phải chèn ký tự xuống dòng cho mỗi lần gấp ký tự về đầu dòng khi thực hiện in tệp đó. Những cách thức nhanh chóng (vắn tắt) này vẫn còn tiếp tục tồn tại trong nhiều hệ thống ngày nay. Cụ thể là hệ điều hành UNIX thừa nhận rằng ký tự ngắt dòng trong một tệp văn bản được chỉ ra chỉ là ký tự xuống dòng, trong khi những hệ thống được phát triển bởi công ty Apple Computer, lại sử dụng ký tự về đầu dòng, và hệ điều hành của Microsoft lại yêu cầu cả hai ký tự về đầu dòng và xuống dòng. Kết quả là khi những tệp này được truyền từ một hệ thống này sang một hệ thống khác, cần phải thiết lập những quá trình chuyển đổi.

Chính điều này đã dẫn tới sự khác biệt giữa “tệp văn bản” và “tệp nhị phân” trong FTP. Nếu một tệp là “tệp văn bản” được truyền đi sử dụng FTP, quá trình chuyển đổi theo yêu cầu sẽ được tạo ra như là một phần của quá trình truyền; nếu

tệp cần truyền là “tệp nhị phân”, không có quá trình chuyển đổi nào cần phải tạo ra. Chính vì vậy mà thậm chí cho dù bạn có thể nghĩ rằng một tệp được tạo ra bởi một bộ xử lý văn bản dưới dạng tệp văn bản, nó không thể truyền như là một “tệp văn bản” khi những tệp này sử dụng những mã đại diện cho ký tự xuông dòng và về đầu dòng thuộc quyền sở hữu riêng của bộ xử lý văn bản. Nếu một “tệp nhị phân” ngẫu nhiên được truyền dưới dạng như là một “tệp văn bản”, nó sẽ gặp những vấn đề biến đổi không lường trước.

Telnet và Secure Shell Một trong những thói quen sơ khai trên mạng Internet là cho phép người dùng máy tính truy cập vào các máy tính khác từ một khoảng cách xa. **Telnet** là một hệ giao thức mà qua đó có thể thực hiện được cho mục đích này. Qua telnet, một người dùng (chạy phần mềm telnet khách) có thể liên lạc với máy chủ telnet tại một máy tính từ xa và sau đó theo quy trình đăng nhập của hệ điều hành, người dùng sẽ đạt được quyền truy cập vào máy chủ đó.

Tất cả sự liên lạc qua telnet được thực hiện dưới dạng là thông qua một thiết bị ảo, được gọi là Network Virtual Terminal (NVT), mà theo cách tưởng tượng độc đáo thì đó như là một bàn phím và một máy in. Giao thức telnet định nghĩa một tập các lệnh cho việc truyền các ký tự tới và từ một thiết bị ảo như vậy. Tất cả các máy chủ telnet đều được thiết kế nhằm cho phép người dùng liên lạc được thông qua các câu lệnh này ngay cả khi chúng giao tiếp với một NVT. Ngược lại, tất cả các máy khách phải thực hiện liên lạc với một máy chủ telnet với tư cách như là một NVT. Chính vì vậy, nhiệm vụ của một máy khách telnet là phải chuyển đổi những đặc tính riêng trong hệ thống cục bộ của nó nhằm thích ứng được với những thuộc tính của một NVT.

Do được thiết kế vào những thời gian đầu trong quá trình phát triển của mạng Internet nên telnet cũng có một vài điều thiếu sót. Một trong những lời lẽ chỉ trích đó là cho rằng thông tin liên lạc qua telnet là không được mã hóa. Điều này rất có ý nghĩa cho dù chủ đề của sự liên lạc là không dễ dàng bị tác động bởi vì mật khẩu của người dùng cũng là một phần của sự liên lạc đó trong suốt quá trình đăng nhập. Do đó thói quen sử dụng telnet cũng mở ra khả năng cho một người nghe trộm có thể chặn được mật khẩu và sau đó sử dụng sai mục đích những thông tin nghiêm trọng

này. **Secure Shell (SSH)** là một hệ thống liên lạc đưa ra được một giải pháp cho vấn đề này và đã nhanh chóng thay thế vị thế của telnet. Một trong những đặc tính của SSH là nó cung cấp khả năng mã hóa dữ liệu khi được truyền cũng như khả năng xác thực thông tin (Mục 5.5), và trên thực tế đó cũng là quá trình tạo dựng sự chắc chắn cho việc hai bên đang liên lạc với nhau như chúng khẳng định.

Câu hỏi & Bài tập

1. Sự khác nhau giữa một định danh mạng và địa chỉ host là gì?
2. Nêu những thành phần của một địa chỉ Internet của một máy tính?
3. Chuỗi bít đại diện cho 3.4.5 với ký hiệu dấu chấm thập phân là gì? Biểu diễn chuỗi bít 0001001100010000 sử dụng ký hiệu dấu chấm thập phân.
4. Theo cách nào thì cấu trúc của một địa chỉ dễ nhớ của một máy tính trên mạng Internet (ví dụ như `r2d2.compsc.nowhereu.edu`) tương đương như một địa chỉ bưu điện truyền thống? Cấu trúc tương tự này có xảy ra đối với địa chỉ IP không?
5. Nêu tên ba loại máy chủ trên mạng Internet và kể về mỗi loại đó.
6. Tại sao SSH lại được xem là tốt hơn so với telnet?

5.3 World Wide Web

Trong phần này ta sẽ tập trung vào thảo luận về một ứng dụng trên mạng Internet mà nhờ nó thông tin đa phương tiện có thể được phổ biến thông qua mạng Internet. Nó được dựa trên khái niệm về **siêu văn bản** (hypertext), một cụm từ mô tả những tài liệu dạng văn bản mà trong đó có chứa các liên kết, với tên gọi là **các siêu liên kết** (hyperlinks), hay chứa những văn bản khác. Ngày nay, siêu văn bản đã mở rộng ra và có thể bao gồm cả hình ảnh, âm thanh và video, và cũng chính sự mở rộng phạm vi này mà đôi khi nó còn được gọi là **siêu phương tiện** (hypermedia).

Khi sử dụng một giao diện đồ họa (GUI), người đọc một tài liệu siêu văn bản có thể lắn theo những siêu liên kết trong tài liệu bằng cách kích chuột vào nó. Ví dụ, giả sử câu “Sự trình diễn nhạc qua điệu nhảy ‘Bolero’ bởi Maurice Ravel rất ấn tượng” xuất hiện trong một tài liệu siêu văn bản và tên *Maurice Ravel* được liên kết tới một tài liệu khác—có thể cho ta thông tin về nhà soạn nhạc đó. Một người đọc có thể chọn xem thông tin liên quan đó bằng cách di chuyển trỏ chuột vào tên *Maurice Ravel* và kích vào nút chuột. Ngoài ra, nếu những siêu liên kết thích ứng được cài đặt, người đọc có thể nghe được một bản ghi âm của buổi hòa nhạc bằng cách kích chuột vào tên *Bolero*.

Theo cách đó, một người đọc những tài liệu siêu văn bản có thể khai thác được những tài liệu liên quan hay lắn theo chuỗi từ tài liệu này đến tài liệu khác. Khi nhiều phần khác nhau của các tài liệu được liên kết tới những tài liệu khác, một mạng lưới thông tin liên quan với nhau được hình thành. Khi triển khai trên một mạng máy tính, các tài liệu trong đó như một mạng lưới có thể thường trú trên nhiều máy tính khác nhau, dạng như một lưới mạng điện rộng. Mạng lưới mà đã phát triển trên mạng Internet mở rộng ra phạm vi toàn cầu và được biết đến với tên gọi là World Wide Web (thường được viết tắt là **WWW**, **W3** hay **Web**). Một tài liệu siêu văn bản trên World Wide Web thường được gọi là một **trang Web** (Web page). Một tập hợp những trang Web có mối quan hệ gần nhau được gọi là một **website**.

World Wide Web có nguồn gốc khởi đầu là từ công việc của Tim Berners-Lee, người đã nhận ra được tiềm năng của việc kết hợp khái niệm liên kết tài liệu với công nghệ liên mạng và đã đưa ra được phần mềm đầu tiên là việc triển khai WWW vào tháng 12 năm 1990.

Triển khai Web

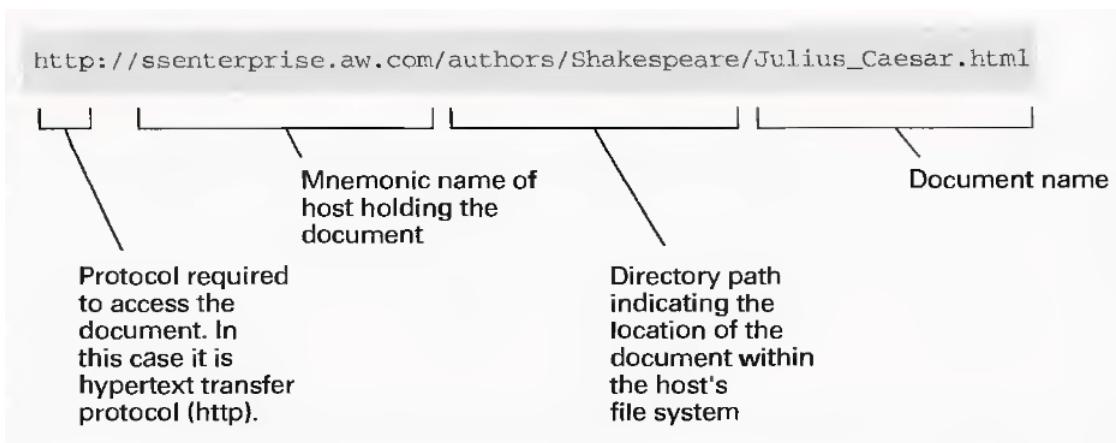
Những gói phần mềm cho phép người sử dụng truy cập tới những siêu văn bản trên mạng Internet thuộc về một trong hai loại: những gói đóng vai trò là những ứng dụng khách, và những gói đóng vai trò là những ứng dụng phục vụ. Một gói ứng dụng khách thường được đặt trên máy tính của người sử dụng và được giao nhiệm vụ thu nạp các tài liệu mà được yêu cầu từ phía người dùng, sau đó trình diễn những tài

liệu này cho người dùng xem theo một cách thức có tổ chức. Ứng dụng khách mà cung cấp giao diện người dùng cho phép một người sử dụng có thể duyệt qua lại trên Web. Do đó những ứng dụng khách dạng như vậy thường được gọi là **trình duyệt** (browser), hay đôi khi còn được gọi là trình duyệt Web. Gói ứng dụng trên máy chủ (thường gọi là **ứng dụng phục vụ Web** (Web server)) thường trú trên một máy tính chứa các tài liệu siêu văn bản sẽ được truy cập tới. Nhiệm vụ của nó là cung cấp quyền truy cập tới các tài liệu trên nó khi có yêu cầu từ phía các ứng dụng khách. Nói tóm lại, một người dùng giànhanh được quyền truy cập tới các tài liệu siêu văn bản thông qua một trình duyệt thường trú trên máy tính của người dùng đó. Trình duyệt này, đóng vai trò là một ứng dụng khách, thu nạp các tài liệu bằng cách gửi các yêu cầu về dịch vụ tới các máy chủ Web nằm rải rác trên mạng Internet. Các tài liệu siêu văn bản thông thường được truyền qua lại giữa các trình duyệt và máy chủ Web sử dụng một giao thức được biết đến là **Giao thức Truyền Siêu văn bản** (HTTP: Hypertext Transfer Protocol).

Để có thể định vị và truy nạp các tài liệu trên World Wide Web, mỗi tài liệu được gắn vào nó là một địa chỉ duy nhất với tên gọi là **Địa chỉ Uniform Resource Locator (URL)**. Mỗi URL chứa thông tin cho phép một trình duyệt liên lạc được tới một máy chủ tương ứng và yêu cầu nạp tài liệu mong muốn. Do đó, khi xem một trang Web, một người nào đó trước tiên cần phải cung cấp cho trình duyệt URL của tài liệu mà anh ta hay cô ta cần nạp và sau đó ra lệnh cho trình duyệt nạp và hiển thị tài liệu đó lên.

Một URL đặc trưng được biểu diễn qua Hình 5.8. Nó bao gồm bốn phần: giao thức được sử dụng để giao tiếp với ứng dụng trên máy chủ điều khiển truy cập tới tài liệu, địa chỉ dễ nhớ của máy tính chứa ứng dụng chủ, đường dẫn cần cho ứng dụng chủ tìm tới thư mục chứa tài liệu, và cuối cùng là tên của tài liệu. Nói một cách ngắn gọn, URL trong Hình 5.8 chỉ ra rằng một trình duyệt liên lạc tới một ứng dụng phục vụ Web đặt trên một máy tính được biết đến là `ssenterprise.aw.com` sử dụng giao thức HTTP để thu nạp tài liệu tên là `Julius_Caeser.html` được đặt trong thư mục con `Shakespeare` trong thư mục `authors`.

Đôi khi một URL có thể không nhất thiết phải chứa đủ cả các thành phần được chỉ ra trong Hình 5.8. Ví dụ, nếu ứng dụng chủ không cần phải lùi theo một đường

Hình 5.8. Một URL đặc trưng

dẫn thư mục tới tài liệu, khi đó sẽ không có đường dẫn xuất hiện trong URL nữa. Ngoài ra, đôi khi một URL sẽ bao gồm chỉ một giao thức và địa chỉ để nhớ của một máy tính. Trong trường hợp này, ứng dụng phục vụ Web tại máy tính đó sẽ trả về một tài liệu được chỉ định trước, thông thường được gọi là trang chủ (home page), mà thường mô tả thông tin sẵn có trên website đó. Những URL được làm ngắn gọn như vậy cung cấp một cách thức đơn giản để liên lạc được với các tổ chức. Ví dụ, URL `http://www.aw.com` sẽ dẫn tới trang chủ của Nhà xuất bản Addison-Wesley, mà trên đó có chứa các siêu liên kết tới rất nhiều các tài liệu khác liên quan đến nhà xuất bản và các sản phẩm của họ.

Nhằm đơn giản hóa việc định vị các website, rất nhiều trình duyệt mặc định hiểu rằng giao thức HTTP sẽ được sử dụng nếu không có giao thức nào được chỉ định. Những trình duyệt này có thể nạp chính xác trang chủ của Addison-Wesley khi nhận được yêu cầu nạp từ “URL” bao gồm chỉ đơn thuần là `www.aw.com`.

Tất nhiên, một người sử dụng Web có thể cần phải tìm kiếm về một chủ đề nào đó hơn là truy nạp một tài liệu cụ thể. Với mục đích này, rất nhiều website (bao gồm cả các trang chủ của hầu hết các ISP) cung cấp các dịch vụ của một phương tiện tìm kiếm. Một **phương tiện tìm kiếm** là một gói phần mềm được thiết kế nhằm trợ giúp cho người sử dụng Web xác định các tài liệu liên quan tới các chủ đề khác nhau. Để sử dụng một phương tiện tìm kiếm, người sử dụng cần gõ một tập các từ hay cụm từ mà tài liệu mong muốn tìm được có thể chứa chúng, sau đó phương tiện

World Wide Web Consortium

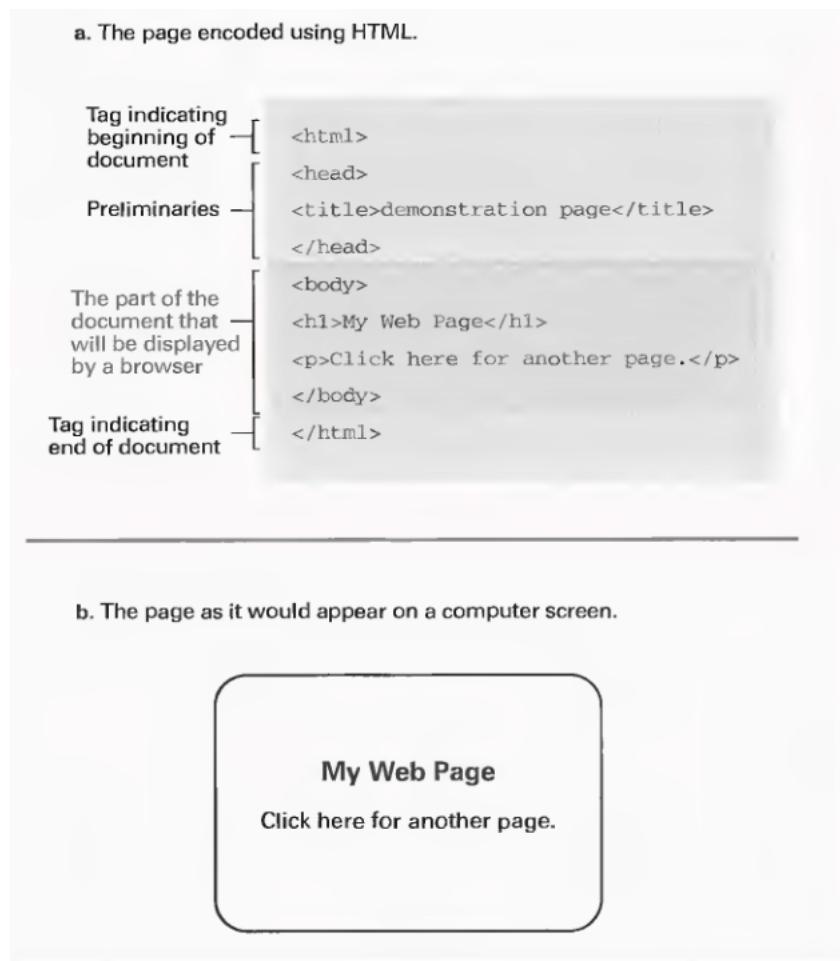
The World Wide Web Consortium (W3C) được hình thành vào năm 1994 nhằm đẩy mạnh World Wide Web bằng cách phát triển các quy ước chuẩn (được biết đến là các chuẩn W3C). Trụ sở W3C được đặt tại CERN, phòng thí nghiệm vật lý hạt nhân năng lượng cao tại Geneva, Thụy Sĩ. CERN là nơi mà ngôn ngữ đánh dấu HTML gốc được phát triển theo giao thức HTTP nhằm truyền tải các tài liệu HTML qua mạng Internet. Ngày nay W3C là nguồn gốc của rất nhiều chuẩn (bao gồm cả những chuẩn cho XML và rất nhiều các ứng dụng đa phương tiện) mà có thể tương thích trên diện rộng của những sản phẩm Internet. Bạn có thể nghiên cứu thêm về W3C thông qua địa chỉ website của nó tại <http://www.w3c.org>

tìm kiếm sẽ quét toàn bộ các bản ghi của nó, đưa ra báo cáo về các tài liệu mà nội dung có chứa văn bản cần xác định. Việc cải tiến công nghệ cho các phương tiện tìm kiếm, bao gồm những phương pháp tốt hơn cho việc xác định các tài liệu liên quan và cải tiến những hệ thống xây dựng và lưu trữ những bản ghi nằm trong hệ thống tìm kiếm, đang là một quá trình tiếp diễn.

HTML

Một tài liệu siêu văn bản truyền thông cũng tương tự như một tệp văn bản vì văn bản của nó được mã hóa ký tự qua các ký tự sử dụng một hệ thống bảng mã như ASCII hay Unicode. Sự khác biệt là một tài liệu siêu văn bản có thể chứa các ký tự đặc biệt, gọi là các **thẻ** (tag), mà mô tả tài liệu đó xuất hiện trên màn hình hiển thị như thế nào, các tài nguyên đa phương tiện (như các hình ảnh) đi kèm với tài liệu là gì, và các mục nằm bên trong tài liệu đó được liên kết tới những tài liệu khác ra sao. Hệ thống các thẻ này được biết đến là **Ngôn ngữ Đánh dấu Siêu văn bản (HTML)** (HTML: Hypertext Markup Language).

Theo cách thức đó, nó chính là thẻ hiện dưới dạng HTML mà tác giả của một trang Web mô tả thông tin một trình duyệt cần có để trình diễn trang đó lên màn hình của người sử dụng và tìm ra bất kỳ tài liệu nào có liên quan đến trang hiện tại. Quá trình này tương tự như việc thêm các quy định xếp chữ vào một văn bản được gõ trơn (plain text) (có thể sử dụng một bút màu đỏ) mà một máy xếp chữ sẽ biết

Hình 5.9. Một trang Web đơn giản

được làm thế nào mà các tài liệu có thể xuất hiện theo một định dạng cuối cùng. Trong trường hợp của siêu văn bản, việc đánh dấu đỏ được thay thế bằng các thẻ HTML, và một trình duyệt đơn giản là đóng vai trò của máy xếp chữ, đọc các thẻ HTML nhằm nhận biết được làm thế nào để cho văn bản được trình diễn lên màn hình máy tính.

Bản HTML được mã hóa (gọi là bản nguồn) của một trang Web cực kỳ đơn giản được chỉ ra trong Hình 5.9a. Cần chú ý rằng các thẻ được phác họa qua các ký tự < và >. Tài liệu HTML nguồn bao gồm hai phần–phần đầu (được bao quanh bởi cặp thẻ <head> và </head>) và phần thân (được bao quanh bởi cặp thẻ <body> và </body>).

Sự khác biệt giữa phần đầu và phần thân của một trang Web tương tự như phần đầu và phần thân của một cuốn sổ ghi nhớ trong nội bộ một tổ chức. Trong cả hai trường hợp, phần đầu thường chứa thông tin sơ bộ về tài liệu (ngày, tiêu đề,... trong trường hợp của sổ ghi nhớ). Phần thân chứa nội dung cốt lõi của tài liệu, mà trong trường hợp của trang web thì đó là các tài liệu được trình chiếu trên màn hình máy tính khi trang đó được hiển thị lên.

Phần đầu của trang Web hiển thị trong Hình 5.9a chứa chỉ duy nhất tiêu đề của tài liệu (được bao quanh bởi cặp thẻ “title”). Tiêu đề này chỉ có mang tính chất là dẫn chứng cho tài liệu; nó không phải là phần được hiển thị lên trên màn hình máy tính. Nội dung mà sẽ hiển thị lên trên màn hình máy tính được chứa trong phần thân của tài liệu.

Mục đầu tiên trong phần thân của tài liệu trong Hình 5.9a là tiêu đề cấp độ 1 (được bao quanh bởi cặp thẻ `<h1>` và `</h1>`) chứa dòng văn bản “My Web Page.”. Là tiêu đề cấp độ 1 có nghĩa là trình duyệt sẽ hiển thị văn bản này nổi bật trên màn hình. Mục tiếp theo trong phần thân là một đoạn văn bản (được bao quanh bởi cặp thẻ `<p>` và `</p>`) chứa đoạn văn bản “Click here for another page.”. Hình 5.9b chỉ ra trang web sẽ được hiển thị như thế nào trên màn hình máy tính thông qua một trình duyệt.

Trong hình dạng hiện tại của nó, trang Web trong Hình 5.9 không có đầy đủ các chức năng nêu trên khi đó sẽ không có gì xảy ra khi người xem kích chuột vào từ `here`, mặc dù theo yêu cầu trình duyệt sẽ phải hiển thị một trang khác. Để đạt được yêu cầu, ta cần phải liên kết từ `here` tới một tài liệu khác.

Ta giả sử rằng khi từ `here` được kích chuột vào, ta muốn trình duyệt truy lục và hiển thị trang web tại URL `http://crafty.com/demo.html`. Để làm được điều đó, trước tiên ta phải bao quanh từ `here` trong bản nguồn của trang bằng cặp thẻ `<a>` và ``, cặp thẻ này được gọi là thẻ mấu neo. Bên trong thẻ mở mấu neo, ta chèn thêm tham số `href= "http://crafty.com/demo.html"` (như trong Hình 5.10a) với mục đích chỉ ra siêu văn bản tham chiếu (href: hypertext reference) kết hợp với thẻ trong URL ngay sau dấu bằng (`http://crafty.com/demo.html`)

Khi có thêm các thẻ mấu neo, trang Web bây giờ sẽ hiển thị trên màn hình máy tính như trong Hình 5.10b. Chú ý rằng sự hiển thị này tương tự như trong Hình 5.9b

a. The page encoded using HTML.

```
<html>
<head>
<title>demonstration page</title>
</head>
<body>
<h1>My Web Page</h1>
<p>Click
  here
<a href="http://crafty.com/demo.html">
    for another page.</a>
</p>
</body>
</html>
```

Anchor tag containing parameter [

Closing anchor tag]

b. The page as it would appear on a computer screen.

My Web Page

Click here for another page.

Hình 5.10. Một trang Web mở rộng

ngoại trừ từ *here* được làm cho nổi bật bằng màu sắc, điều đó chỉ ra rằng nó là một liên kết tới một tài liệu Web khác. Việc kích chuột vào những cụm từ nổi bật như vậy sẽ khiến cho trình duyệt truy lục và hiển thị tài liệu Web kết hợp trong liên kết đó. Chính vì vậy thông qua các thẻ mầu neo mà các tài liệu Web được liên kết tới những tài liệu khác.

Cuối cùng, ta cũng cần phải được nói sơ qua làm thế nào để một hình ảnh có thể được hiển thị trên một trang Web đơn giản. Với ý định này, giả sử rằng một ảnh mã hóa theo định dạng JPEG mà ta muốn chèn vào được lưu trữ trong cùng thư mục với bản nguồn HTML của trang Web trên site chủ HTTP. Ngoài ra, ta cũng giả sử rằng tên của tệp ảnh đó là `OurImage.jpg`. Với những điều kiện như vậy, ta có thể ra chỉ thị cho một trình duyệt hiển thị ảnh đó trên đầu của trang Web bằng cách chèn vào thêm thẻ hình ảnh (`img`) `` ngay sau thẻ `<body>` trong tài liệu nguồn HTML. Điều này diễn đạt cho trình duyệt hiểu là một ảnh có tên là `OurImage.jpg` có thể được hiển thị tại vị trí đầu tiên của tài liệu. (Ký hiệu `src` là dạng viết ngắn gọn của từ “source”, có nghĩa là thông tin đằng sau dấu bằng chỉ ra đường dẫn tới tệp hình ảnh mà sẽ được hiển thị.) Khi trình duyệt tìm thấy thẻ này, nó sẽ gửi một thông điệp ngược trở về ứng dụng chủ HTTP mà từ đó, ứng dụng chủ sẽ nhận được yêu cầu của tài liệu gốc tới tệp hình ảnh `OurImage.jpg` và sau đó trình duyệt sẽ hiển thị hình ảnh một cách thích hợp.

Nếu ta di chuyển thẻ hình ảnh tới cuối cùng của tài liệu, ngay trước thẻ `</body>`, khi đó trình duyệt sẽ hiển thị hình ảnh tại vị trí cuối cùng của trang Web. Tất nhiên, có nhiều kỹ thuật phức tạp hơn cho việc đặt vị trí của một hình ảnh trên một trang Web, nhưng chúng không nhất thiết phải được đề cập tới ở đây.

XML

HTML về cơ bản là một hệ thống ký hiệu mà qua đó một tài liệu văn bản với việc hiển thị của tài liệu đó có thể được mã hóa như là một tệp văn bản đơn giản. Theo cách thức tương tự thì ta cũng có thể mã hóa một tài liệu không còn là nguyên bản như những tệp văn bản—một ví dụ là về các bản nhạc. Khi lưu trữ thông tin về một mẫu không nhạc, các đường gạch nhịp và nốt trong đó âm nhạc được miêu tả theo

Hình 5.11. Hai khuông đầu tiên trong bản *Symphony* thứ năm của Beethoven

cách truyền thống không được thể hiện theo định dạng từng ký tự một của những tệp văn bản. Tuy nhiên, ta có thể khắc phục được vấn đề này bằng cách phát triển một hệ thống ký hiệu thay thế. Nói một cách chính xác hơn, ta có thể thỏa thuận trình bày bắt đầu của khuông nhạc bằng thẻ `<staff clef = ``treble''>`, kết thúc một khuông nhạc bằng thẻ `</staff>`, trình bày ký hiệu nhịp theo dạng `<time> 2/4 </time>`, thẻ bắt đầu và kết thúc của một nhịp là `<measure>` và `</measure>`, và theo một thứ tự định sẵn thì một nốt như nốt thứ tám trên điệu thứ C được ký hiệu là `<notes>eight C</notes>`,... Khi đó, đoạn văn bản sau:

```

<staff clef = "treble">
  <key>C minor</key>
  <time> 2/4 </time>
  <measure>
    <rest> eghth </rest>
    <notes> eghth G, eghth G, eghth G </notes>
  </measure>
  <measure>
    <notes> hlf E </notes>
  </measure>
</staff>

```

có thể được sử dụng để mã hóa bản nhạc chỉ ra trong Hình 5.11.

Bằng việc sử dụng những ký hiệu như vậy, một bản nhạc có thể được mã hóa, sửa đổi, lưu trữ và truyền qua mạng Internet như những tệp văn bản. Hơn nữa, phần mềm có thể được viết ra nhằm trình diễn nội dung của những tệp văn bản như vậy theo một khuôn dạng âm nhạc truyền thống hay thậm chí có thể chơi được bản nhạc đó trên một nhạc cụ điện tử.

Chú ý rằng hệ thống mã hóa bản nhạc của ta bao gồm khuôn dạng tương tự được sử dụng bởi ngôn ngữ HTML. Ta đã lựa chọn cách thức ký hiệu những thẻ nhận dạng các thành phần bởi cặp ký tự < và >. Ta cũng quyết định chỉ ra điểm bắt đầu và kết thúc của những cấu trúc đó (ví dụ như một khung nhạc, một chuỗi các nốt nhạc, hay một nhịp nhạc) bởi những thẻ có tên trùng nhau—thẻ kết thúc được ký hiệu thêm một ký tự / (thẻ <measure> được kết thúc bằng thẻ </measure>). Và ta cũng đã quyết định chỉ ra những thuộc tính đặc biệt bên trong các thẻ bằng các biểu thức như `clef = "treble"`. Khuôn dạng tương tự này có thể cũng được sử dụng để phát triển các hệ thống mô tả những định dạng khác như các biểu thức toán học hay đồ họa.

Ngôn ngữ **đánh dấu mở rộng** (XML: Extensible Markup Language) là một khuôn dạng được chuẩn hóa (tương tự như ví dụ về bản nhạc của ta) cho việc thiết kế những hệ thống ký hiệu cho việc hiển thị những dữ liệu dạng như các tệp văn bản. (Trên thực tế, XML là một ngôn ngữ dẫn xuất được làm đơn giản hóa từ một tập các chuẩn cũ hơn gọi là Standard Generalized Markup Language, với ký hiệu viết tắt là SGML.) Theo như chuẩn XML, những hệ thống ký hiệu với tên gọi là **ngôn ngữ đánh dấu** được phát triển cho việc mô tả toán học, trình diễn đa phương tiện, và âm nhạc. Nói tóm lại, HTML là ngôn ngữ đánh dấu dựa trên chuẩn XML mà được phát triển nhằm hiển thị các trang Web. (Thực tế là phiên bản gốc của HTML được phát triển trước chuẩn XML đã được làm cho vững chắc, và do đó một vài tính năng của HTML không thích ứng hoàn toàn với XML. Điều này cũng giải thích vì sao bạn có thể đã thấy những tham khảo về XHTML, đó là một phiên bản của HTML với một sự kết hợp khá chặt chẽ với XML.)

XML cung cấp một tiền lệ tốt cho việc làm thế nào mà các chuẩn được thiết kế được ứng dụng trong phạm vi rộng. Đúng hơn là với những ngôn ngữ đánh dấu không liên quan cho việc mã hóa rất nhiều dạng tài liệu, việc thiết kế một cách độc đáo phương pháp biểu diễn bằng XML là nhằm phát triển một chuẩn chung cho các ngôn ngữ đánh dấu khác. Với chuẩn này, những ngôn ngữ đánh dấu có thể được khai thác trong rất nhiều các ứng dụng. Những ngôn ngữ đánh dấu được phát triển theo cách thức này đều có một tính chất giống nhau mà cho phép chúng kết hợp với nhau nhằm thu được những ngôn ngữ đánh dấu dùng cho những ứng dụng phức tạp như

những tài liệu văn bản chứa các phân đoạn của một bản nhạc và các biểu thức toán học.

Cuối cùng ta cũng cần phải chú ý rằng XML công nhận sự phát triển của những ngôn ngữ đánh dấu mới khác so với HTML mà trong đó chúng có mục đích là làm nổi bật ngữ nghĩa hơn là việc hiển thị. Ví dụ, với HTML các thành phần (ingredient) trong một công thức làm món ăn có thể được đánh dấu sao cho chúng xuất hiện như là một danh sách mà trong đó mỗi thành phần được đặt trên một dòng riêng biệt. Nhưng nếu ta sử dụng các thẻ định hướng có ngữ nghĩa (semantic-oriented), các thành phần trong công thức đó có thể được đánh dấu dưới dạng như những thành phần hợp thành tổng quát (có thể chỉ sử dụng các thẻ như `<ingredient>` và `</ingredient>`) hơn là các mục chọn đơn thuần trong một danh sách. Sự khác biệt ở đây tuy là rất nhỏ nhưng lại khá quan trọng. Cách tiếp cận theo hướng có ngữ nghĩa sẽ cho phép các công cụ tìm kiếm có thể xác định những công thức món ăn chứa hay không chứa những thành phần nào đó, đây sẽ là một cải tiến đáng kể vượt qua tình trạng hiện tại của đề tài nghiên cứu mà trong đó chỉ những công thức chứa hay không chứa những từ cụ thể mới được xác định. Nói một cách chính xác hơn, nếu các thẻ có ngữ nghĩa được sử dụng, một công cụ tìm kiếm có thể xác định công thức cho món lasagna không chứa rau bina (spinach), trong khi đó một cách thức tìm kiếm dựa vào chỉ đơn thuần là nội dung của từ sẽ bỏ qua một công thức mà bắt đầu bằng câu “This lasagna does not contain spinach.” Tóm lại, bằng việc sử dụng một chuẩn có phạm vi trên mạng Internet cho việc đánh dấu các tài liệu theo hướng có ngữ nghĩa hơn là việc hiển thị, một Web ngữ nghĩa phạm vi toàn cầu (World Wide Semantic Web) có thể sẽ được tạo ra thay thế cho Web cú pháp phạm vi toàn cầu (World Wide Syntactic Web) mà ta đang có hiện nay.

Các hoạt động phía client và phía server

Bây giờ ta xem xét các bước được yêu cầu đối với một trình duyệt để có thể truy nạp được trang Web đơn giản đã chỉ ra trong Hình 5.10 và hiển thị nó lên màn hình máy tính qua trình duyệt. Trước tiên, đóng vai trò của một ứng dụng khách, trình duyệt sẽ sử dụng thông tin có được trong URL (có thể nhận được từ người sử dụng

trình duyệt) để liên lạc tới ứng dụng phục vụ Web, điều khiển truy cập tới trang Web và yêu cầu một bản sao của trang Web cần phải được truyền tới ứng dụng khách. Ứng dụng chủ sẽ đáp lại yêu cầu bằng cách gửi tài liệu văn bản được hiển thị trong Hình 5.10a đến trình duyệt. Trình duyệt sau đó sẽ dịch các thẻ HTML có trong tài liệu nhằm xác định trang Web đó cần được hiển thị như thế nào và trình diễn tài liệu đó trên màn hình máy tính của trình duyệt một cách phù hợp. Người sử dụng trình duyệt sẽ nhìn thấy một hình ảnh như được mô tả trong Hình 5.10b. Nếu người dùng sau đó kích chuột vào từ *here*, trình duyệt sẽ sử dụng URL trong thẻ *mau* neo kết hợp trong đó để liên lạc tới ứng dụng chủ tương ứng nhằm thu nạp và hiển thị một trang Web khác. Nói tóm lại, quá trình này bao gồm chỉ đơn thuần là thao tác lấy và hiển thị các trang Web một cách trực tiếp bởi người dùng.

Nhưng nếu ta muốn một trang Web trong đó bao gồm cả hoạt ảnh (animation) hay một trang Web cho phép khách hàng điền đầy đủ những thông tin vào một đơn đặt hàng và gửi đơn đặt hàng đó đi? Những thứ đó cần phải yêu cầu hoạt động hỗ trợ từ trình duyệt hay ứng dụng phục vụ Web. Những hoạt động như vậy được gọi là những hoạt động **phía client** (client-side) nếu chúng được thực hiện bởi một ứng dụng khách (ví dụ như một trình duyệt) hay **phía server** (server-side) nếu chúng được thực hiện bởi một ứng dụng phục vụ (ví dụ như ứng dụng phục vụ Web).

Hoạt ảnh trên một trang Web thông thường là một hoạt động phía client. Thông tin cần có cho hoạt ảnh được truyền tới trình duyệt cùng với văn bản có trong trang Web. Sau đó hoạt ảnh mới được thực thi dưới sự điều khiển của trình duyệt.

Ngược lại, giả sử một đại lý du lịch yêu cầu các khách hàng cần phải xác định đích đến mong muốn và ngày du lịch, khi đó đại lý sẽ trình chiếu cho khách hàng một trang Web đã được tùy biến chỉ chứa thông tin thích hợp với nhu cầu của khách hàng. Trong trường hợp này, website của đại lý du lịch trước tiên sẽ cung cấp một trang Web và được hiển thị cho một khách hàng với những đích đến có thể. Dựa trên những thông tin cơ bản này, khách hàng sẽ chỉ ra những đích đến yêu thích và những ngày du lịch mà họ mong muốn (một hoạt động phía client). Thông tin này sau đó sẽ được truyền về ứng dụng chủ của đại lý nơi mà nó sẽ được dùng để tạo dựng một trang Web tương ứng đã được tùy biến (một hoạt động phía server) và sau đó sẽ được gửi tới trình duyệt của khách hàng.

Một ví dụ tương tự xảy ra trong trường hợp một người sử dụng những dịch vụ của một công cụ tìm kiếm. Ở đây, người này chỉ ra một chủ đề ưa thích (một hoạt động phía client) mà sau đó được truyền tới công cụ tìm kiếm, nơi mà một trang Web được tùy biến xác định những tài liệu nào có thể phù hợp được tạo dựng (một hoạt động phía server) và gửi trả về cho ứng dụng khách.

Có rất nhiều hệ thống thực hiện các hoạt động phía client và phía server, mỗi hệ thống đều cạnh tranh với hệ thống khác bằng những tính năng nổi bật của mình. Có một cách thức điều khiển các hoạt động phía client tuy đã ra đời từ sớm những vẫn khá phổ biến, đó là việc triển khai viết các chương trình dưới mã của ngôn ngữ Javascript (được phát triển bởi Công ty truyền thông Netscape) bên trong tài liệu nguồn HTML của một trang Web. Khi đó, một trình duyệt có thể bóc tách những chương trình này và thực hiện chúng theo đúng yêu cầu. Một cách tiếp cận khác (được phát triển bởi Sun Microsystems) là trước tiên truyền một trang Web tới trình duyệt và sau đó truyền những đơn vị chương trình bổ trợ gọi là applet (được viết bằng ngôn ngữ Java) tới trình duyệt theo yêu cầu bên trong tài liệu nguồn HTML. Vẫn còn một cách tiếp cận khác nữa đó là hệ thống Flash (được phát triển bởi Macromedia), thông qua hệ thống Flash, những trình diễn đa phương tiện trên diện rộng có thể được triển khai một cách đơn giản.

Một cách thức điều khiển các hoạt động phía server là sử dụng một tập các chuẩn gọi là CGI (Common Gateway Interface) mà qua đó các ứng dụng khách có thể yêu cầu thực thi các chương trình được lưu trữ trên một máy chủ. Một biến tố của cách tiếp cận này (được phát triển bởi Sun Microsystems) là cho phép các ứng dụng khách khiếu nại những đơn vị chương trình như servlet được thực thi trên phía ứng dụng chủ. Một phiên bản được đơn giản hóa của cách tiếp cận servlet có thể được sử dụng khi yêu cầu được gửi tới phía server là việc tạo dựng một trang Web được tùy biến, như trong ví dụ về đại lý du lịch. Trong trường hợp này, các mẫu trang Web được gọi là JavaServer Pages (JSP) được lưu trữ tại máy chủ phục vụ Web và được bổ sung từ những thông tin nhận từ phía một ứng dụng khách nào đó. Một cách tiếp cận tương tự được sử dụng bởi Microsoft, nơi mà các mẫu từ những trang Web được tùy biến được tạo dựng ra với tên gọi là Active Server Page (ASP). Ngược lại với những hệ thống đòi hỏi cần phải có bản quyền, PHP (tiền thân xuất phát từ Personal Home

Page nhưng ngày nay được hiểu với nghĩa mới là PHP Hypertext Processor) là một hệ thống mã nguồn mở cũng rất thích hợp cho việc triển khai các tính năng phía server.

Cuối cùng, sẽ thật là thiếu sót nếu ta không nhận ra những vấn đề về an ninh và quy tắc phát sinh từ việc cho phép những ứng dụng khách và ứng dụng phục vụ thực hiện những chương trình trên máy tính của người khác. Trên thực tế những ứng dụng phục vụ Web đó thường truyền tải các chương trình tới phía các ứng dụng khách nơi mà chúng được thực thi dẫn tới những sự nghi ngờ liên quan đến vấn đề về nội quy trên phía ứng dụng chủ và những vấn đề về bảo mật trên phía ứng dụng khách. Nếu ứng dụng khách thực thi bất kỳ chương trình nào một cách mù quáng được gửi tới từ một ứng dụng phục vụ Web, nó có thể mở cửa chính mình cho các hoạt động nguy hiểm được thực hiện bởi ứng dụng chủ. Tương tự như vậy, trên thực tế những ứng dụng khách này có thể là nguyên nhân khiến cho các chương trình có thể được thực thi trên ứng dụng chủ dẫn tới những vấn đề về nội quy trên phía ứng dụng khách và những vấn đề liên quan đến bảo mật trên phía ứng dụng chủ. Nếu một ứng dụng chủ nào đó thực hiện một cách mù quáng bất kỳ chương trình nào được gửi tới mình từ một ứng dụng khách bất kỳ, những lỗ hổng an ninh và sự thiệt hại tiềm năng trên máy chủ có thể sẽ xảy ra.

Câu hỏi & Bài tập

1. Một URL là gì? Một trình duyệt là gì?
2. Một ngôn ngữ đánh dấu là gì?
3. Sự khác nhau giữa HTML và XML là gì?
4. Mục đích của những thẻ HTML dưới đây là gì?
 - a. <html>
 - b. <head>
 - c. </body>
 - d. <fa>
5. Những cụm từ phía client (client-side) và phía server (server-side) để cập tới vấn đề gì?

5.4 Phần đọc thêm: Các giao thức Internet

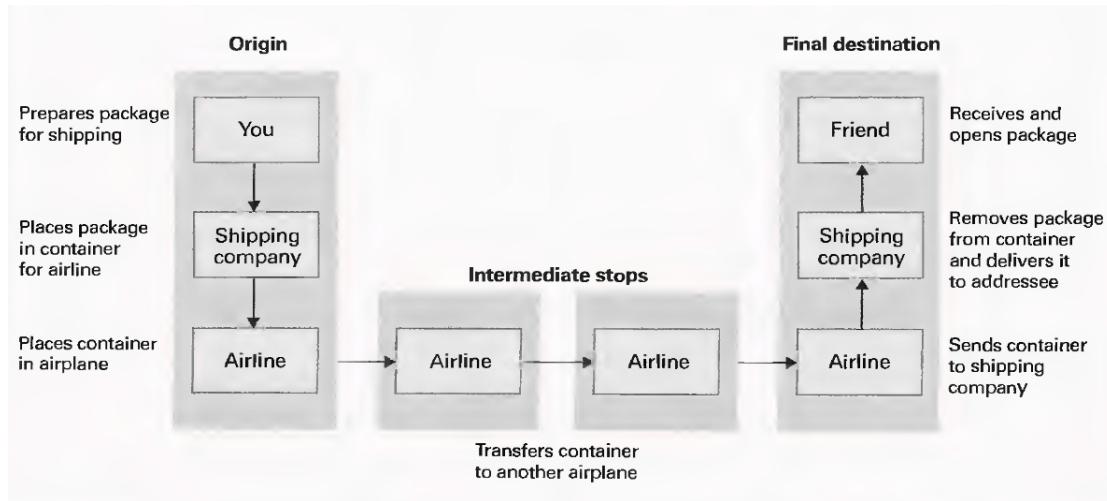
Trong phần này ta sẽ khám phá những thông điệp được truyền qua mạng Internet như thế nào. Quá trình truyền này yêu cầu sự cộng tác của tất cả các máy tính trên hệ thống, và do đó phần mềm điều khiển quá trình này cần phải đặt trên mọi máy tính trên mạng Internet. Ta bắt đầu nghiên cứu cấu trúc toàn diện của phần mềm này.

Cách tiếp cận theo lớp tới các phần mềm trên mạng Internet

Một nhiệm vụ chính của phần mềm mạng là cung cấp cơ sở hạ tầng cho việc truyền tải các thông điệp từ một máy tính này đến một máy tính khác. Trên mạng Internet, hoạt động truyền thông điệp được hoàn thành dựa trên phân cấp của các đơn vị phần mềm. Việc này tương tự như bạn gửi một gói quà từ vùng West Coast ở Mỹ tới vùng East Coast ở Mỹ (Hình 5.12). Trước hết, bạn sẽ thực hiện bọc quà lại thành một gói và viết lên gói đó địa chỉ thích hợp. Sau đó, bạn sẽ gửi gói quà này tới một công ty vận chuyển như U.S. Postal Service. Công ty vận chuyển có thể đặt gói quà đó cùng với những thứ khác trong một công-ten-nơ và gửi nó tới một hãng hàng không mà các dịch vụ của nó đã được đăng ký từ trước. Hãng hàng không này đặt công ten nơ trên một máy bay và chuyển tới thành phố đích, hãng hàng không sẽ gỡ bỏ công ten nơ đó xuống từ máy bay chuyên chở của mình và giao nó cho một công ty vận chuyển nhằm chuyển tới đích. Tiếp đó, công ty vận chuyển sẽ gỡ gói hàng của bạn ra khỏi công ten nơ và giao nó tới địa chỉ.

Nói tóm lại, quá trình chuyên chở của gói hàng sẽ được thực hiện theo dạng cây ba cấp (tầng): (a) cấp người sử dụng (bao gồm bạn và bạn bè của bạn), (b) công ty vận chuyển, và (c) hãng hàng không. Mỗi cấp sử dụng cấp thấp hơn như là một công cụ trùu tượng. (Bạn không cần quan tâm tới những chi tiết của công ty vận chuyển, và công ty vận chuyển cũng không cần quan tâm tới những điều hành cục bộ của hãng hàng không.) Mỗi cấp độ trong cây ba cấp đều có những đại diện ở cả nơi gửi và nơi nhận hàng.,

Ví dụ như trường hợp với sản phẩm điều khiển truyền thông qua mạng Internet,

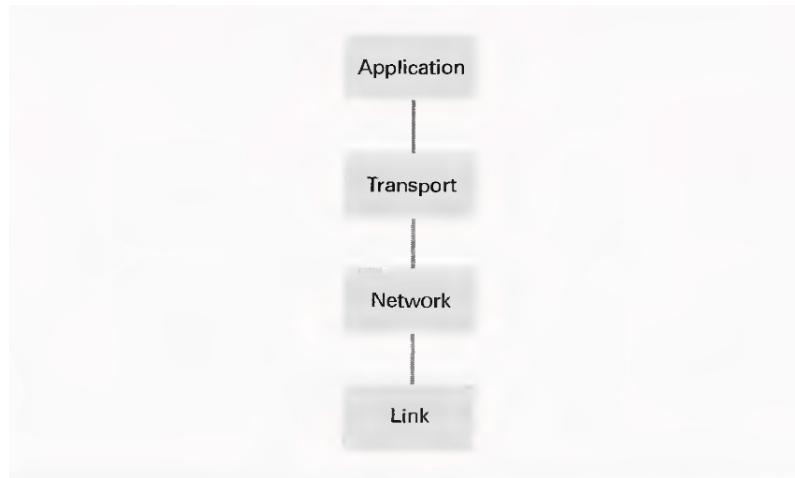

Hình 5.12. Ví dụ việc chuyển gói hàng hoá

trừ phần mềm Internet có bốn tầng chứ không phải ba tầng, thì mỗi phần mềm bao gồm một tập các chương trình con đúng hơn là con người và công việc kinh doanh. Bốn tầng (cấp) này được biết đến là **tầng ứng dụng, tầng vận chuyển, tầng mạng và tầng liên kết** (Hình 5.13). Tất cả các tầng đều hiện diện trên mỗi máy tính trên mạng Internet. Một thông điệp thông thường đều bắt nguồn từ tầng ứng dụng. Từ đó nó được chuyển qua xuống tầng vận chuyển và tầng mạng để chuẩn bị cho việc truyền tải, và cuối cùng nó được truyền đi bởi tầng liên kết. Thông điệp đó được nhận bởi tầng liên kết phía bên đích và được chuyển lên tầng trên cho đến khi nó được giao cho tầng ứng dụng tại đích nhận của thông điệp.

Ta hãy xem xét quá trình này một cách kỹ lưỡng hơn bằng cách lần theo vết của một thông điệp khi nó tìm đường qua hệ thống (Hình 5.14). Ta bắt đầu quá trình lần vết tại tầng ứng dụng.

Tầng ứng dụng bao gồm các đơn vị phần mềm như phần mềm khách và phần mềm chủ mà sử dụng truyền thông Internet để thực hiện những nhiệm vụ của chúng. Mặc dù tên của chúng là giống nhau, tầng này không bị hạn chế các phần mềm theo sự phân loại ứng dụng được giới thiệu trong Mục ??, nhưng cũng bao gồm nhiều gói tiện ích. Ví dụ, phần mềm truyền tải tệp sử dụng giao thức truyền tệp (FTP) hay phần mềm cung cấp khả năng truy cập từ xa sử dụng telnet trở nên phổ biến đến nỗi mà chúng thông thường được xem như là phần mềm tiện ích.

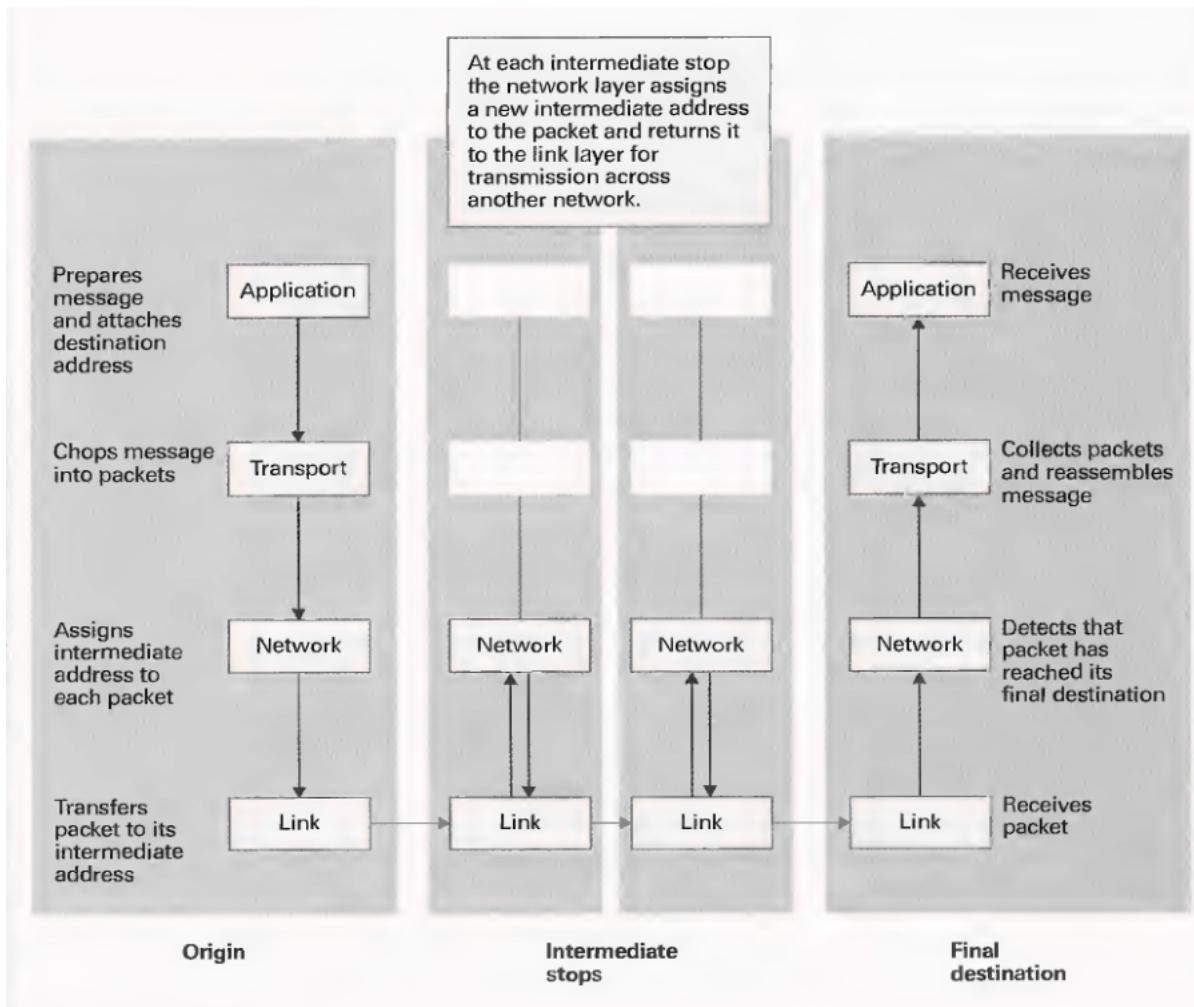

Hình 5.13. Các tầng phần mềm Internet

Tầng ứng dụng sử dụng tầng vận chuyển để gửi và nhận thông điệp qua Internet theo cùng một cách thức mà ta sử dụng một công ty vận chuyển để gửi và nhận các gói hàng. Tương tự như trách nhiệm của bạn là phải cung cấp một địa chỉ chi tiết hợp lệ với công ty vận chuyển, trách nhiệm của tầng ứng dụng cũng là cung cấp một địa chỉ hợp lệ cho tầng vận chuyển. (Để thực hiện được yêu cầu này, tầng ứng dụng có thể sử dụng các dịch vụ tên miền trên Internet để chuyển đổi từ địa chỉ dễ nhớ được sử dụng bởi người dùng sang địa chỉ IP tương thích với mạng Internet.)

Nhiệm vụ chính của tầng vận chuyển là chấp nhận các thông điệp đến từ tầng ứng dụng và đảm bảo rằng những thông điệp này là đúng định dạng cho việc truyền tải qua mạng Internet. Để phục vụ cho mục đích sau đó, tầng vận chuyển chia các thông điệp dài thành những đoạn nhỏ (segment), mà sẽ được truyền qua mạng Internet như những đơn vị độc lập nhau. Việc chia nhỏ này là cần thiết vì một thông điệp đơn và dài có thể làm tắc nghẽn luồng đi của những thông điệp khác tại những điểm nút trên mạng Internet nơi mà rất nhiều thông điệp phải được truyền qua những đoạn đường giao nhau.

Thật vậy, những đoạn thông điệp nhỏ có thể truyền xen lấn với nhau tại những điểm nút thay vì một thông điệp dài bắt ép những thông điệp khác phải chờ trong khi nó truyền qua (giống như những chiếc ô tô con phải chờ một đoàn tàu dài đi qua tại một ngã tư đường sắt).

Hình 5.14. Truyền một thông điệp qua Internet

Tầng vận chuyển thêm những số theo một trình tự vào những đoạn thông điệp nhỏ để các đoạn này có thể được ghép nối lại tại đích của thông điệp. Sau đó nó gắn thêm địa chỉ đích vào mỗi đoạn thông điệp và chuyển giao những đoạn thông điệp được đánh địa chỉ này, được biết đến như là các gói tin (packet), cho tầng mạng. Từ đó, các gói tin được xử lý như những thông điệp riêng rẽ và không liên quan đến nhau cho đến khi chúng được truyền tới tầng vận chuyển tại đích cuối cùng của chúng.

Có thể nói là các gói tin gắn liền với một thông điệp chung có khả năng đi theo những đường khác nhau qua mạng Internet.

Tầng mạng có nhiệm vụ là chuyển tiếp những gói tin nó nhận được từ một mạng trên Internet tới một mạng khác trong quá trình chúng được chuyển tới đích cuối cùng của chúng. Theo cách đó thì tầng mạng phải làm việc với mô hình của mạng Internet. Nói một cách cụ thể, nếu đường đi của một gói tin qua mạng Internet phải được truyền qua rất nhiều mạng riêng lẻ, nó chính là tầng mạng tại mỗi điểm dừng trung gian mà xác định hướng đi gói tin sẽ được gửi đi sau đó. Việt quyết định đưa ra ở đây là như sau: Nếu đích cuối cùng của gói tin là thuộc bên trong của mạng hiện thời, tầng mạng sẽ gửi gói tin đến ngay đó; ngược lại, tầng mạng sẽ gửi gói tin tới một thiết bị dẫn đường (router) trong mạng hiện tại, thiết bị dẫn đường này sẽ có nhiệm vụ chuyển tiếp gói tin đến mạng gần kề. Theo cách thức này thì một gói tin được gửi tới đích là một máy tính trong mạng hiện tại sẽ được gửi ngay tới máy tính đó, ngược lại thì một gói tin được gửi tới một máy tính nằm ngoài mạng hiện tại sẽ tiếp tục hành trình của nó từ mạng này sang mạng tiếp theo gần kề cho đến mạng đích cuối cùng.

Để quyết định đích tiếp theo trong hành trình của gói tin, tầng mạng cập nhật thêm địa chỉ này vào gói tin như là một địa chỉ trung gian và chuyển giao gói tin này xuống tầng liên kết.

Tầng liên kết có trách nhiệm truyền tải gói tin tới địa chỉ trung gian mà đã được xác định bởi tầng mạng ở trên. Do đó, tầng liên kết phải thỏa thuận với sự truyền thông tới mạng riêng biệt của máy tính. Nếu mạng đó là mạng vòng tròn có sử dụng thẻ bài, tầng liên kết phải đợi có quyền chiếm hữu thẻ bài trước khi truyền gói tin đi. Nếu mạng sử dụng CSMA/CD, tầng liên kết phải lắng nghe khi đường trực truyền rồi mới được thực hiện truyền tải.

Khi một gói tin được truyền đi, nó được nhận bởi tầng liên kết tại máy tính được chỉ định rõ bởi địa chỉ cục bộ đã được gắn thêm vào thông điệp. Tại đó, tầng liên kết sẽ chuyển giao gói tin lên tầng mạng, nơi mà đích cuối cùng của gói tin được so sánh và kiểm tra với địa chỉ hiện tại. Nếu những địa chỉ này không trùng khớp, tầng mạng xác định một địa chỉ trung gian mới cho gói tin, đính kèm địa chỉ đó vào gói tin và đưa gói tin quay trở về tầng liên kết để tiếp tục thực hiện truyền gói tin đi. Trong cách thức này, mỗi gói tin được chuyển qua từng máy tính trên hành trình tới đích của nó. Cần chú ý rằng chỉ có tầng liên kết và tầng mạng mới liên quan tại những điểm dừng trung gian trong suốt hành trình này (xem lại Hình 5.14).

Nếu tầng mạng xác định rằng một gói tin đến đã tiến tới được đích cuối cùng, nó sẽ chuyển giao gói tin đó cho tầng vận chuyển. Khi tầng vận chuyển nhận được các gói tin được gửi tới từ tầng mạng, nó sẽ bóc tách những thông tin cần thiết bên trong của những đoạn tin và xây dựng lại thông điệp gốc ban đầu dựa trên những số trình tự mà đã được cung cấp bởi tầng vận chuyển tại nơi gửi của thông điệp. Khi thông điệp được ghép nối lại, tầng vận chuyển thực hiện chuyển giao nó cho đơn vị phần mềm thích hợp trên tầng ứng dụng–kết thúc quá trình truyền thông của thông điệp.

Việc xác định xem đơn vị phần mềm nào trong tầng ứng dụng được phép nhận một thông điệp được gửi tới là nhiệm vụ quan trọng của tầng vận chuyển. Nhiệm vụ này được thực hiện thông qua việc gán những **số cổng** duy nhất (không liên quan đến những cổng I/O đã được thảo luận trong Chương ??) cho các đơn vị phần mềm khác nhau và yêu cầu số cổng thích hợp được chèn thêm vào địa chỉ của thông điệp trước khi bắt đầu gửi thông điệp. Sau đó, khi thông điệp được nhận bởi tầng vận chuyển tại đích nhận, tầng vận chuyển chỉ đơn thuần chuyển giao thông điệp đó cho phần mềm trên tầng ứng dụng có cổng được chỉ định trước.

Người sử dụng của mạng Internet rất hiếm khi cần phải quan tâm tới những con số cổng này bởi vì những ứng dụng thông thường thường có những cổng đã được công nhận một cách phổ biến. Ví dụ, nếu một trình duyệt Web được yêu cầu tải một tài liệu mà URL của nó là <http://www.zoo.org/animals/frog.html>, trình duyệt sẽ thừa nhận rằng nó cần phải liên lạc với một phần mềm chủ HTTP tại địa chỉ www.zoo.org thông qua cổng 80. Tương tự như vậy, khi truyền tải một tệp, một

phần mềm khách FTP cũng thừa nhận rằng nó cần phải giao tiếp với phần mềm chủ FTP thông qua cổng 20 và 21.

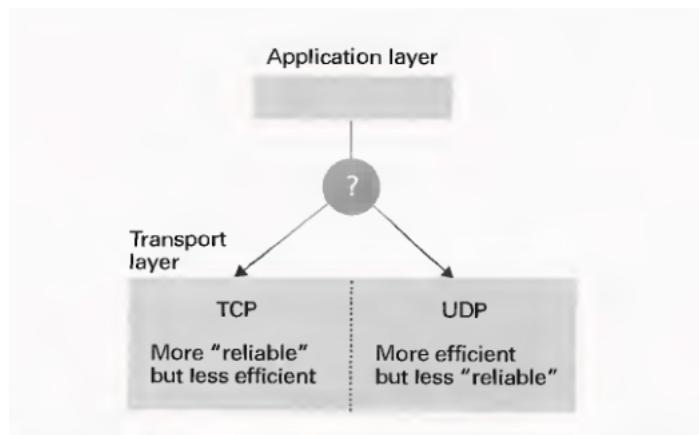
Nói tóm lại, việc truyền thông qua mạng Internet bao gồm sự tương tác giữa bốn tầng của phần mềm. Tầng ứng dụng xử lý các thông điệp đúng trên góc độ tầm nhìn của ứng dụng. Tầng vận chuyển chuyển đổi những thông điệp này thành những gói tin mà tương thích với mạng Internet và tập hợp những thông điệp mà nhận được trước khi giao chúng cho ứng dụng thích hợp. Tầng mạng liên quan đến việc gửi trực tiếp những gói tin qua mạng Internet. Tầng liên kết đảm nhận việc truyền thông thực sự của những gói tin từ máy tính này tới máy tính khác. Với tất cả các hoạt động này, có thể nói là hết sức kinh ngạc với thời gian trả lời của mạng Internet được đo lường theo đơn vị phần nghìn giây (millisecond) thì rất nhiều giao dịch xuất hiện ngay tức thì.

Bộ giao thức TCP/IP

Yêu cầu đặt ra cho các hệ thống mạng mở đã phát sinh một nhu cầu cho những chuẩn được công bố bởi các hãng sản xuất có thể cung cấp thiết bị và phần mềm mà hoạt động một cách đúng đắn với những sản phẩm của các hãng khác. Một chuẩn mà kết quả là mô hình tham chiếu Hệ thống mở kết nối mạng (OSI: Open System Interconnection), đã được đưa ra bởi Tổ chức quốc tế về tiêu chuẩn hóa (International Organization Standardization). Chuẩn này được dựa trên một hệ thống phân cấp bảy tầng trái với hệ thống phân cấp bốn tầng mà chúng ta đã xem xét ở trên. Nó là một mô hình often-quoted vì nó mang theo uy quyền của một tổ chức quốc tế, nhưng nó cũng làm trì hoãn việc thay thế quan điểm về mô hình bốn tầng, chủ yếu là bởi vì nó được thiết lập sau hệ thống phân cấp bốn tầng vốn đã trở thành một chuẩn trên thực tế cho mạng Internet.

Bộ giao thức TCP/IP là một tập các giao thức được sử dụng bởi mạng Internet nhằm triển khai việc liên lạc theo hệ thống phân cấp trên mạng Internet. Trên thực tế, **Giao thức Điều khiển Việc truyền tải(TCP)** (TCP: Transmission Control Protocol) và **Giao thức Mạng Internet (IP)** (IP: Internet Protocol) là tên của chỉ hai trong số những giao thức trong tập giao thức rộng lớn này—thực tế là toàn bộ tập

hợp này được hiểu như là bộ giao thức TCP/IP. Một cách chính xác hơn, TCP định nghĩa một phiên bản của tầng vận chuyển. Ta phát biểu là một phiên bản bởi vì bộ giao thức TCP/IP cung cấp hơn một cách thức thực thi tại tầng vận chuyển; một phiên bản khác được định nghĩa bởi giao thức UDP (User Datagram Protocol). Việc tách đôi như vậy cũng tương tự như trên thực tế khi việc vận chuyển một gói hàng, bạn có một lựa chọn giữa nhiều công ty vận chuyển, mỗi công ty lại đưa ra dịch vụ cơ bản là giống nhau nhưng vẫn có những nét đặc trưng duy nhất cho từng công ty. Do phụ thuộc vào chất lượng đặc biệt của dịch vụ đã yêu cầu, một đơn vị trên tầng ứng dụng có thể lựa chọn gửi dữ liệu đi thông qua một trong hai phiên bản của tầng vận chuyển, TCP hoặc UDP (Hình 5.15)

Hình 5.15. Lựa chọn giữa TCP và UDP

Có hai điểm khác biệt cơ bản giữa TCP và UDP. Thứ nhất là trước khi gửi một thông điệp được yêu cầu bởi tầng ứng dụng, tầng vận chuyển sử dụng giao thức TCP để gửi thông điệp của chính nó tới tầng vận chuyển của bên đích nói rằng một thông điệp sắp được gửi sang đó. Sau đó nó sẽ chờ thông điệp này được công nhận trước khi bắt đầu gửi thông điệp của tầng ứng dụng. Theo cách đó, tầng vận chuyển sử dụng giao thức TCP sẽ thiết lập một kết nối trước khi gửi một thông điệp. Còn tầng vận chuyển sử dụng giao thức UDP không thiết lập một kết nối như vậy trước khi gửi một thông điệp. Tầng vận chuyển chỉ đơn thuần gửi thông điệp nào đó tới địa chỉ mà nó nhận được và không quan tâm đến địa chỉ đó. Với tất cả những gì mà nó biết

được, máy tính đích có thể không sẵn sàng hoạt động. Với lý do này, UDP được gọi là giao thức không có kết nối.

Sự khác biệt cơ bản thứ hai giữa TCP và UDP là tầng vận chuyển sử dụng giao thức TCP tại nguồn gửi và đích nhận là cùng làm việc với nhau theo cách thức trả lời xác nhận và truyền lại gói tin nhằm chắc chắn rằng tất cả các đoạn tin của thông điệp thực sự đã được truyền tới đích thành công. TCP được gọi là giao thức tin cậy, trong khi đó thì UDP do không đưa ra dịch vụ truyền lại nên được gọi là giao thức không tin cậy. Điều này không có nghĩa là UDP là một lựa chọn tồi. Sau tất cả những điều trên, ta có thể kết luận tầng vận chuyển sử dụng giao thức UDP được tổ chức hợp lý hơn so với tầng vận chuyển sử dụng giao thức TCP, và do đó nếu một ứng dụng được chuẩn bị để có thể đạt được những kết quả tiềm tàng của UDP, ý kiến đó có thể sẽ là một sự lựa chọn tốt hơn. Ví dụ, thư điện tử (email) thông thường được gửi thông qua giao thức TCP nhưng sự truyền tải thực hiện thông qua hệ thống máy chủ tên miền khi chuyển đổi những địa chỉ từ dạng dễ nhớ sang dạng IP lại sử dụng giao thức UDP.

IP là một chuẩn của mạng Internet đối với tầng mạng. Một trong số những đặc tính của nó là mỗi khoảng thời gian tầng mạng sử dụng giao thức IP lại chuẩn bị một gói tin để gửi xuống tầng liên kết, nó sẽ thêm một giá trị được gọi là bộ đếm bước truyền, hay thời gian sống (time to live), vào gói tin đó. Giá trị này là một giới hạn cho số lần gói tin được chuyển tiếp khi nó cố thử tìm một đường đi qua mạng Internet. Mỗi khoảng thời gian tầng mạng sử dụng giao thức IP chuyển tiếp một gói tin, nó sẽ giảm bộ đếm bước truyền xuống một giá trị. Với thông tin này, tầng mạng có thể bảo vệ cho mạng Internet bởi sự lặp vòng vô hạn của các gói tin trong hệ thống. Cho dù mạng Internet vẫn tiếp tục phát triển từ những thời sơ khai của nó, một bộ đếm bước truyền ban đầu với giá trị là 64 là chưa đủ để cho phép một gói tin có thể tìm được đường đi của nó khi được truyền xuyên suốt qua mê cung của những mạng LAN, MAN, WAN, và các bộ dẫn đường.

Cho đến nay một phiên bản của giao thức IP được biết đến là IPv4 (IP phiên bản 4) đã được sử dụng trong việc thực thi tầng mạng trong mạng Internet. Tuy nhiên, mạng Internet đã nhanh chóng phát triển và vượt ra ngoài phạm vi hệ thống 32 bit địa chỉ của IPv4. Do đó, một phiên bản mới của giao thức IP được biết đến là Ipv6,

sử dụng địa chỉ liên mạng bao gồm 128 bit, đã được thiết lập. Quá trình chuyển đổi từ IPv4 sang IPv6 hiện nay vẫn đang thực hiện. (Đây là sự chuyển đổi mà ta đã được xem xét qua phần giới thiệu về địa chỉ Internet trong Mục 5.2) Trong một vài phạm vi, IPv6 đang được sử dụng trên thực tế; một vài phạm vi khác, sự chuyển đổi vẫn đang tiếp diễn trong một vài năm nữa. Ví dụ, theo những kế hoạch hiện tại của chính phủ Hoa Kỳ là chuyển đổi sang IPv6 trước năm 2008. Trong bất kỳ trường hợp nào, địa chỉ 32 bit trên mạng Internet vẫn được mong đợi là sẽ không còn được sử dụng trước năm 2025.

Câu hỏi & Bài tập

1. Những tầng nào trong hệ thống phân cấp của phần mềm Internet được sử dụng để chuyển tiếp một thông điệp đến sang một máy tính khác?
2. Chỉ ra một vài sự khác biệt giữa tầng vận chuyển sử dụng giao thức TCP và tầng vận chuyển sử dụng giao thức UDP?
3. Làm thế nào để phần mềm Internet có thể đảm bảo rằng các thông điệp không bị chuyển tiếp trên mạng Internet mãi mãi?
4. Điều gì khiến cho một máy tính trên mạng Internet tránh được thao tác ghi lại các bản sao của những thông điệp truyền qua nó?

5.5 An toàn và bảo mật

Khi một máy tính được kết nối vào một hệ thống mạng, nó trở thành một chủ thẻ cho sự truy cập bất hợp pháp và những hành động cố ý phá hoại. Trong phần này ta bàn về những chủ đề liên quan đến vấn đề này.

Các dạng tấn công

Có rất nhiều cách thức mà một hệ thống máy tính và nội dung bên trong nó có thể bị tấn công thông qua những kết nối mạng. Rất nhiều trong số đó kết hợp với nhau chặt

chẽ qua việc sử dụng những **phần mềm độc hại** (gọi chung là malware). Những phần mềm như vậy có thể được truyền tải, hay thực hiện trên chính máy tính chứa nó, hay nó có thể tấn công máy tính từ một điểm cách xa. Những ví dụ của phần mềm là nó được truyền tải, và thực hiện trên những máy tính thông qua các dạng tấn công bao gồm vi rút (virus), sâu máy tính (worm), con ngựa thành Troa (Trojan horse), và phần mềm gián điệp (spyware), tên của chúng phản ánh đặc tính tiêu biểu của phần mềm.

Vi rút là một phần mềm tiêm nhiễm vào một máy tính thông qua việc chèn thêm chính nó vào các chương trình có sẵn trên máy tính đó. Sau đó, khi chương trình “chủ” được thực thi, vi rút đó cũng được thực thi. Khi được thực thi, nhiều vi rút thực hiện một công việc là cố gắng lây nhiễm chính bản thân chúng sang các chương trình khác trên máy tính. Tuy nhiên, một vài vi rút thực hiện những hành động tàn phá như là làm hỏng một vài tính năng của hệ điều hành, xóa những khối dữ liệu lớn trên bộ nhớ thứ cấp, hay làm sai lệch dữ liệu và các chương trình khác.

Sâu máy tính là một chương trình tự trị mà tự động truyền nó qua một mạng máy tính, thường trú trên các máy tính và chuyển tiếp các bản sao của chính nó sang các máy tính khác. Cũng tương tự như trường hợp của vi rút, một sâu máy tính có thể được thiết kế đơn thuần là tạo bản sao chính nó hay thực hiện một vài hành động phá phách mang tính nguy hại. Một đặc tính hệ quả của sâu máy tính là sự phát triển mạnh mẽ của các bản sao sâu máy tính làm suy biến việc thực thi của các ứng dụng hợp pháp và có thể làm cho một hệ thống mạng hay một hệ thống liên mạng bị quá tải thực sự.

Con ngựa thành Troa là một phần mềm mà xâm nhập vào một hệ thống máy tính và cải trang như là một chương trình được người dùng mong đợi, như là một trò chơi hay một gói ứng dụng có ích, nó được nạp một cách tự nguyện bởi chính nạn nhân. Tuy nhiên, khi đã ở trong máy tính, con ngựa thành Troa thực hiện thêm những hành động mà có thể tạo ra những hậu quả nguy hại. Đôi khi những hành động thêm vào đó bắt đầu được thực hiện ngay lập tức. Trong một số trường hợp, con ngựa thành Troa có thể nằm im lìm cho đến khi được kích hoạt thông qua một sự kiện đặc biệt như sự kiện của một ngày định trước nào đó. Con ngựa thành Troa thường đến dưới dạng là những tệp đính kèm vào những thông điệp thư điện tử hấp

dẫn, lôi cuốn người dùng. Khi tệp đính kèm được mở ra (nghĩa là khi người nhận yêu cầu xem tệp đính kèm), những hành vi xấu xa của con ngựa thành Troa được kích hoạt. Do đó, ta không nên mở những tệp đính kèm thư điện tử từ những nguồn không quen biết.

Một dạng khác của những phần mềm độc hại là **phần mềm gián điệp** (đôi khi còn được gọi là **sniffing** software), là một phần mềm mà thực hiện thu thập thông tin về những hoạt động tại máy tính mà nó thường trú và thông báo những thông tin đó về kẻ chủ mưu của cuộc tấn công. Một vài công ty sử dụng phần mềm gián điệp như là một cách thức để xây dựng được bộ thông tin về các khách hàng của mình, và trong trường hợp này, vẫn còn có những nghi ngờ về phẩm chất đạo đức của họ. Trong những trường hợp khác, những phần mềm gián điệp được sử dụng cho những mục đích hiềm độc một cách hiển nhiên như là ghi lại những chuỗi ký tự được gõ tại bàn phím của máy tính nhằm tìm ra được mật khẩu hay số thẻ tín dụng của người dùng.

Ngược lại với việc thu thập thông tin một cách bí mật bằng cách sniffing thông qua phần mềm gián điệp, **phishing** là một kỹ thuật thu thập thông tin một cách rõ ràng qua việc xin phép một cách đơn giản. Cách thức của *phishing* là lợi dụng kỹ thuật moi từ khi tiến trình liên quan được tung ra dưới dạng vô số “tuyến” với hy vọng một ai đó sẽ “bị mắc bẫy”. Phishing thường được thực hiện thông qua thư điện tử, và theo dạng này, nó thường nhỏ gọn hơn kiểu lừa đảo cổ bằng điện thoại. Thủ phạm gửi các thông điệp thư điện tử giả dạng dưới sự giám sát của một tổ chức tài chính, một văn phòng chính phủ, hay có lẽ một cơ quan thi hành luật nào đó. Bức thư điện tử yêu cầu nạn nhân tiềm năng của nó cung cấp thông tin mà được cho rằng là cần thiết cho những mục đích hợp pháp. Tuy nhiên, thông tin thu được đó lại được sử dụng bởi chính thủ phạm phát tán thư điện tử trong những mục đích thù địch.

Trái ngược với sự tổn thất từ những lây nhiễm cục bộ bởi vi rút và phần mềm gián điệp, một máy tính trong một mạng có thể cũng bị tấn công bởi một phần mềm được thực hiện trên các máy tính khác trong cùng hệ thống. Một ví dụ là **tấn công từ chối dịch vụ**, là dạng mà một máy tính bị quá tải khi phải xử lý những yêu cầu liên tiếp. Những kiểu tấn công từ chối dịch vụ đã bắt đầu chống lại những phần mềm phục vụ Web thương mại trên mạng Internet nhằm đánh sập sự kinh doanh của một

công ty và trong một số trường hợp có thể khiến cho các hoạt động thương mại của công ty bị đình trệ.

Một kiểu tấn công từ chối dịch vụ đòi hỏi phát sinh một số lượng lớn các yêu cầu trong một khoảng thời gian ngắn. Để làm được điều đó, kẻ tấn công thường gài một phần mềm trên một số lượng lớn các máy tính không bị nghi ngờ mà từ các máy tính này sẽ phát sinh các yêu cầu khi nhận được một tín hiệu điều khiển. Sau đó, khi tín hiệu điều khiển được đưa ra, tất cả các máy tính này sẽ làm máy phục vụ đích bị ngập lụt bởi các thông điệp.

Như vậy, tính vốn có trong các kiểu tấn công từ chối dịch vụ chính là tính sẵn sàng sử dụng của những máy tính không bị nghi ngờ được sử dụng như là những kẻ tòng phạm. Điều này cũng giải thích vì sao tất cả những người sử dụng máy tính cá nhân (PC users: Personal Computer users) được khuyến cáo là nên ngắt kết nối máy tính của mình tới mạng Internet khi không sử dụng đến. Người ta đã ước lượng là từ khi một PC được kết nối tới mạng Internet, ít nhất một kẻ xâm phạm nào đó sẽ cố gắng khai thác sự tồn tại của nó trong vòng 20 phút. Tóm lại, một PC không được bảo vệ có thể là mối đe dọa đáng kể tới tính toàn vẹn của mạng Internet.

Một vấn đề khác liên quan đến một số lượng lớn các thông điệp không mong đợi là sự gia tăng nhanh của thư rác, được gọi là **spam**. Tự nhiên, không giống như kiểu tấn công từ chối dịch vụ, một khối lượng lớn spam ít có khả năng làm ngập lụt một hệ thống máy tính. Thay vào đó, hậu quả của spam là khiến cho chính người nhận được spam bị ngập lụt trong đống thư rác. Vấn đề này có thể sẽ trở nên tồi tệ hơn bởi trên thực tế, như ta đã được giới thiệu, spam là môi trường được thông qua một cách rộng rãi giúp cho phishing và những con ngựa thành Troa có thể làm cho máy tính bị lây nhiễm bởi vi rút và những chương trình có hại khác.

Phòng chống và chữa trị

Câu châm ngôn cổ “Phòng bệnh còn hơn chữa bệnh” là hoàn toàn đúng trong bối cảnh của sự kiểm soát bởi hành động cố ý phá hoại qua những kết nối mạng. Một kỹ thuật ngăn chặn chính là lọc giao thông truyền qua một điểm nút trên mạng, thường thông qua một chương trình gọi là **bức tường lửa** (firewall). Ví dụ, một bức tường

lửa có thể được cài đặt tại cổng vào/ra (gateway) của một vùng nhằm lọc các thông điệp truyền vào hay ra khỏi vùng đó. Những bức tường lửa như vậy có thể được thiết kế nhằm chặn những thông điệp đi ra với những địa chỉ đích được chỉ định hay nhằm chặn những thông điệp đi vào từ những đích được biết đến như là những nguồn có vấn đề. Chức năng sau này trở thành một công cụ giúp cho việc chấm dứt một cuộc tấn công từ chối dịch vụ từ khi nó cung cấp một cách thức chặn luồng giao thông từ những máy tính tấn công. Một vai trò phổ biến khác của bức tường lửa tại cổng vào/ra của vùng là chặn tất cả các thông điệp đi vào mà trong đó có những địa chỉ nguồn thuộc mạng của vùng từ đó một thông điệp như vậy sẽ chỉ ra rằng một máy trạm ngoài vùng đang giả mạo là một thành viên trong vùng. Việc giả mạo như là một đối tác khác chứ không phải là chính mình được biết đến với tên gọi là **spoofing**.

Những bức tường lửa cũng được sử dụng để bảo vệ các máy tính cá nhân hơn là toàn bộ hệ thống mạng hay vùng. Ví dụ, nếu một máy tính hiện đang được dùng như là một máy chủ phục vụ Web, một máy chủ tên miền, hay một máy chủ thư điện tử, khi đó một bức tường lửa nên được cài đặt trên máy tính đó nhằm ngăn chặn tất cả các lưu lượng đi vào đã gửi tới các ứng dụng đó. Thực vậy, có một cách thức mà kẻ xâm nhập bất hợp pháp có thể đoạt được toàn quyền điều khiển một máy tính là thông qua việc thiết lập một kênh liên hệ qua một “lỗ thủng” trên một máy chủ không hiện hữu. Đặc biệt, một phương pháp thu thập thông tin được tập hợp bởi phần mềm gián điệp là thiết lập một phần mềm chủ bí mật trên chính máy tính đã bị lây nhiễm bởi các ứng dụng khách nguy hại có thể truy lục được những phát hiện của phần mềm gián điệp. Một bức tường lửa được cài đặt đúng cách có thể chặn được những thông điệp từ những phần mềm khách nguy hại.

Một vài biến thể của các bức tường lửa được thiết kế cho những mục đích đặc biệt—một ví dụ là các **bộ lọc thư rác**, đó là những bức tường lửa được thiết kế nhằm chặn những thư điện tử không mong đợi. Rất nhiều bộ lọc thư rác sử dụng những kỹ thuật tinh vi, phức tạp hơn nhằm phân biệt được đâu là thư điện tử được mong đợi và đâu là thư rác. Một vài trong số đó học cách tạo ra sự khác biệt này qua một quá trình rèn luyện mà trong đó người sử dụng nhận dạng được các mục chọn của thư rác cho đến khi bộ lọc thu được đủ các mẫu nhằm đưa ra được quyết định dựa trên chính nó. Những bộ lọc này là những ví dụ về sự đa dạng các phạm vi chủ đề

(lý thuyết xác suất, trí tuệ nhân tạo,...) có thể góp phần cùng nhau phát triển trên những lĩnh vực khác như thế nào.

Một công cụ phòng ngừa khác mà có chức năng lọc là phần mềm **máy chủ ủy nhiệm** (proxy server). Phần mềm máy chủ ủy nhiệm là một đơn vị phần mềm đóng vai trò trung gian giữa một phần mềm khách và một phần mềm chủ với mục đích bảo vệ phần mềm khách khỏi những hành động có hại của phần mềm chủ. Nếu không có phần mềm máy chủ ủy nhiệm, một máy trạm kết nối trực tiếp với một phần mềm chủ, điều đó có nghĩa là phần mềm chủ đó có cơ hội tiếp cận trực tiếp tới một số lượng nhất định phần mềm khách. Trải qua một quãng thời gian, khi nhiều máy trạm trong cùng một vùng phải đối phó với một phần mềm chủ ở xa, phần mềm máy chủ đó có thể thu thập được vô số những thông tin về vùng này - những thông tin này có thể được sử dụng sau đó cho mục đích tấn công vùng. Để chống lại, trong một vùng có thể cần phải có một máy chủ ủy nhiệm chuyên biệt cho các dịch vụ (FTP, HTTP, telnet, ...). Mỗi khi một máy trạm trong vùng cố gắng liên lạc tới một trong những máy chủ dịch vụ trên, máy trạm này thực chất là liên lạc với máy chủ ủy nhiệm. Sau đó, máy chủ ủy nhiệm sẽ đóng vai trò của máy trạm, liên lạc với máy chủ dịch vụ ở bên ngoài. Từ đó, máy chủ ủy nhiệm đóng vai trò trung gian giữa máy trạm thực sự và máy chủ dịch vụ ở bên ngoài vùng thông qua việc chuyển tiếp qua lại các thông điệp. Ích lợi đầu tiên của cách bố trí này là máy chủ dịch vụ sẽ không biết được rằng máy chủ ủy nhiệm không phải là máy trạm đang kết nối tới nó, và trên thực tế, nó cũng không cần phải quan tâm tới sự tồn tại của máy trạm đó. Ngược lại, máy chủ dịch vụ cũng không có cách nào mà thu thập được thông tin liên quan đến những tính năng cục bộ của vùng. Ích lợi thứ hai là máy chủ ủy nhiệm được đặt tại vị trí mà có thể chặn lọc tất cả các thông điệp được gửi đến máy trạm từ máy chủ dịch vụ bên ngoài vùng. Ví dụ, một máy chủ ủy nhiệm FTP có thể kiểm tra tất cả các tệp truyền qua nó vào trong vùng nhằm tìm ra sự hiện diện của những vi rút nhận biết được và chặn tất cả những tệp đã bị lây nhiễm.

Vẫn còn một công cụ khác có thể ngăn chặn được những vấn đề trên trong môi trường mạng máy tính, đó là các phần mềm kiểm định tương tự như các gói ứng dụng mà ta đã được giới thiệu trong những thảo luận về vấn đề bảo mật hệ điều hành (Mục ??). Bằng việc sử dụng các phần mềm kiểm định ở tầng mạng, người

quản trị có thể phát hiện ra sự tăng thêm đột biến trong giao thông mạng tại các vô số các vị trí khác nhau trong nội vùng, giám sát các hoạt động của bức tường lửa trong hệ thống, và phân tích các mẫu yêu cầu được tạo ra bởi các máy tính cá nhân riêng lẻ thuộc vùng quản lý của người quản trị nhằm phát hiện ra những vấn đề bất hợp pháp. Trong thực tế, phần mềm kiểm định là công cụ chính của người quản trị nhằm xác định các vấn đề trước khi nó vượt ra khỏi tầm kiểm soát.

Một cách thức khác nhằm chống lại sự xâm phạm qua các kết nối mạng là **phần mềm chống vi rút**, chúng được sử dụng để phát hiện và loại bỏ sự hiện diện của những vi rút nhận biết được và sự lây nhiễm khác. (Thực tế, phần mềm chống vi rút là đại diện cho một lớp các sản phẩm phần mềm, mỗi phần mềm đó được thiết kế nhằm phát hiện và gỡ bỏ một loại lây nhiễm cụ thể. Ví dụ, trong khi rất nhiều sản phẩm thực sự chuyên biệt hóa trong việc kiểm soát vi rút, những sản phẩm khác lại chuyên biệt hóa trong việc bảo vệ khỏi các phần mềm gián điệp.) Đối với những người sử dụng các phần mềm này, có thể nói là rất quan trọng để hiểu rằng chỉ khi trong trường hợp của những hệ thống sinh học, những sự lây nhiễm máy tính mới là liên tục xảy ra do đó yêu cầu các phần mềm chống vi rút phải được cập nhật thường xuyên. Ngoài ra, phần mềm chống vi rút cũng phải được bảo trì thường xuyên bằng cách tải những bản cập nhật từ nhà cung cấp phần mềm đó. Tuy nhiên, thậm chí trong trường hợp này cũng có thể vẫn không đảm bảo được sự an toàn cho máy tính. Sau cùng, một vi rút mới phải lây nhiễm trước tiên vào một vài máy tính trước khi nó bị phát hiện ra và một bản cập nhật mới được đưa ra sau đó. Chính vì vậy, một người sử dụng máy tính sáng suốt là không bao giờ mở những tệp đính kèm thư điện tử xuất phát từ những nguồn không quen biết, không tải những phần mềm mà không có sự tin tưởng, không trả lời các cửa sổ quảng cáo mở ra bất chợt, và không kết nối PC vào mạng Internet khi không cần thiết.

Mã hoá

Trong một số trường hợp, mục đích của những hành động phá hoại mạng máy tính là làm sập toàn bộ hệ thống (như trong trường hợp tấn công từ chối dịch vụ), nhưng trong những trường hợp khác thì mục đích thực sự lại là đoạt quyền truy cập tới

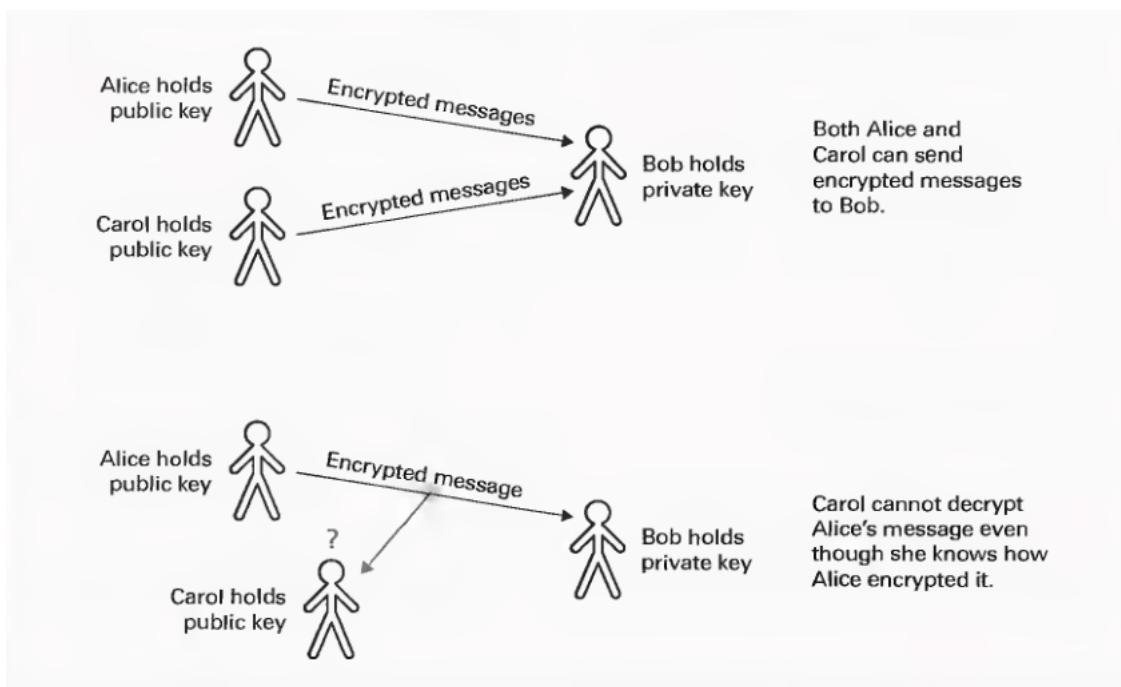
những thông tin quý giá. Những cách thức cổ điển của việc bảo vệ thông tin là điều khiển truy cập nó thông qua việc sử dụng mật khẩu. Tuy nhiên, mật khẩu có thể bị dàn xếp và cũng là một giá trị khi dữ liệu được truyền qua các mạng và liên mạng nơi mà các thông điệp được chuyển tiếp bởi những đối tượng không nhận biết được. Trong những trường hợp như vậy, việc mã hóa có thể được sử dụng để ngay cả nếu dữ liệu bị rơi vào tay của tin tặc, thông tin được mã hóa sẽ vẫn duy trì được tính mật của nó. Ngày nay, rất nhiều các ứng dụng Internet cổ điển đã biến đổi bằng cách kết hợp với các kỹ thuật mã hóa, và đưa ra những ứng dụng với “những phiên bản an toàn” (secure versions). Ví dụ như **FTPS**, là một phiên bản an toàn của FTP, và SSH như ta đã được giới thiệu trong Mục 5.2 là một bản thay thế an toàn của telnet.

Vẫn còn có một ứng dụng khác là phiên bản an toàn của HTTP, được biết đến với tên gọi **HTTPS**, mà được sử dụng bởi hầu hết các cơ quan tài chính nhằm cung cấp cho khách hàng một cách thức truy cập an toàn tới tài khoản của họ. Cột trụ của HTTPS là hệ thống giao thức **SSL (Secure Sockets Layer)**, mà tiền thân được phát triển bởi Netscape nhằm cung cấp một cách thức kết nối truyền thông an toàn giữa các ứng dụng khách Web và các ứng dụng phục vụ. Hầu hết các trình duyệt đều chỉ ra cách thức sử dụng SSL thông qua việc hiển thị một biểu tượng cái khóa nhỏ trên màn hình máy tính. (Một vài trình duyệt sử dụng sự hiện diện hay vắng mặt của biểu tượng này chỉ ra là SSL có được sử dụng hay không, những trình duyệt khác lại hiển thị cái khóa ở trạng thái được khóa hay không được khóa.)

Một trong những kỹ thuật khá hấp dẫn trong lĩnh vực mã hóa là **mã hóa khóa công khai** (public-key), kỹ thuật này là một hệ thống mã hóa mà nó cho biết làm thế nào để mã hóa các thông điệp sao cho không cho phép bất kỳ ai có thể giải mã được chúng—một đặc tính mà xem như là khác thường. Xét cho cùng, khả năng trực giác sẽ gợi ra rằng một người mà biết được các thông điệp được mã hóa như thế nào sẽ có khả năng đảo ngược lại quá trình nhằm giải mã được các thông điệp đó. Nhưng điều này là không thể xảy ra khi kỹ thuật mã hóa khóa công khai được sử dụng.

Một hệ thống mã hóa khóa công khai đòi hỏi phải sử dụng hai giá trị được gọi là khóa. Một khóa, được biết đến với tên gọi là **khóa công khai**, được sử dụng để mã hóa các thông điệp; khóa còn lại, với tên gọi là **khóa bí mật**, được sử dụng để giải mã các thông điệp. Để sử dụng hệ thống này, khóa công khai trước tiên cần phải

được phân phát tới cho những ai cần để gửi những thông điệp tới một đích nào đó. Khóa bí mật được giữ lại một cách tin cậy tại đích nhận thông điệp. Sau đó, người gửi thông điệp có thể mã hóa thông điệp bằng cách sử dụng khóa công khai và gửi thông điệp đó tới đích nhận với sự đảm bảo là nội dung của nó được an toàn, thậm chí nếu nó bị chặn và được thu thập bởi một người trung gian biết được khóa công khai. Thực vậy, chỉ có người nhận thông điệp đó một cách hợp pháp và giữ khóa bí mật mới có thể giải mã được thông điệp. Do đó nếu Bob tạo ra một hệ thống mã hóa công khai và trao cho Alice và Carol khóa công khai, sau đó cả Alice và Carol có thể mã hóa các thông điệp rồi gửi cho Bob, nhưng họ không thể do thám được quá trình liên lạc của người khác. Vậy là nếu Carol chặn đúng được một thông điệp được gửi từ phía Alice cho Bob, cô ta cũng không thể giải mã được nó cho dù cô ta có biết được cách thức Alice mã hóa nó như thế nào (Hình 5.16).

Hình 5.16. Mã khoá công khai

Tất nhiên, vẫn có những vấn đề không dễ phát hiện bị che dấu trong hệ thống mã hóa khóa công khai. Một là phải đảm bảo rằng khóa công khai đang được sử dụng là khóa hợp pháp cho người nhận thông điệp. Ví dụ, nếu bạn đang giao dịch với ngân

hàng của bạn, bạn muốn chắc chắn rằng khóa công khai mà bạn đang sử dụng để mã hóa là đúng của ngân hàng và nó không bị mạo danh. Nếu một kẻ mạo danh tự giới thiệu là ngân hàng (một quá trình đã được giới thiệu trước đó là spoofing) và đưa cho bạn khóa công khai của nó, các thông điệp mà bạn mã hóa và gửi tới “ngân hàng” sẽ là có ý nghĩa đối với kẻ mạo danh chứ không phải cho ngân hàng của bạn. Do đó, nhiệm vụ kết hợp các khóa công khai với các tổ chức uy tín là rất cần thiết.

Một cách tiếp cận để có thể giải quyết được vấn đề này là thiết lập các điểm tin cậy trên mạng Internet, thường được gọi là các **tổ chức chứng thực số** (CA: Certificate Authority), nhiệm vụ của những tổ chức này là duy trì danh sách các đối tác cùng với các khóa công khai của họ. Những tổ chức này, hoạt động dưới hình thức là các ứng dụng chủ, sau đó cung cấp thông tin về khóa công khai tin cậy tới các ứng dụng khách thông qua các gói được biết đến như là các chứng chỉ (certificates). Một **chứng chỉ số** là một gói bao gồm tên của người tham gia và khóa công khai của anh ta hay cô ta. Ngày nay có rất nhiều các tổ chức chứng thực số thương mại tồn tại trên mạng Internet, mặc dù nó cũng phổ biến đối với các tổ chức nhằm duy trì chứng thực số của chính bản thân họ để bảo vệ sát sao việc điều khiển những hệ thống truyền thông vượt tầm kiểm soát của họ.

Cuối cùng, ta cũng nên bình luận về vai trò của những hệ thống mã hóa khóa công khai trong việc giải quyết các vấn đề liên quan đến quá trình tạo sự **thẩm định quyền hạn** mà trên thực tế tác giả của một thông điệp cần gửi đi chính là người tham gia. Điểm mấu chốt cần phê bình ở đây là trong những hệ thống mã hóa khóa công khai, vai trò của khóa mã hóa và khóa giải mã có thể hoán đổi cho nhau. Thật vậy, văn bản có thể được mã hóa bằng khóa bí mật, và khi chỉ có người tham gia vào hệ thống mới có quyền truy cập vào khóa đó, bất kỳ văn bản nào được mã hóa đều phải bắt nguồn từ người tham gia đó. Theo cách này, người giữ khóa bí mật có thể đưa ra một mẫu bít, gọi là chữ ký số, mà chỉ có người tham gia hệ thống mới biết được cách thức sinh ra chữ ký số đó như thế nào. Bằng cách đính kèm chữ ký số đó vào thông điệp, người gửi có thể chứng tỏ thông điệp cần gửi là đáng tin cậy. Một chữ ký số có thể đơn giản như phiên bản mã hóa của chính thông điệp. Tất cả công việc mà người gửi phải thực hiện là mã hóa thông điệp sẽ được truyền bằng cách sử dụng khóa bí mật của anh ta hay cô ta (khóa mà được sử dụng để giải mã). Khi

thông điệp được nhận, người nhận sẽ dùng khóa công khai của người gửi để giải mã chữ ký số trong thông điệp. Thông điệp đó đã thể hiện rõ là được đảm bảo đáng tin cậy bởi vì chỉ có người giữ khóa bí mật mới có thể đưa ra được phiên bản mã hóa.

Những cách thức tiếp cận hợp pháp tối vắn đề an ninh mạng

Một cách thức cho phép gia tăng sự an toàn của những hệ thống mạng máy tính là áp dụng các biện pháp phòng chống mang tính pháp lý. Tuy nhiên, cũng có hai vấn đề trái ngược đối với cách tiếp cận này. Trước tiên đó là việc tạo ra một hành động bất hợp pháp không ngăn chặn được hành động đó. Tất cả những việc mà nó thực hiện là cung cấp một sự giúp đỡ hợp pháp. Vấn đề trái ngược thứ hai là trạng thái nguyên thủy của các phương tiện hoạt động mạng quốc tế thường rất khó khăn để có được sự giúp đỡ. Điều gì là bất hợp pháp đối với một quốc gia có thể lại là hợp pháp đối với quốc gia khác. Cuối cùng thì việc gia tăng mức độ an toàn của hệ thống mạng bằng các phương tiện pháp lý là một dự án quốc tế, và do đó cần phải được thực hiện bởi những hội đồng hợp pháp-mà tổ chức có tiềm năng nhất là Tòa án quốc tế (International Court of Justice) tại Hague.

Sau khi đã đưa ra những lời phủ nhận, ta cũng phải thừa nhận rằng, mặc dù chưa hoàn hảo hơn, các lực lượng pháp lý cũng có một sự ảnh hưởng rất lớn, và do đó ta phải có nhiệm vụ khám phá ra các bước hợp pháp mà đã đang được sử dụng để giải quyết các vấn đề xung đột trong các hoạt động liên quan đến mạng máy tính. Với mục đích này, ta sử dụng các ví dụ lấy ra từ các luật lệ liên bang của Hoa Kỳ. Những ví dụ tương tự có thể được rút ra từ các cơ quan chính phủ của Liên minh Châu Âu.

Ta bắt đầu với sự gia tăng của phần mềm độc hại. Tại Hoa Kỳ, vấn đề này được chỉ ra bởi luật Gian lận trong máy tính và Lạm dụng đạo luật (Computer Fraud and Abuse Act), mà lần đầu tiên được thông qua năm 1984, mặc dù nó đã được sửa đổi nhiều lần. Đó là hành động dưới này mà hầu hết các trường hợp liên quan đến việc giới thiệu về sâu và vi rút đã bị truy tố. Tóm lại, các đạo luật đòi hỏi phải chứng minh rằng các bị đơn cố tình truyền tải một chương trình hay dữ liệu có thể gây ra thiệt hại.

Đạo luật Gian lận trong máy tính và Lạm dụng đạo luật cũng bao gồm các trường

hợp liên quan đến sự hình thành hành vi trộm cắp. Đặc biệt, các hành động phạm pháp sẽ nhận được bất cứ điều gì về giá trị thông qua việc truy cập trái phép vào một máy tính. Các phiên tòa có xu hướng chỉ định một mở rộng để làm sáng tỏ cụm từ “bất cứ điều gì về giá trị,” và như vậy, đạo luật Gian lận trong máy tính và Lạm dụng Đạo luật đã được áp dụng nhiều hơn cho các hành vi trộm cắp thông tin. Ví dụ, tòa án có quy định rằng các chỉ sử dụng một máy tính có thể cấu thành nên “bất cứ điều gì về giá trị.”

Sự đúng đắn của vấn đề riêng tư là ở chỗ khác, và có lẽ hầu hết đều gây ra các cuộc tranh luận, các hoạt động mạng thường đối mặt với các vấn đề cơ sở pháp lý trong cộng đồng. Các câu hỏi liên quan đến quyền giám sát những thông tin liên lạc từ phía các nhân viên của một ông chủ và sự phản ảnh mức độ một nhà cung cấp dịch vụ Internet có thẩm quyền để truy cập thông tin được truyền đạt bởi các khách hàng của nó đã tạo ra được số lượng đáng kể những ý tưởng. Ở Hoa Kỳ, rất nhiều câu hỏi đã được đưa ra bởi Electronic Communication Privacy Act (ECPA) vào năm 1986, có nguồn gốc của nó trong luật pháp để kiểm soát wiretapping. Mặc dù các hành động kéo dài một cách nhầm chán, nhưng mục đích của nó có được một vài trích dẫn ngắn ngủi. Đặc biệt, nó cũng nói rõ rằng

Trừ khi có những quy định cụ thể khác đã được đưa ra trong chương này, bất kỳ ai có ý chặn, cố gắng chặn, hay dẫn dắt người nào đó chặn hay cố gắng chặn bất kỳ một đoạn thư tín, một cuộc nói chuyện, hay một giao dịch điện tử... đều sẽ bị phạt theo quy định đã đề ra trong phần (4) hay sẽ bị giám sát nhu cầu theo quy định đề ra trong phần (5).

và

...bất kỳ cá nhân hay một tổ chức cung cấp dịch vụ truyền thông điện tử cho công chúng sẽ không được tiết lộ nội dung của bất kỳ một giao dịch truyền thông nào... mà dịch vụ đó được gửi tới bất kỳ ai hay một tổ chức nào đó chứ không chỉ đơn thuần là một cá nhân nhận thư hay nhận một giao dịch truyền thông như vậy hay một nhóm người nhận.

Tóm lại, ECPA xác định quyền giao tiếp của một cá nhân, đó là bất hợp pháp đối với một nhà cung cấp dịch vụ Internet để phát hành các thông tin về sự truyền thông

Các đội phản ứng khẩn cấp máy tính

Trong tháng 11 năm 1988, một sâu máy tính đã được thả vào Internet và đã gây ra sự sụp đổ một cách đáng kể các dịch vụ. Do đó, Cơ quan nghiên cứu các dự án cao cấp của Hoa Kỳ đã hình thành Đội phản ứng khẩn cấp máy tính CERT (CERT được đánh vần là “SERT”), được đặt tại Trung tâm điều phối CERT tại trường Đại học Carnegie-Mellon. CERT chính là trung tâm quản lý sự an toàn của Internet (“watchdog”). Một trong số nhiệm vụ của trung tâm này là điều tra về các vấn đề an ninh, đưa ra các cảnh báo về an ninh, và thực hiện các chiến dịch nhận thức công cộng để cải thiện an ninh Internet. Trung tâm CERT duy trì một trang web có địa chỉ là <http://www.cert.org> mà tại đó đăng tải các bài viết, những thông báo về các hoạt động của nó.

của các khách hàng, và nó là bất hợp pháp cho nhân viên không có thẩm quyền nghe lén trái phép một cuộc giao tiếp của người khác. Nhưng ECPA lại rời bỏ khỏi cuộc tranh luận. Ví dụ, các câu hỏi liên quan đến các quyền của một chủ nhân để giám sát các giao tiếp của nhân viên sẽ trở thành một vấn đề liên quan đến sự cấp phép, mà các tòa án có xu hướng cấp quyền cho người sử dụng lao động khi sự truyền thông được thực hiện bằng cách sử dụng các thiết bị của họ.

Hơn nữa, các hoạt động được tiếp tục trình lên một số cơ quan chính phủ có thẩm quyền để giám sát sự truyền thông điện tử với một số hạn chế nhất định. Các điều khoản này đã trở thành nguồn gốc của nhiều tranh cãi. Ví dụ, trong năm 2000, FBI tiết lộ sự tồn tại của hệ thống, gọi là Carnivore, tiết lộ đó chỉ đưa ra các báo cáo về sự truyền thông của tất cả các thuê bao thuộc một nhà cung cấp dịch vụ Internet hơn là một tòa án thiết kế nhắm mục tiêu, và vào năm 2001 để phản ứng lại sự tấn công khủng bố trên Trung tâm Thương mại Thế giới, hội Mỹ thông qua vấn đề USA PATRIOT (Liên minh Tăng cường Mỹ do cung cấp các Thích hợp Công cụ bắt buộc để ngăn cản trở và khủng bố) Luật sửa đổi các hạn chế mà theo đó các cơ quan chính phủ phải hoạt động.

5.6 Bài tập cuối chương

1. Giao thức là gì? Chỉ ra 3 giao thức đã giới thiệu trong chương và mô tả mục đích của mỗi giao thức.
2. Xác định và mô tả một giao thức máy trạm/máy chủ được sử dụng trong cuộc sống hàng ngày.
3. Mô tả mô hình máy trạm/máy chủ.
4. Chỉ ra 2 cách thức phân loại mạng máy tính.
5. Sự khác nhau giữa hệ thống mạng mở và hệ thống mạng đóng?
6. Có những giao thức dựa trên thẻ bài có thể được sử dụng để điều khiển quyền truyền phát tín hiệu mà không theo mô hình mạng vòng tròn. Thiết kế một giao thức dựa trên thẻ bài nhằm điều khiển quyền truyền phát tín hiệu trong một mạng LAN với mô hình mạng hình tuyến.
7. Mô tả các bước thực hiện bởi một máy tính muốn truyền một thông điệp trong hệ thống mạng sử dụng giao thức CSMA/CD.
8. Hub khác biệt so với Repeater như thế nào?
9. Chỉ ra sự khác biệt khi so sánh Router với các thiết bị như Repeater, Bridge, Switch.
10. Phân biệt một mạng nói chung với một mạng Internet nói riêng.
11. Chỉ ra 2 giao thức điều khiển việc truyền tải một thông điệp trong một hệ thống mạng.
 12. Mã hóa mỗi chuỗi bit sau đây bằng cách sử dụng ký hiệu dấu chấm thập phân:
 - (a) 000000010000001000000011
 - (b) 1000000000000000
 - (c) 0001100000001100
 13. Chuỗi bit tương ứng với mỗi mẫu ký hiệu dấu thập phân sau:
 - (a) 0.0
 - (b) 25.18.1
 - (c) 5.12.13.10
 14. Giải mã địa chỉ của một máy chủ trên mạng Internet là 138.48.4.123. Địa

- chỉ tương ứng ở dạng Hexa (hệ cơ số mười sáu) là gì?
15. Nếu phần xác định địa chỉ mạng của một vùng là 192.207.77, có bao nhiêu địa chỉ IP có thể sử dụng được để cấu hình cho các máy tính trong vùng? (Sau khi bạn tìm ra được câu trả lời, bạn có thể phỏng đoán rằng có thể có ít hơn địa chỉ IP so với số lượng máy tính có trong vùng, và đây cũng là trường hợp thường xảy ra. Một giải pháp để có thể đặt địa chỉ IP cho các máy tính chỉ khi máy cần dùng đến, đó là hệ thống đặt địa chỉ IP động).
16. Nếu một địa chỉ theo dạng tên dễ nhớ của một máy tính trên mạng Internet có dạng:
batman.batcave.metropolis.gov
Bạn có thể phỏng đoán vùng chứa máy tính đó là gì?
17. Giải thích các thành phần xuất hiện trong địa chỉ
kermit@animals.com
18. Trong trường hợp truyền tải tệp sử dụng giao thức FTP, sự khác biệt rõ nét giữa “tệp văn bản” và “tệp nhị phân” là gì?
19. Vai trò của máy chủ thư trong một vùng là gì?
20. Định nghĩa lại mỗi khái niệm sau:
- Name server
 - Domain
 - Router
 - Host
21. Vai trò của Network Virtual Terminal trong giao thức telnet?
22. Định nghĩa lại mỗi khái niệm sau:
- Hypertext
 - HTML
 - Browser
23. Có nhiều cách nhìn nhận về sự hoán đổi giữa hai thuật ngữ *Internet* và *World Wide Web* trong mạng Internet. Mỗi thuật ngữ trên đề cập tới vấn đề gì?
24. Khi thực hiện xem một trang web đơn giản, yêu cầu trình duyệt hiển thị nguồn của trang web đó. Sau đó xác định cấu trúc cơ bản của tài liệu nguồn hiện ra, xác định phần tiêu đề và phần thân của tài liệu đồng thời chỉ ra một vài câu lệnh tìm thấy trong mỗi phần.

25. Sửa tài liệu HTML dưới đây với yêu cầu là từ “Rover” được liên kết tới tài liệu khác theo đường dẫn sau: <http://animals.org/pets/dogs.html>

```
<html>
<head>
<title>Example</title>
</head>
<body>
<h1>My Pet Dog</h1>
<p>My dog's name is Rover.</p>
</body>
<html>
```

26. Vẽ ra một bản phác họa mô tả xem một tài liệu HTML sau đây sẽ xuất hiện như thế nào khi nó hiển lên màn hình máy tính.

```
<html>
<head>
<title>Example</title>
</head>
<body>
<h1>My Pet Dog</h1>
<p>My dog's name is Rover.</p>
</body>
<html>
```

27. Xác định các phần tử cấu thành trong địa chỉ sau và nêu ý nghĩa

của chúng:

<http://lifeforms.com/animals/moviestars/kermit.html>

28. Xác định các phần tử cấu thành trong các địa chỉ vẫn tắt sau:

- (a) <http://www.farmtools.org/windmills.html>
- (b) <http://castles.org/>
- (c) www.coolstuff.com

29. Trình duyệt sẽ đáp ứng lại khác nhau như thế nào khi bạn yêu cầu nó tìm một tài liệu qua địa chỉ: <telnet://stargazer.universe.org> so với <http://stargazer.universe.org>

30. Đưa ra 2 ví dụ về các hoạt động ở phía máy trạm và 2 ví dụ về các hoạt động ở phía máy chủ.

31. Giả sử mỗi máy tính trong một mạng vòng tròn được lập trình để truyền tức thì về cả hai phía các thông điệp mà xuất phát từ một máy trạm nào đó và được đánh địa chỉ gửi tới tất cả các trạm làm việc khác trong mạng. Hơn nữa, giả sử điều này được thực hiện thông qua việc giành được quyền truy cập đầu

- tiên tới đường truyền truy cập tới các máy phía bên trái, duy trì truy cập này cho tới khi đường truyền truy cập phía bên phải được yêu cầu và sau đó truyền tải thông điệp đi. Xác định khi nào deadlock (xem thêm Mục ??) xảy ra nếu tất cả các máy tính trong mạng đều cố gắng gửi một thông điệp cùng tại một thời điểm.
32. Mô hình tham chiếu OSI là gì?
33. Trong một hệ thống mạng được thiết kế theo dạng hình tuyến, trực bus là một dạng tài nguyên không thể chia sẻ được mà trong đó các máy trạm đều cần phải cạnh tranh với nhau để có thể gửi được các thông điệp một cách có thứ tự. Trong trường hợp này, tắc nghẽn (deadlock) (xem thêm Mục ??) được điều khiển như thế nào?
34. Liệt kê 4 tầng trong mô hình Internet và xác định nhiệm vụ được thực hiện bởi mỗi tầng.
35. Tại sao tầng vận chuyển lại thực hiện chia nhỏ các thông điệp (messages) lớn thành những gói tin nhỏ (packets).
36. Khi một ứng dụng yêu cầu tầng vận chuyển sử dụng giao thức TCP để truyền tải một thông điệp, những thông điệp nào khác sẽ được truyền tải bởi tầng này nhằm đáp ứng đủ các yêu cầu của tầng ứng dụng?
37. Theo cách thức nào mà có thể nhận xét giao thức TCP được xem là tốt hơn so với giao thức UDP trong việc thực thi tại tầng vận chuyển? Trong trường hợp nào thì giao thức UDP được coi là tốt hơn so với giao thức TCP?
38. Điều gì khẳng định nhận xét UDP là một giao thức không có kết nối (connectionless)?
39. Tại tầng nào trong mô hình phân cấp giao thức TCP/IP ta có thể đặt một bức tường tại đó nhằm lọc các luồng giao thông đi tới theo:
- Nội dung của thông điệp
 - Địa chỉ nguồn của thông điệp
 - Kiểu của ứng dụng
40. Giả sử bạn muốn thiết lập một bức tường lửa nhằm lọc các thông điệp thư điện tử chứa các câu hay cụm từ chỉ định. Bức tường lửa này nên được đặt tại cổng vào ra của vùng

- hay đặt tại máy chủ thư của vùng?
Giải thích câu trả lời của bạn.
41. Máy chủ proxy là gì và lợi ích của nó đem lại?
42. Tóm tắt các nguyên lý của mật mã hóa khóa công khai.
43. Mạng toàn cầu Internet thường gây nguy hại cho một máy tính không được bảo vệ theo cách thức nào?

Chương 6

Lý thuyết tính toán

6.1 Các hàm và tính toán	184
6.2 Các máy Turing	186
6.3 Các ngôn ngữ lập trình phổ dụng	191
6.4 Hàm không tính được	199
6.5 Độ phức tạp của bài toán	208
6.6 Bài tập cuối chương	216

Trong chương này ta xem xét câu hỏi liên quan đến việc máy tính có thể hay không thể làm gì. Ta sẽ mô tả một máy đơn giản, gọi là máy Turing, như một công cụ để xác định biên giới giữa các bài toán có thể và các bài toán không thể giải được bằng máy tính. Sau đó, ta giới thiệu một bài toán đặc biệt, gọi là bài toán dừng, và chứng minh rằng việc giải nó là nằm ngoài khả năng của mọi hệ thống tính toán. Cuối cùng ta chỉ ra rằng, trong số các bài toán có thể giải bằng máy tính về mặt lý thuyết, có tồn tại những bài toán phức tạp đến mức không giải được trên thực tế.

6.1 Các hàm và tính toán

Trước khi thảo luận về khả năng của máy tính, ta mô tả mối liên hệ giữa giải quyết bài toán và tính toán hàm.

Một *hàm* theo nghĩa toán học là một tương ứng giữa một tập các giá trị đầu vào và một tập các giá trị đầu ra sao cho với mỗi đầu vào ta chỉ có tương ứng một đầu ra duy nhất. Một ví dụ là hàm là chuyển đơn vị yard thành mét. Ở đây, mỗi giá trị tính theo yard được đặt tương ứng với một giá trị tính theo mét và hai giá trị này phải phản ánh cùng một độ dài. Một ví dụ khác là hàm sắp xếp, nó gắn mỗi danh sách các giá trị số đầu vào với một danh sách các giá trị số đầu ra chính là dãy đầu vào nhưng đã được sắp xếp theo chiều tăng dần. Một ví dụ nữa là hàm cộng, nó gắn một cặp giá trị số đầu vào với một giá trị đầu ra là tổng của cặp số đó.

Quá trình xác định các giá trị đầu ra cụ thể tương ứng với giá trị đầu vào được gọi là *việc tính toán các hàm*. Khả năng tính toán các hàm là quan trọng bởi vì chính cách tính toán các hàm mà ta có thể giải quyết các bài toán. Ví dụ, để giải bài toán cộng, ta phải tính toán hàm cộng; để sắp xếp một danh sách, ta phải tính toán hàm sắp xếp. Theo cách này, một nhiệm vụ cơ bản của khoa học máy tính là tìm cách tính toán các hàm liên quan đến bài toán mà ta muốn giải quyết.

Ta xem xét, ví dụ, một hệ thống tính hàm trong đó các đầu vào và đầu ra của hàm có thể được xác định trước và ghi trong một bảng. Mỗi khi cần tính đầu vào của hàm, ta chỉ cần tìm vị trí đầu vào ở trong bảng và ở vị trí tương ứng ta tìm thấy đầu ra. Bởi vậy việc tính toán các hàm được rút gọn thành quá trình tìm kiếm trong bảng. Các hệ thống kiểu này tiện lợi nhưng bị giới hạn do có nhiều hàm không thể được biểu diễn đầy đủ theo dạng bảng. Ví dụ là bảng ở Hình ??, bảng này cố gắng biểu diễn hàm chuyển đơn vị đo từ yard sang mét. Rõ ràng bảng này không đầy đủ bởi vì danh sách các khả năng cho cặp đầu vào/đầu ra là không bị giới hạn.

Một cách tiếp cận khác hiệu quả hơn để tính toán hàm là dùng công thức đại số thay vì cố gắng liệt kê mọi tổ hợp đầu vào/đầu ra trong một bảng. Ví dụ, ta có thể dùng công thức đại số:

$$V = P(1 + r)^n$$

Yard (đầu vào)	Mét (đầu ra)
1	0.9144
2	1.8288
3	2.7432
4	3.6576
5	4.5720
⋮	⋮

Hình 6.1. Biểu diễn không đầy đủ của hàm chuyển đơn vị đo yard thành mét

để mô tả cách tính giá trị của một khoản đầu tư P sau n năm biết tỉ lệ lãi kép là r .

Nhưng khả năng biểu diễn của các công thức đại số cũng có giới hạn. Có những hàm mà quan hệ giữa đầu vào và đầu ra quá phức tạp để mô tả theo cách này. Ví dụ các hàm lượng giác như sin hoặc cos. Nếu cần tính toán sin của góc 38 độ, bạn phải vẽ tam giác thích hợp, đo các cạnh của nó, và tính toán tỉ lệ mong đợi—đây là một quá trình không thể biểu diễn dùng các phép toán đại số của giá trị 38. Tất nhiên, máy tính cầm tay của bạn có thể cố gắng tính được sin của góc 38 độ. Thực ra, nó cố gắng áp dụng các kỹ thuật toán học tinh tế để đạt được một giá trị xấp xỉ khá tốt với sin của 38 độ, và ghi ra kết quả cho bạn.

Ta đã thấy, với hàm phức tạp, ta phải áp dụng các kỹ thuật phức tạp để tính toán. Một câu hỏi đặt ra là phải chăng với mọi hàm phức tạp tùy ý, ta luôn tìm thấy một hệ thống để tính toán nó. Câu trả lời là không. Một kết quả đặc sắc trong Toán học khẳng định rằng có những hàm không thể được định nghĩa dựa trên một quá trình từng bước xác định đầu ra dựa trên các giá trị đầu vào. Các hàm này được gọi là hàm không tính được; còn các hàm mà các đầu ra có thể được xác định từ đầu vào bằng phương pháp thuật toán được gọi là *tính được*.

Việc phân biệt giữa các hàm tính được và không tính được là rất quan trọng trong khoa học máy tính. Bởi vì các máy chỉ có thể thực hiện các nhiệm vụ được mô tả bởi thuật toán, nên việc nghiên cứu các hàm tính được chính là nghiên cứu khả năng của máy. Nếu ta xác định được các chức năng cần thiết để một máy có thể tính được mọi hàm tính được thì việc xây dựng các máy có đủ các chức năng này đảm bảo rằng

chúng có mọi khả năng mà ta có thể mong muốn. Ngược lại, nếu ta khám phá ra rằng lời giải của một bài toán cho trước đòi hỏi phải tính một hàm không tính được, vậy ta có thể kết luận rằng lời giải của bài toán đó vượt ra ngoài khả năng của máy.

Câu hỏi & Bài tập

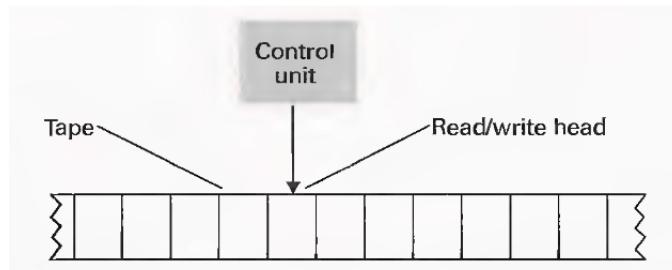
1. Hãy chỉ ra một vài hàm có thể biểu diễn đầy đủ dưới dạng bảng.
2. Hãy chỉ ra một vài hàm mà đầu ra của nó có thể được mô tả bởi các biểu thức đại số theo đầu vào.
3. Hãy chỉ ra một hàm không thể mô tả dùng công thức đại số. Dù thế, có phải hàm này là tính được?
4. Các nhà toán học cổ Hy Lạp đã biết cách dùng thước thẳng và com-pa để vẽ hình. Họ đã phát triển các kỹ thuật tìm trung điểm của đoạn thẳng, dựng các góc vuông, và vẽ các tam giác đều. Tuy vậy, có những “tính toán” gì mà “hệ thống tính toán” của họ không thực hiện được?

6.2 Các máy Turing

Trong nỗ lực để hiểu khả năng và giới hạn của máy tính, nhiều nhà nghiên cứu đã đề xuất và nghiên cứu nhiều thiết bị tính toán khác nhau. Một trong số đó là máy Turing, được đề xuất bởi Alan M. Turing từ năm 1936 và ngày nay nó vẫn được dùng như một công cụ để nghiên cứu khả năng của quá trình thuật toán.

Cơ bản về máy Turing

Một **máy Turing** bao gồm một đơn vị điều khiển có thể đọc và ghi các ký hiệu trên một băng dùng một đầu đọc/ghi (Hình 6.2). Băng này có thể mở rộng vô hạn về cả hai phía và nó được chia thành các ô, mỗi ô có thể chứa một phần tử thuộc một tập hữu hạn các ký hiệu. Tập này được gọi là bộ chữ của máy.

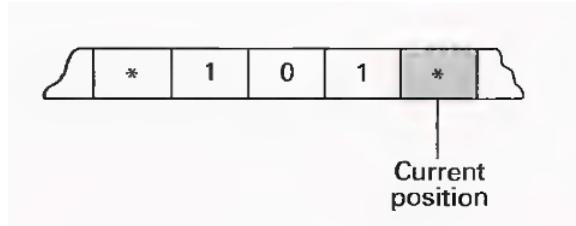

Hình 6.2. Các thành phần của một máy Turing

Tại mỗi thời điểm tính toán, máy Turing ở một trạng thái nào đó và số trạng thái của máy là hữu hạn. Một tính toán của máy Turing bắt đầu ở một trạng thái đặc biệt được gọi là trạng thái bắt đầu và máy dừng khi đạt đến một trạng thái đặc biệt, gọi là trạng thái dừng.

Một tính toán của máy Turing bao gồm một dãy các bước được thực hiện bởi đơn vị điều khiển. Mỗi bước bao gồm việc quan sát ký hiệu ở ô hiện hành (ô này được nhìn bởi đầu đọc/ghi) trên băng, viết một ký hiệu lên ô, có khả năng chuyển đầu đọc sang ô bên trái hoặc bên phải, và sau đó thay đổi trạng thái. Hoạt động máy phải thực hiện được xác định bởi một chương trình, nó dựa vào trạng thái của máy và nội dung của ô nhớ hiện thời trên băng để chỉ ra đơn vị điều khiển phải làm gì.

Ta cùng xem xét một ví dụ về một máy Turing. Để tiện lợi, ta biểu diễn băng của máy như một đường thẳng nằm ngang chia thành các ô. Trên mỗi ô này ta có thể ghi một ký hiệu thuộc bảng chữ của máy. Ta chỉ ra vị trí hiện thời của đầu đọc/ghi băng cách đặt một nhãn dưới ô nhớ hiện thời. Bộ chữ máy trong ví dụ của ta bao gồm các ký hiệu 0, 1 và *. Băng của máy có thể xuất hiện như sau:

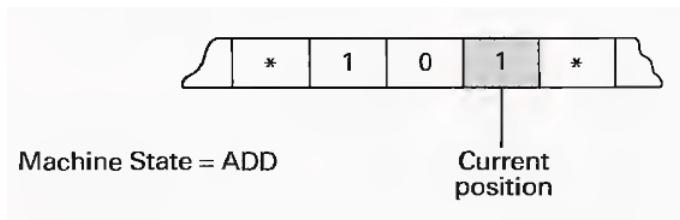

Bằng cách diễn giải xâu ký hiệu trên băng như các biểu diễn nhị phân của các số nguyên được ngăn cách bởi các dấu sao, ta thấy băng ở trên chứa giá trị 5. Máy

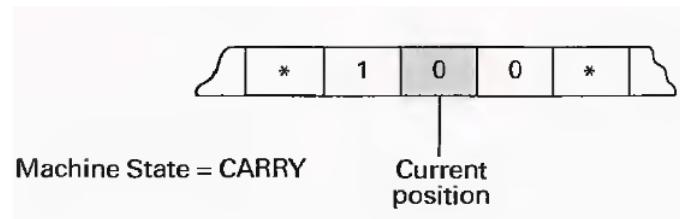
Turing của ta sẽ được thiết kế để tăng giá trị trên băng lên 1. Nói chính xác hơn, nó giả sử rằng vị trí bắt đầu tại dấu sao bên phải của xâu gồm 0 và 1, và nó thực hiện biến đổi xâu thành xâu biểu diễn số nguyên tiếp theo.

Các trạng thái của máy là **START**, **ADD**, **CARRY**, **OVERFLOW**, **RETURN**, và **HALT**. Các hoạt động tương ứng với mỗi trạng thái và nội dung của ô hiện hành được mô tả theo bảng trong trong Hình ??.

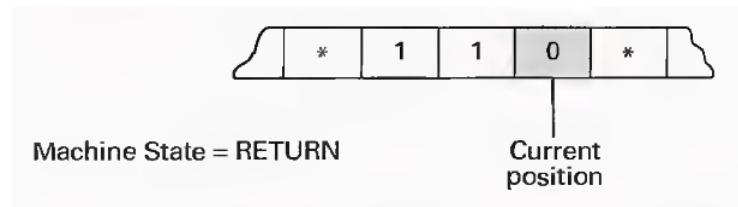
Ta cùng chạy máy này trên băng biểu diễn giá trị 5 trong hình trước. Máy bắt đầu ở trạng thái **START** và ô nhớ hiện thời chứa *. Ta thực hiện theo chỉ dẫn ở bảng trên: ghi lại giá trị *, chuyển đầu đọc/ghi sang trái một ô, và máy chuyển sang trạng thái **ADD**. Máy bây giờ được mô tả như dưới đây:

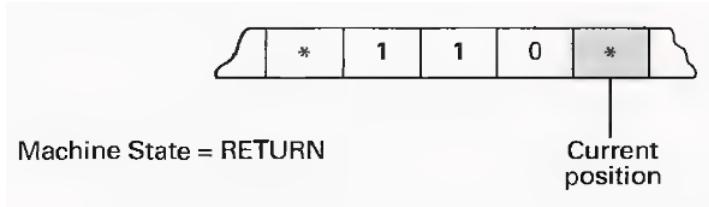
Ta tiếp tục nhìn bảng trên để xem phải làm gì khi máy ở trạng thái **ADD** và ô hiện tại chứa giá trị 0. Bảng trên chỉ ra: thay thế 1 ở ô nhớ hiện tại bởi 0, chuyển đầu đọc/ghi sang trái một ô, và máy chuyển sang trạng thái **CARRY**. Bây giờ hình trạng của máy trở thành:

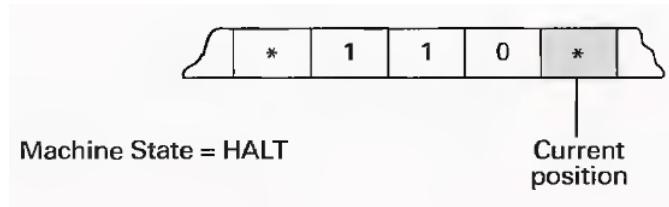
Ta lại xem bảng trên để xem phải làm gì tiếp và thấy rằng khi máy ở trạng thái **CARRY** với ô hiện hành chứa 0, ta phải thay 0 bằng 1, chuyển đầu đọc/ghi sang phải, và máy chuyển sang trạng thái **RETURN**. Bây giờ hình trạng của máy như sau:

Từ tình huống này, bảng trước chỉ ra ta phải thay 0 ở ô hiện thời với giá trị 0 khác, chuyển đầu đọc/ghi sang phải, và máy vẫn ở trạng thái RETURN. Vậy máy ở trong điều kiện sau đây:

Tại thời điểm này, ta thấy bảng trên chỉ ra rằng viết lại dấu sao trong ô hiện thời và máy chuyển sang trạng thái HALT. Vậy máy dừng ở hình trạng sau đây (các ký hiệu trên băng bây giờ biểu diễn giá trị 6 đúng như ta mong đợi):

Luận đề Church-Turing

Máy Turing trong phần trước được sử dụng để tính hàm tìm số liền sau, gắn mỗi giá trị đầu vào là số nguyên không âm n với giá trị đầu ra $n + 1$. Công việc của ta đơn thuần chỉ là chuyển giá trị đầu vào thành dạng nhị phân và đặt lên băng của máy, để máy chạy cho tới khi nó dừng, và sau đó đọc giá trị đầu ra trên băng. Một hàm có thể được tính bởi máy Turing theo cách này được gọi là **tính được bằng máy Turing**.

Trạng thái hiện thời	Nội dung ô nhớ hiện thời	Giá trị cần ghi	Hướng di chuyển	Trạng thái tiếp theo
START	*	*	sang Trái	ADD
ADD	0	1	sang Phải	RETURN
ADD	1	0	sang Trái	CARRY
ADD	*	*	sang Phải	HALT
CARRY	0	1	sang Phải	RETURN
CARRY	1	0	sang Trái	CARRY
CARRY	*	1	sang Trái	OVERFLOW
OVERFLOW	*	*	sang Phải	RETURN
RETURN	0	0	sang Phải	RETURN
RETURN	1	1	sang Phải	RETURN
RETURN	*	*	không chuyển	HALT

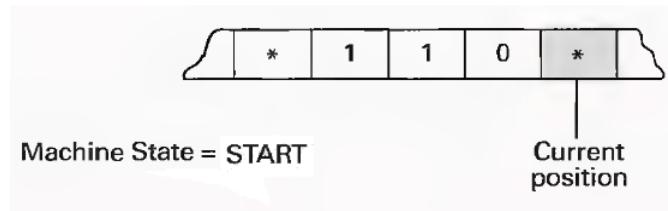
Hình 6.3. Một máy Turing tăng giá trị

Giả thiết của Turing là các hàm tính được bằng máy Turing cũng chính là các hàm tính được. Nói cách khác, ông giả sử rằng khả năng tính toán của máy Turing chứa mọi hệ thống thuật toán. Hay tương đương, mọi hàm tính được đều là hàm tính được bởi một máy Turing nào đó. Giả thuyết này ngày nay được gọi là **luận đề Church-Turing**, để tưởng nhớ tới các đóng góp của Alan Turing và Alonzo Church. Luận đề này không được chứng minh chặt chẽ bằng toán học, tuy nhiên cho đến nay thực tiễn luôn chứng minh rằng luận đề đó là đúng đắn và được chấp nhận rộng rãi. Có nghĩa rằng, hàm tính được và các hàm tính được bởi máy Turing được xem xét là trùng nhau.

Điều đáng chú ý của giả thuyết này là nó cho ta nhận thức về khả năng và giới hạn của máy. Chính xác hơn, nó thiết lập khả năng của các máy Turing như một chuẩn để các hệ thống tính toán khác có thể so sánh. Nếu một hệ thống nào đó có khả năng tính toán mọi hàm có thể tính bởi máy Turing, thì nó được xem như có khả năng mạnh nhất mà mọi hệ thống tính toán có thể.

Câu hỏi & Bài tập

- Chạy máy Turing được mô tả trong mục này (Hình ??), nhưng với trạng thái khởi đầu sau đây:

2. Mô tả một máy Turing thay thế các xâu gồm các chữ 0 và 1 thành xâu chỉ gồm một chữ 0.
3. Mô tả một máy Turing giảm giá trị trên băng đi một nêu giá trị đó lớn hơn không hoặc để nguyên nếu giá trị đó bằng không.
4. Chỉ ra một tình huống ngoài đời thường mà phải thực hiện tính toán. Tình huống này tương tự với một máy Turing như thế nào?
5. Mô tả một máy Turing dừng với một số đầu vào nhưng không bao giờ dừng với các đầu vào khác.

6.3 Các ngôn ngữ lập trình phổ dụng

Trong Chương ?? ta đã nghiên cứu nhiều đặc điểm của ngôn ngữ lập trình bậc cao. Trong mục này ta sẽ áp dụng kiến thức về tính toán để xác định những đặc điểm nào là thực sự cần thiết. Ta sẽ thấy rằng hầu hết những đặc điểm của ngôn ngữ bậc cao ngày nay thực ra chỉ giúp tiện lợi khi sử dụng hơn là đóng vai trò làm tăng khả năng cơ bản của ngôn ngữ.

Cách tiếp cận của ta là mô tả một ngôn ngữ ra lệnh cho phép ta biểu diễn các chương trình tính mọi hàm tính được bởi máy Turing (hay tương đương là mọi hàm tính được). Bởi vậy, nếu một lập trình viên trong tương lai thấy một bài toán không thể giải được dùng ngôn ngữ này, lý do sẽ không phải do hạn chế của ngôn ngữ mà là do không có thuật toán để giải quyết bài toán đó. Một ngôn ngữ lập trình với tính chất này được gọi là **ngôn ngữ lập trình phổ dụng**.

Bạn sẽ ngạc nhiên khi thấy rằng một ngôn ngữ lập trình phổ dụng không nhất thiết phải phức tạp. Thay vào đó, ngôn ngữ mà ta trình bày khá đơn giản. Ta sẽ gọi

nó là Bare Bones bởi vì nó chỉ gồm tập tối thiểu các yêu cầu của một ngôn ngữ lập trình phổ dụng.

Ngôn ngữ Bare Bones

Ta bắt đầu bằng việc xem xét các khai báo trong các ngôn ngữ lập trình. Các khai báo này cho phép người lập trình suy nghĩ về các cấu trúc dữ liệu và kiểu dữ liệu (như mảng các giá trị số hay xâu ký tự thuộc bảng chữ nào đó) dù máy chỉ đơn thuần thao tác với các bít chứ không quan tâm đến các xâu biểu diễn gì. Trước khi đưa vào máy để thực hiện, một lệnh ở mức cao liên quan đến các kiểu dữ liệu và cấu trúc phải được dịch thành các lệnh ở mức máy để thao tác với các xâu bít để mô phỏng các hoạt động được yêu cầu.

Để thuận tiện, ta có thể diễn giải các xâu bít này như những biểu diễn nhị phân của các giá trị nguyên không âm. Bởi vậy, không mất tổng quát mọi tính toán thực hiện bởi một máy có thể được xem như các tính toán liên quan đến các số nguyên không âm. Và các ngôn ngữ lập trình có thể được đơn giản hóa bằng cách yêu cầu người lập trình biểu diễn thuật toán theo cách này (dù rằng điều này có thể gây khó khăn hơn trong lập trình).

Vì mục đích của ta là phát triển ngôn ngữ Bare Bones đơn giản nhất có thể nên ta sẽ chọn cách diễn giải này. Có nghĩa rằng, mọi biến trong Bare Bones sẽ được xem xét như một dãy bít, và được diễn giải như một số nguyên không âm theo ký hiệu nhị phân. Ví dụ, biến có giá trị là xâu bít 10 sẽ được gọi là chứa giá trị hai, và biến được gán bởi xâu bít 101 được gọi là chứa giá trị năm.

Theo cách này, mọi biến trong một chương trình Bare Bones có cùng kiểu, nên ta không cần khai báo xem tên biến và kiểu của nó là gì. Khi dùng Bare Bones, lập trình viên có thể dùng luôn biến mới khi cần, và hiểu rằng nó luôn tham chiếu tới một xâu bít diễn giải như một giá trị nguyên không âm.

Tất nhiên, bộ dịch cho ngôn ngữ Bare Bone phải có khả năng phân biệt các tên biến với các từ khác. Điều này được chỉ ra bởi cú pháp của Bare Bones sao cho vai trò của mọi từ được xác định bởi cú pháp duy nhất. Với mục đích này, ta quy định rằng tên biến phải bắt đầu bởi một chữ trong bảng chữ tiếng Anh, và theo sau bởi

một tổ hợp các chữ hoặc số (từ 0 đến 9). Vậy các xâu XYZ, B747, abcdefghi, và X5Y có thể được sử dụng như tên biến, trong khi 2G5, %o, và x.y không phải.

Ta cùng xem xét các lệnh trong Bare Bones. Ngôn ngữ này có ba lệnh gán và một lệnh điều khiển biểu diễn việc lặp. Ngôn ngữ này không có định dạng (free-format), bởi vậy mỗi lệnh phải kết thúc bởi một dấu chấm phẩy, điều này để dễ dàng dịch các lệnh riêng nhưng đặt trên cùng một dòng. Tuy vậy, để dễ đọc ta thường đặt chỉ một lệnh trên một dòng.

Cả ba lệnh gán của ngôn ngữ Bare Bones đều yêu cầu các nội dung của biến gán cũng chính là biến yêu cầu được thay đổi trong lệnh. Lệnh đầu tiên cho phép ta gán giá trị không cho một biến. Cú pháp của nó là

```
clear tên;
```

với **tên** có thể là mọi tên biến có thể.

Hai lệnh gán còn lại về cơ bản là ngược nhau

```
incr tên;
```

và

```
decr tên;
```

Một lần nữa, **tên** biểu diễn mọi tên biến. Lệnh trước làm tăng giá trị của biến lên một và gán lại vào chính nó. Bởi vậy nếu biến Y đã có giá trị năm trước đó thì lệnh

```
incr Y;
```

sau khi được thực hiện sẽ làm giá trị của Y tăng lên thành sáu.

Ngược lại, lệnh **decr** được dùng để làm giảm giá trị của biến đi một và gán lại cho chính biến đó. Có một ngoại lệ là khi biến đã được gán bằng không thì lệnh không làm thay đổi giá trị nữa. Bởi vậy, nếu giá trị của Y là năm thì sau khi lệnh

```
decr Y;
```

được thực hiện thì giá trị bốn sẽ được gán cho Y. Tuy nhiên, nếu giá trị của Y đã bằng không thì giá trị này vẫn là không sau khi lệnh được thực hiện.

Bare Bones chỉ cung cấp một cấu trúc điều khiển biểu diễn bởi cặp **while-end**.
Dãy lệnh sau

```

while tên not 0 do;
    .
    .
    .
end;

```

(ở đó *tên* biểu diễn mọi tên biến có thể) sẽ thực hiện lặp lại một lệnh hoặc một dãy lệnh nằm giữa cặp **while** và **end** cho đến khi giá trị của biến *tên* bằng không. Chính xác hơn, nếu bắt gặp một cấu trúc **while-end** khi đang thực hiện chương trình thì đầu tiên giá trị của biến được so sánh với không. Nếu nó bằng không, cấu trúc này bị bỏ qua, và tiếp tục thực hiện tiếp lệnh ngay sau lệnh **end**. Tuy vậy, nếu giá trị của biến khác không, dãy lệnh bên trong cấu trúc **while-end** được thực hiện và điều khiển được trả lại vị trí của lệnh **while**, và lúc này việc so sánh lại được thực hiện một lần nữa. Chú ý rằng khó khăn của việc điều khiển lặp được đặt cho người lập trình, anh ta phải xác định rõ ràng giá trị của biến nào bị thay đổi trong thân vòng lặp để tránh vòng lặp vô hạn. Ví dụ, dãy lệnh

```

incr X;
while X not 0 do;
    incr Z;
end;

```

cho kết quả là một quá trình vô hạn vì khi lệnh **while** thực hiện, giá trị của *X* không bao giờ bằng không, trong khi đó dãy

```

incr X;
while X not 0 do;
    incr Z;
    incr X;
end;

```

cuối cùng cũng sẽ dừng và đặt giá trị ban đầu của *X* cho *Z*.

Để ý rằng các lệnh **while** và **end** phải xuất hiện theo cặp và lệnh **while** phải xuất hiện trước. Tuy vậy, một lệnh **while-end** có thể xuất hiện bên trong các lệnh lặp

bằng cách đặt nó trong một cặp `while-end` khác. Trong các trường hợp như thế này cặp `while` và `end` được hoàn thành bằng cách xem xét toàn bộ chương trình để gắn mỗi lệnh `end` với lệnh `while` gần nó nhất mà chưa được ghép cặp. Mặc dù không cần thiết về mặt cú pháp nhưng chúng ta thường sắp xếp thuth vào để dễ đọc đối với các cấu trúc kiểu này.

Một ví dụ để kết thúc mục này là dãy lệnh trong Hình 6.4. Dãy lệnh này thực hiện tính tích của các giá trị trong `X` và `Y` sau đó gán vào `Z`, mặt khác nó cũng ảnh hưởng đến giá trị ban đầu của `X`. (Cấu trúc `while-end` được điều khiển bởi biến `W` nhằm lưu trữ giá trị gốc cho biến `Y`.)

```

clear Z;
while X not 0 do;
    clear W;
    while Y not 0 do;
        incr Z;
        incr W;
        decr Y;
    end;
    while W not 0 do;
        incr Y;
        decr W;
    end;
    decr X;
end;

```

Hình 6.4. Một chương trình Bare Bone để tính $X*Y$

Lập trình Bare Bone

Ta nhắc lại rằng mục đích của việc trình bày Bare Bones là để thảo luận về khả năng về mặt lý thuyết và thực tế của máy. Bare Bones có thể rất khó khăn trong ứng dụng thực tế. Tuy nhiên, như ta sẽ thấy ngay trong mục sau, nó lại cho ta mọi khả năng của một ngôn ngữ lập trình phổ dụng. Bây giờ, ta sẽ xem xét xem làm thế nào mà Bare Bones có thể được dùng để biểu diễn một vài thao tác cơ bản.

Đầu tiên ta để ý rằng bằng cách tổ hợp các lệnh gán, ta có thể gán cho một biến một giá trị tuỳ ý (mọi số nguyên không âm). Ví dụ, dãy lệnh sau đây gán giá trị ba cho biến X bằng cách đầu tiên gán nó với giá trị không và sau đó tăng giá trị này lên ba lần:

```
clear X;
incr X;
incr X;
incr X;
```

Một thao tác phổ biến khác là sao chép dữ liệu từ một vị trí tới vị trí khác. Nói theo cách của ngôn ngữ Bare Bones, ta cần gán giá trị một biến bằng một biến khác. Điều này có thể thực hiện bằng cách xoá biến cần gán và sau đó lặp lại việc tăng nó lên một số lần thích hợp. Thực ra ta thấy rằng dãy lệnh

```
clear Z;
while X not 0 do;
    incr Z;
    decr X;
incr X;
```

chuyển giá trị được gán với X cho Z. Tuy vậy, dãy lệnh này lại phá huỷ giá trị của X. Để tránh điều này, ta dùng một biến tạm để chuyển dữ liệu ban đầu vào biến này. Sau đó ta dùng biến tạm làm dữ liệu nguồn để lưu trữ lại giá trị của biến gốc, đồng thời gán giá trị có biến cần gán bằng biến gốc. Theo cách này, việc chuyển dữ liệu từ biến Today thành Yesterday có thể được thực hiện dùng dãy lệnh như trong Hình 6.5.

Ta chọn cú pháp

```
copy tên1 to tên2;
```

(với tên1 và tên2 biến diễn các tên biến) như kí hiệu viết tắt cho một cấu trúc lệnh có dạng như Hình 6.5. Bởi vậy, mặc dù Bare Bones bản thân nó không có lệnh copy, ta thường viết chương trình có lệnh này, và ta ngầm hiểu rằng ta đã chuyển một cách

không hình thức thành các chương trình Bare Bones thực sự bằng cách thay thế lệnh copy bằng các cấu trúc `while-end` thích hợp (với các biến tạm có tên không xung đột với tên đã được sử dụng ở nơi khác trong chương trình.)

```

clear Aux;
clear Tomorrow;
while Today not 0 do;
    incr Aux;
    decr Today;
end;
while Aux not 0 do;
    incr Today;
    incr Tomorrow;
    decr Aux;
end;

```

Hình 6.5. *Cài đặt hàm “sao chép Today thành Tomorrow”*

Tính phổ dụng của Bare Bones

Bây giờ ta sẽ áp dụng luận đề Church-Turing để khẳng định rằng Bare Bones là một ngôn ngữ lập trình phổ dụng. Đầu tiên ta nhận thấy rằng mọi chương trình được viết trong Bare Bones có thể được nhìn như một việc tính toán hàm. Các hàm với đầu vào là các giá trị được gán cho các biến trước khi thực hiện chương trình, và đầu ra của hàm là giá trị của các biến khi chương trình kết thúc. Để tính hàm, ta đơn thuần chỉ chạy chương trình, bắt đầu với việc khởi tạo giá trị cho các biến, và quan sát giá trị của các biến khi chương trình kết thúc.

Dưới các điều kiện này, chương trình

```
incr X;
```

tính toán cùng một hàm (hàm tính số liền sau) được tính bởi máy Turing trong ví dụ trong Mục 6.2. Thật vậy, nó tăng giá trị gắn với biến X lên một. Tương tự, nếu chúng ta diễn giải các biến X và Y như các đầu vào và biến Z như đầu ra thì chương trình

```

copy Y to Z;
while X not 0 do;
    incr Z;
    decr X;
end;

```

trực tiếp tính toán hàm cộng.

Các nhà nghiên cứu đã chứng minh rằng ngôn ngữ lập trình Bare Bones có thể được sử dụng để biểu diễn các thuật toán để tính mọi hàm tính được bởi máy Turing. Kết hợp với luận đề Church-Turing nó chỉ ra rằng mọi hàm đều có thể được tính toán bởi một chương trình viết bằng Bare Bones. Bởi vậy Bare Bones là một ngôn ngữ lập trình phổ dụng theo nghĩa rằng, nếu có một thuật toán để giải quyết bài toán, thì bài toán đó có thể được giải bởi một chương trình Bare Bones nào đó. Nói tóm lại, Bare Bones về mặt lý thuyết có thể dùng như một ngôn ngữ lập trình đa năng.

Ta nói *về mặt lý thuyết* vì một ngôn ngữ kiểu như thế này chắc chắn không tiện lợi như các ngôn ngữ bậc cao đã được giới thiệu trong Chương ???. Tuy vậy, mỗi ngôn ngữ về cơ bản đều chứa các đặc điểm của Bare Bones như phần cơ bản nhất. Và phần cơ bản này đảm bảo tính phổ dụng cho các ngôn ngữ bậc cao này; còn các đặc điểm thêm vào của ngôn ngữ chỉ giúp làm cho nó thêm tiện lợi.

Mặc dù không thực tế trong môi trường lập trình ứng dụng, các ngôn ngữ kiểu Bare Bones lại hay được dùng trong nghiên cứu lý thuyết khoa học máy tính. Ví dụ, trong phụ lục ?? ta dùng Bare Bones như một công cụ để giải quyết câu hỏi về tính tương đương của cấu trúc lặp và cấu trúc đệ quy nảy sinh trong Chương ???. Nhờ công cụ này, nghi ngờ của ta về tính tương đương của hai cấu trúc này đã được chứng minh.

Câu hỏi & Bài tập

1. Chỉ ra rằng lệnh `invert X;` (để chuyển các giá trị của `X` thành không nếu nó được khởi tạo khác không và thành một nếu nếu giá trị khởi tạo bằng không) có thể được mô phỏng bởi một đoạn chương trình Bare Bones.
2. Chỉ ra rằng ngôn ngữ đơn giản Bare Bones cũng chưa phải là tối thiểu bằng

cách chứng minh rằng lệnh `clear` có thể được thay thế bằng tổ hợp của các lệnh khác trong ngôn ngữ.

3. Chỉ ra rằng cấu trúc `if-then-else` có thể mô phỏng dùng Bare Bones. Có nghĩa rằng, bạn hãy viết một dãy lệnh trong Bare Bones mô phỏng lệnh

```
if X not 0 then S1 else S2;
```

với `S1` và `S2` là một dãy lệnh bất kỳ.

4. Chỉ ra rằng mỗi lệnh Bare Bones có thể biểu diễn theo ngôn ngữ máy ở Phụ lục A (Bởi vậy Bare Bones có thể được sử dụng như một ngôn ngữ lập trình cho một máy kiểu này.)
5. Làm thế nào để có thể tính toán các số nguyên âm với Bare Bones?
6. Mô tả hàm được tính bởi chương trình Bare Bones sau đây, giả sử rằng đầu vào của hàm được biểu diễn bởi `X` và đầu ra bởi `Z`:

```
clear Z;
while X not 0 do;
    incr Z;
    incr Z;
    decr X;
end;
```

6.4 Hàm không tính được

Bây giờ ta sẽ xác định một hàm không tính được bởi máy Turing, và theo luận đề Church-Turing, người ta tin rằng nó không tính được theo nghĩa tổng quát. Vậy thì, việc tính hàm này vượt ra ngoài khả năng của máy tính.

Bài toán dừng

Hàm không tính được ta tìm thấy liên quan đến một bài toán, gọi là **bài toán dừng**. Nói một cách không hình thức, bài toán này tìm cách dự đoán xem một chương trình sẽ kết thúc (hoặc dừng) hay không nếu nó bắt đầu ở một số điều kiện nào đó. Ví dụ, ta xem xét chương trình Bare Bones đơn giản sau đây

```
while X not 0 do;
    incr X;
end;
```

Nếu ta thực hiện chương trình này với giá trị khởi đầu của X bằng không, vòng lặp sẽ không được thực hiện và chương trình sẽ kết thúc nhanh chóng. Tuy nhiên, nếu ta thực hiện chương trình với các giá trị X nguyên dương, vòng lặp sẽ thực hiện mãi mãi, và dẫn đến một quá trình không kết thúc.

Trong trường hợp này, ta dễ dàng kết luận rằng việc thực hiện chương trình sẽ dừng khi và chỉ khi chương trình bắt đầu với giá trị X được khởi tạo bằng không. Tuy nhiên, nếu xem xét các ví dụ phức tạp hơn, nhiệm vụ dự đoán hành vi của chương trình trở nên vô cùng phức tạp. Và thực ra, như ta sẽ thấy, trong một vài trường hợp nhiệm vụ này là không thể. Trước khi làm điều này, ta cần định nghĩa chính xác một vài thuật ngữ.

Ví dụ trước cho ta thấy rằng việc một chương trình có thể dừng hay không cũng phụ thuộc vào việc khởi tạo các biến. Bởi vậy, nếu ta hy vọng có thể dự đoán khi nào chương trình sẽ dừng, thì ta phải xem xét một cách cẩn thận giá trị khởi đầu của các biến trong chương trình. Cách ta sẽ làm để chọn giá trị cho các biến có thể sẽ làm cho bạn cảm thấy hơi lạ lùng, nhưng bạn đừng quá lo lắng, mọi thứ sẽ dần dần được làm rõ. Mục đích của ta là phát triển một kỹ thuật được gọi là **tự tham chiểu**—ý tưởng là tham chiểu một đối tượng đến chính bản thân nó. Thủ thuật này đã dẫn đến nhiều kết quả đáng kinh ngạc trong toán học, bắt đầu từ những câu đơn giản gây thắc mắc như “Khẳng định này là sai” tới những nghịch lý như “Có phải tập hợp tất cả các tập hợp có chứa chính nó?”. Ta cũng sẽ dùng kỹ thuật này trong chứng minh của ta. Cụ thể, ta sẽ xây dựng một dãy các lập luận kiểu như “Nếu nó thực hiện, vậy nó không thực hiện; nhưng, nếu nó không thực hiện, vậy nó thực hiện.”

Trong trường hợp của ta, tự tham chiếu sẽ được thực hiện bằng cách gán các biến trong chương trình giá trị khởi đầu biểu diễn chính bản thân chương trình. Trước hết, ta để ý rằng mỗi chương trình Bare Bones có thể được mã hoá như một dãy bít với mỗi chữ trong chương trình được mã bởi một byte ASCII, bởi vậy nó có thể được diễn giải như là biểu diễn nhị phân của một số nguyên không âm (khá lớn). Đây chính là giá trị nguyên mà ta sẽ gán cho các biến lúc khởi tạo chương trình.

Ta cùng xem xét một chương trình đơn giản

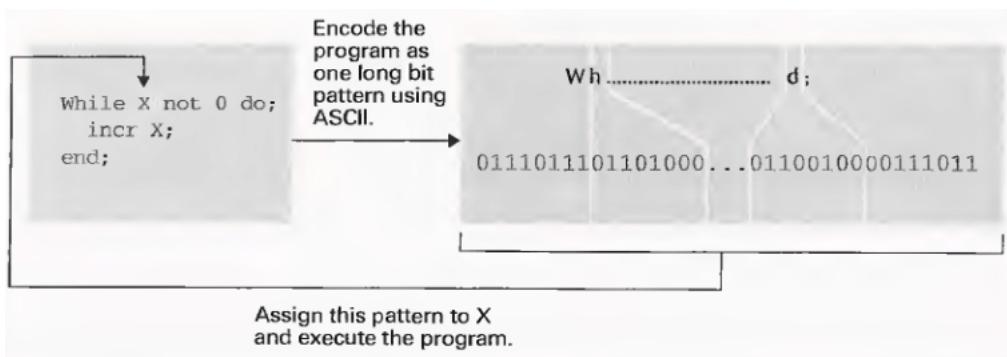
```
while X not 0 do;
    incr X;
end;
```

Ta muốn biết chuyện gì xảy ra nếu ta bắt đầu chương trình này với X được gán cho một giá trị nguyên biểu diễn chính bản thân chương trình (Hình 6.6). Trong trường hợp này, ta nhanh chóng có câu trả lời. Do X có giá trị khác không, nên chương trình sẽ rơi vào một vòng lặp vô hạn. Tuy vậy, nếu ta thử nghiệm tương tự với chương trình

```
clear X;
while X not 0 do;
    incr X;
end;
```

chương trình này luôn dừng vì biến X nhận giá trị bằng không trước cấu trúc **while-end** mà không cần biết giá trị khởi đầu của X là gì.

Các ví dụ trên dẫn ta đến khái niệm **tự kết thúc** (self-terminating). Một chương trình Bare Bones được gọi là tự kết thúc nếu ta khởi tạo các biến trong chương trình trước khi thực hiện bằng chính mã hoá của chương trình thì việc thực hiện chương trình phải dẫn đến một quá trình kết thúc. Hay nói nôm na, một chương trình gọi là tự kết thúc nếu ta thực hiện nó với đầu vào là chính nó sẽ dừng sau một khoảng thời gian thực hiện. Đây chính là khái niệm tự tham chiếu mà ta sẽ sử dụng trong chứng minh.

Hình 6.6. Kiểm tra một chương trình xem có tự kết thúc

Để ý rằng một chương trình tự kết thúc có thể không làm đúng mục đích mà người viết mong muốn. Ta có tính chất rằng một chương trình Bare Bones phải hoặc tồn tại hoặc không tồn tại. Và một chương trình Bare Bones hoặc tự kết thúc hoặc không tự kết thúc.

Bây giờ ta mô tả bài toán dùng một cách chính xác. Đây là bài toán xác định xem một chương trình Bare Bones có tự kết thúc hay không. Ta sẽ thấy rằng không có thuật toán để trả lời câu hỏi này trong trường hợp tổng quát. Có nghĩa là, không có thuật toán để khi đưa vào một chương trình Bare Bones, ta nhận được câu trả lời “yes” hoặc “no”, tương ứng chỉ chương trình có dừng hay không. Do đó lời giải của bài toán này vượt ra ngoài khả năng của máy tính.

Có điều gì đó mâu thuẫn khi ta chỉ ra các bài toán ở ví dụ trước là giải được, mặt khác lại khẳng định rằng bài toán dừng là không giải được. Ta sẽ giải thích điều này. Quan sát ta dùng trong ví dụ trước chỉ là một trường hợp cụ thể và không thể áp dụng cho mọi tình huống. Bài toán dừng yêu cầu chỉ ra một thuật toán tổng quát để có thể áp dụng với mọi chương trình Bare Bones. Khả năng chỉ ra trong một chương trình cụ thể có tự kết thúc hay không sẽ không suy ra sự tồn tại một thuật toán tổng quát cho mọi trường hợp được. Nói tóm lại, ta có thể xây dựng một máy giải một bài toán dừng với một đầu vào cụ thể, nhưng không thể xây dựng một máy giải bài toán dừng với mọi đầu vào có thể.

Tính không giải được của bài toán dừng

Bây giờ ta muốn chứng minh rằng việc giải bài toán dừng vượt ra ngoài khả năng của máy. Cách tiếp cận của ta là chỉ ra việc giải bài toán cần đến một thuật toán để tính một hàm không tính được. Đầu vào của hàm liên quan đến việc mã hoá chính phiên bản của chương trình Bare Bones; đầu ra của nó giới hạn chỉ là giá trị 0 hoặc 1. Nói chính xác hơn, ta định nghĩa hàm thoả mãn: nếu đầu vào biểu diễn một chương trình tự kết thúc thì đầu ra sẽ cho giá trị 1, ngược lại đầu ra sẽ cho giá trị 0. Để thuận tiện ta gọi hàm này là *hàm dừng*.

Nhiệm vụ của ta là chứng minh rằng hàm dừng là không tính được. Cách tiếp cận là dùng kỹ thuật “chứng minh phản chứng”. Nói ngắn gọn, ta chứng minh khẳng định là sai bằng cách chỉ ra rằng nó không thể đúng. Ta sẽ chỉ ra rằng khẳng định “hàm dừng là tính được” là không thể đúng. Các lập luận ta dùng để chứng minh điều này được tóm tắt trong Hình 6.7.

Nếu hàm dừng là tính được, vậy (do Bare Bones là ngôn ngữ lập trình phổ dụng) phải có một chương trình Bare Bones tính nó. Nói một cách khác, có một chương trình Bare Bones kết thúc với đầu ra là 1 nếu đầu vào của nó là phiên bản được mã hoá của một chương trình tự kết thúc, ngược lại nó kết thúc với đầu ra là 0.

Để sử dụng chương trình này ta không cần xác định biến đầu là gì vào mà đơn thuần chỉ khởi tạo mọi biến của chương trình bằng biểu diễn được mã hoá của chương trình cần kiểm tra. Ta có điều này bởi vì các biến không phải biến đầu vào vốn đã là các biến mà giá trị khởi tạo của nó không ảnh hưởng đến đầu ra cuối cùng của chương trình. Ta kết luận rằng nếu hàm dừng là có thể tính được, vậy thì có một chương trình Bare Bones kết thúc với đầu ra bằng 1 nếu mọi biến của nó được khởi tạo bằng phiên bản được mã hoá của một chương trình tự kết thúc, và kết thúc với đầu ra bằng 0 trong trường hợp ngược lại.

Giả sử biến đầu ra của chương trình được đặt tên là X (nếu không ta có thể đổi tên biến), ta thay đổi chương trình bằng cách thêm các lệnh

```
while X not 0 do;
    end;
```

vào cuối chương trình, và ta được một chương trình mới. Chương trình mới này phải

hoặc là tự kết thúc hoặc không. Tuy vậy, ta sẽ thấy rằng cả hai trường hợp đều không phải.

Đặc biệt, nếu chương trình mới này đã là tự kết thúc và ta đã chạy nó với các biến được khởi tạo là biểu diễn được mã hoá của bản thân chương trình, vậy khi đó việc thực hiện của nó tới lệnh `while` ta thêm vào, biến `X` phải chứa giá trị 1. (Từ điểm này ta thấy chương trình mới đồng nhất với chương trình ban đầu có đầu ra là 1 nếu đầu vào biểu diễn chương trình tự kết thúc.) Lúc này, việc thực hiện bài toán bị rơi vào vòng lặp vô hạn vì không có lệnh nào giảm `X` trong vòng lặp. Nhưng điều này mâu thuẫn vì giả sử của ta là chương trình mới này là tự kết thúc. Vậy ta kết luận rằng chương trình này phải không tự kết thúc.

Tuy nhiên, nếu chương trình này đã không tự kết thúc và ta thực hiện nó với các biến được khởi tạo là biểu diễn được mã hoá của chính chương trình đó, nó có thể dẫn tới vòng lặp `while` với giá trị `X` được gán giá trị 0. (Ta có điều này bởi vì khẳng định trước lệnh `while` tạo thành chương trình gốc, và chương trình này có đầu ra 0 với đầu vào biểu diễn một chương trình không tự kết thúc.) Trong trường hợp này, cấu trúc `while-end` không được thực hiện và chương trình phải dừng. Nhưng đây là tính chất của chương trình tự kết thúc, vậy ta kết luận rằng chương trình mới này là tự kết thúc, điều này mâu thuẫn với kết luận trước đó rằng đây là chương trình không tự kết thúc.

Tóm lại, ta thấy mâu thuẫn bởi vì một mặt ta có một chương trình phải hoặc tự kết thúc hoặc không, mặt khác ta lại gặp tình huống cả hai đều sai. Vậy, giả sử của ta về “hàm dừng là tính được” là sai.

Vậy ta đi đến kết luận rằng hàm dừng là không tính được, và do lời giải của bài toán dừng liên quan đến tính toán hàm này, nên ta kết luận rằng việc giải bài toán dừng vượt ra ngoài khả năng của mọi hệ thống thuật toán. Các bài toán kiểu này gọi là **bài toán không giải được**.

Cuối cùng, ta sẽ liên hệ những thảo luận vừa rồi với ý tưởng trong Chương ???. Ở đó, câu hỏi chính là phải chăng khả năng của máy tính toán nằm trong khả năng cần thiết cho chính bản thân trí thông minh. Nhắc lại rằng máy có chỉ có khả năng giải quyết vấn đề nếu có lời giải thuật toán. Vậy thì câu hỏi này là liệu chăng nhận thức của con người tiến bộ hơn so với việc thực hiện quá trình thuật toán. Nếu không, vậy

thì giới hạn của ta đề cập ở đây cũng chính là giới hạn của con người. Không cần phải nói ta cũng thấy đây là một vấn đề gây tranh cãi và đôi khi là vấn đề nhạy cảm. Nếu, ví dụ, nhận thức của con người không hơn các máy có thể lập trình, vậy thì ta có thể kết luận rằng khả năng của con người không phải là vô hạn như ta vẫn nghĩ.

Câu hỏi & Bài tập

- Chương trình Bare Bones sau đây có tự kết thúc không? Hãy giải thích câu trả lời của bạn.

```
incr X;
decr Y;
```

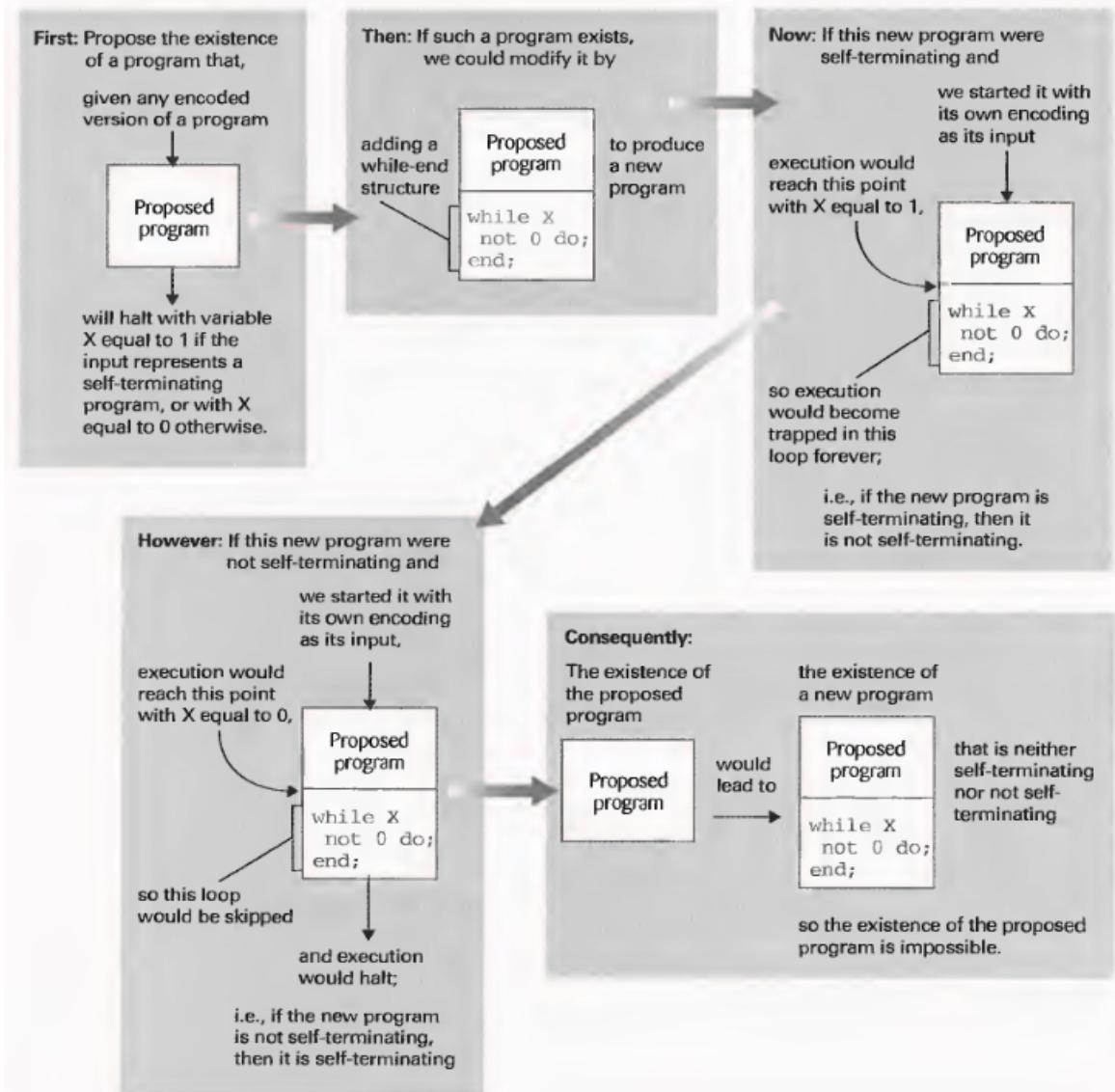
- Chương trình Bare Bones sau đây có tự kết thúc? Hãy giải thích câu trả lời của bạn.

```
copy X to Y;
incr Y;
incr Y;
while X not 0 do;
    decr X;
    decr X;
    decr Y;
    decr Y;
end;
decr Y;
while Y not 0 do;
end;
```

- Có gì sai trong kịch bản sau đây?

Trong nhiều cộng đồng, mọi người sở hữu ngôi nhà của anh hay chỉ ta. Người thợ sơn nhà của cộng đồng yêu cầu sơn mọi ngôi nhà và chỉ những ngôi nhà này là không được sơn bởi chủ của chúng.

(Gợi ý: Ai sơn ngôi nhà của người thợ sơn?)

Hình 6.7. Chứng minh tính không giải được của bài toán dừng

6.5 Độ phức tạp của bài toán

Trong Mục 6.4 ta đã thảo luận về tính giải được của bài toán. Trong mục này ta quan tâm đến câu hỏi khi nào bài toán giải được có một lời giải chấp nhận được trong thực tế. Ta sẽ thấy rằng một số bài toán về mặt lý thuyết có thể giải được nhưng quá phức tạp, nên theo quan điểm thực tế chúng là không giải được.

Đo độ phức tạp của bài toán

Ta bắt đầu bằng việc xem xét lại các nghiên cứu của ta về tính hiệu quả của thuật toán trong Mục ???. Ở đây ta sử dụng ký hiệu theta-lớn để phân loại thuật toán theo thời gian yêu cầu thực hiện. Ta thấy rằng thuật toán sắp xếp chèn thuộc lớp $\Theta(n^2)$, thuật toán tìm kiếm tuần tự là thuộc lớp $\Theta(n)$, và thuật toán tìm kiếm nhị phân thuộc lớp $\Theta(\lg n)$. Nay giờ ta dùng hệ thống phân loại này để xác định độ phức tạp của bài toán. Mục đích của ta là phát triển một hệ thống cho phép chỉ ra bài toán nào là phức tạp hơn bài toán nào và cuối cùng bài toán nào là quá phức tạp đến mức lời giải của nó vượt ra khỏi khả năng thực tế.

Lý do để ta trình bày nghiên cứu dựa trên hiểu biết về tính hiệu quả của thuật toán là ta mong muốn đo độ phức tạp của một bài toán theo độ phức tạp của lời giải. Ta xem xét một bài toán đơn giản là một bài toán có một lời giải đơn giản; một bài toán phức tạp là bài toán không có lời giải đơn giản. Để ý rằng sự kiện rằng bài toán có một lời giải khó không có nghĩa rằng bài toán là phức tạp. Bởi vì bài toán đó có thể có nhiều lời giải, một trong số chúng là phức tạp. Bởi vậy, kết luận rằng một bài toán là phức tạp yêu cầu rằng ta phải chỉ ra rằng nó không có lời giải nào đơn giản.

Trong khoa học máy tính, các bài toán được quan tâm là các bài toán có thể giải bằng máy. Các lời giải của bài toán này được thiết lập như các thuật toán. Bởi vậy độ phức tạp của bài toán được xác định bởi tính chất của thuật toán giải bài toán đó. Chính xác hơn, ta xem độ phức tạp của một bài toán là độ phức tạp của thuật toán đơn giản nhất để giải bài toán đó.

Nhưng làm thế nào ta có thể đo độ phức tạp của một thuật toán? Không may, thuật ngữ *độ phức tạp* có nhiều cách giải thích khác nhau. Một trong số đó là xem

xét số các quyết định và rẽ nhánh trong thuật toán. Theo hướng này, một thuật toán phức tạp là thuật toán có tập các hướng rẽ nhánh rất lớn. Cách giải thích này phù hợp theo quan điểm của các kỹ sư phần mềm, những người quan tâm đến việc khám phá thuật toán và biểu diễn chúng, nhưng nó lại không thâu tóm được độ phức tạp theo quan điểm của máy. Máy không thực sự phải ra quyết định khi lựa chọn lệnh tiếp theo để thực hiện mà nó đơn thuần chỉ thực hiện theo chu kỳ máy, mỗi lần thực hiện một lệnh được chỉ ra bởi bộ đếm chương trình. Kết quả là, máy có thể thực hiện một mớ lộn xộn các lệnh cũng dễ như nó thực hiện một danh sách các lệnh đơn giản tuần tự. Vậy thì, cách giải thích như thế này về độ phức tạp chỉ hướng tới việc đo mức độ khó khăn gây ra trong một biểu diễn thuật toán hơn là bản thân độ phức tạp thuật toán.

Một cách giải thích khác phản ánh được chính xác hơn về độ phức tạp của thuật toán từ quan điểm máy là số bước phải thực hiện khi chạy thuật toán. Để ý rằng điều này không đồng nghĩa với việc tính số lệnh xuất hiện trong chương trình. Một vòng lặp với thân bao gồm chỉ một lệnh nhưng yêu cầu thực hiện lặp 100 lần là tương đương với 100 lệnh khi thực hiện. Bởi thế lệnh lặp này được xem là phức tạp hơn so với một danh sách 50 lệnh đơn, dù chúng có được viết dài hơn. Vậy thì ý nghĩa của *độ phức tạp* liên quan tới thời gian máy thực hiện một lời giải chứ không theo kích thước biểu diễn chương trình của lời giải.

Vậy thì ta xem một bài toán là phức tạp nếu mọi lời giải của nó đều yêu cầu nhiều thời gian. Định nghĩa về độ phức tạp này thường được gọi là **độ phức tạp thời gian**. Ta cũng đã gặp khái niệm độ phức tạp thời gian một cách không trực tiếp trong Mục ???. Nói tóm lại, việc nghiên cứu tính hiệu quả của thuật toán chính là nghiên cứu độ phức tạp thời gian của thuật toán-hai thuật ngữ này có thể dùng thay thế cho nhau. Có nghĩa rằng, “hiệu quả hơn” là tương đương với “ít phức tạp hơn”. Bởi vậy, theo thuật ngữ độ phức tạp thời gian, thuật toán tìm kiếm tuần tự (ta đã thấy nó là $\Theta(n)$) là một lời giải phức tạp hơn so với thuật toán tìm kiếm nhị phân (ta đã thấy nó là $\Theta(\lg n)$) cho bài toán tìm kiếm danh sách .

Ta cùng áp dụng các kiến thức về độ phức tạp thuật toán để tìm ý nghĩa về độ phức tạp của bài toán. Ta nói độ phức tạp (thời gian) của một bài toán là $\Theta(f(n))$, với $f(n)$ là một hàm theo n , nếu có một thuật toán để giải quyết bài toán với độ phức

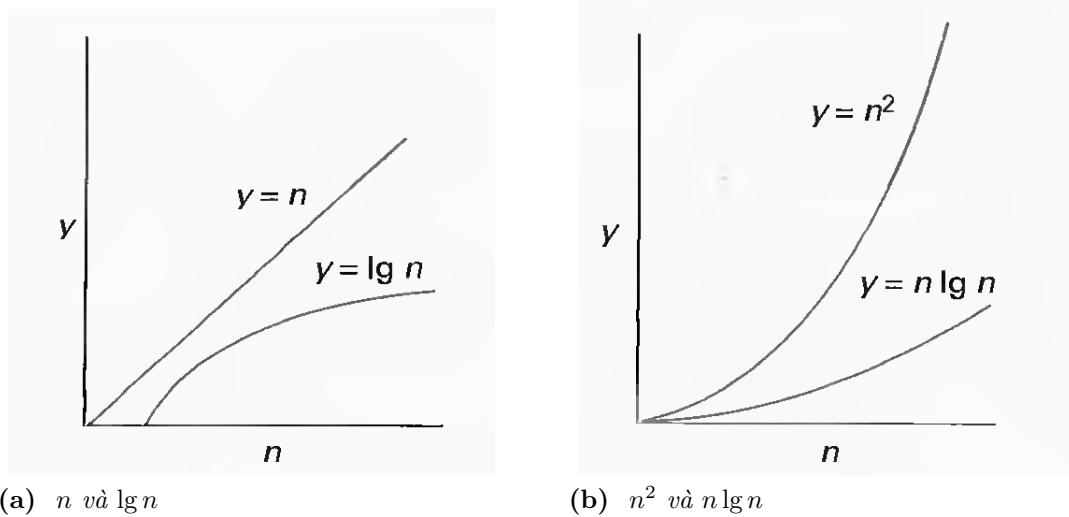
tập thời gian là $\Theta(f(n))$ và không có thuật toán nào khác có độ phức tạp thời gian thấp hơn. Có nghĩa rằng độ phức tạp (thời gian) của bài toán được định nghĩa là độ phức tạp (thời gian) của lời giải tốt nhất. Không may, việc tìm lời giải tốt nhất của một bài toán và biết rằng nó là tốt nhất lại là một bài toán khó. Trong những tình huống kiểu này, một biến thể của ký hiệu theta-lớn được gọi là **ký hiệu O-lớn** (đọc là “ký hiệu Ô lớn”) được dùng để biểu diễn những gì ta biết về độ phức tạp của bài toán. Nói chính xác hơn, nếu $f(n)$ là một hàm toán học theo n và nếu bài toán có thể giải bởi một thuật toán trong $\Theta(f(n))$, vậy thì ta nói rằng bài toán là thuộc vào $O(f(n))$ (đọc là “Ô lớn $f(n)$ ”). Bởi vậy, để nói rằng một bài toán thuộc vào $O(f(n))$ có nghĩa rằng nó có một lời giải với độ phức tạp là trong $\Theta(f(n))$ nhưng có thể có một lời giải tốt hơn.

Thảo luận của ta về các thuật toán sắp xếp và tìm kiếm chỉ ra rằng bài toán tìm kiếm trong một danh sách n phần tử (khi ta đã biết danh sách trước đó đã được sắp) là trong thời gian $O(\lg n)$ do thuật toán tìm kiếm nhị phân có thể giải bài toán này. Hơn nữa, các nhà nghiên cứu đã chứng minh rằng bài toán tìm kiếm thực sự là trong $\Theta(\lg n)$, bởi thế tìm kiếm nhị phân biểu diễn một thuật toán tối ưu cho bài toán này. Ngược lại, ta biết rằng bài toán sắp xếp một danh sách có n phần tử (khi ta không biết gì về phân phối của các giá trị bên trong danh sách) là trong $O(n^2)$ do thuật toán sắp xếp chèn có thể giải bài toán này. Tuy nhiên, bài toán sắp xếp đã được biết là có độ phức tạp trong $\Theta(n \lg n)$, điều này chỉ ra rằng thuật toán sắp xếp chèn không phải là một lời giải tối ưu (theo ngữ cảnh độ phức tạp thời gian).

Bài toán đa thức và không đa thức

Giả sử rằng $f(n)$ và $g(n)$ là hai hàm theo n . Ta nói rằng $g(n)$ là bị chặn bởi $f(n)$ có nghĩa rằng với giá trị n đủ lớn, giá trị của $f(n)$ sẽ lớn hơn $g(n)$ và vẫn lớn hơn $g(n)$ với mọi giá trị lớn hơn của n . Nói cách khác, hàm $g(n)$ bị chặn bởi $f(n)$ có nghĩa rằng đồ thị $f(n)$ sẽ ở phía trên đồ thị của $g(n)$ với các giá trị của n “lớn”. Ví dụ, hàm $g(n) = \lg n$ là bị chặn bởi hàm $f(n) = n$ (Hình 6.8a), và hàm $n \lg n$ là bị chặn bởi hàm n^2 (Hình 6.8b).

Ta nói rằng một bài toán là **bài toán đa thức** nếu bài toán là $O(f(n))$, ở đó

Hình 6.8. Đồ thị của các hàm n , $\lg n$, $n \lg n$, và n^2

hàm $f(n)$ hoặc là một đa thức hoặc bị chặn bởi một đa thức. Tập mọi bài toán đa thức được biểu diễn bởi **P**. Để ý rằng các thảo luận trước của ta chỉ ra rằng các bài toán tìm kiếm danh sách và sắp xếp danh sách thuộc vào lớp **P**.

Để nói rằng một bài toán là bài toán đa thức tức là khẳng định về thời gian yêu cầu để giải bài toán đó. Ta thường nói rằng một bài toán trong **P** có thể được giải trong thời gian đa thức hoặc bài toán có một lời giải trong thời gian đa thức.

Trong khoa học máy tính, việc xác định các bài toán thuộc vào lớp **P** là rất quan trọng bởi vì nó liên quan chặt chẽ đến các bài toán có lời giải chấp nhận được trong thực tế. Thật vậy, các bài toán bên ngoài lớp **P** được đặc trưng như các bài toán có thời gian chạy vô cùng lâu, thậm chí với đầu vào có kích thước nhỏ. Ta xem xét, ví dụ một bài toán để tìm lời giải cần 2^n bước. Hàm 2^n rõ ràng không bị chặn bởi đa thức—nếu $f(n)$ là một đa thức, vậy nếu ta tăng giá trị của n , ta sẽ thấy rằng các giá trị 2^n cuối cùng sẽ lớn hơn so với $f(n)$. Có nghĩa rằng một thuật toán với độ phức tạp $\Theta(2^n)$ nói chung sẽ ít hiệu quả, và bởi vậy nó yêu cầu nhiều thời gian hơn so với một thuật toán với độ phức tạp $\Theta(f(n))$. Một thuật toán ở đó độ phức tạp là hàm mũ được gọi là đòi hỏi thời gian mũ.

Ta xét một ví dụ cụ thể, là bài toán liệt kê mọi khả năng phân nhóm từ một tập có n phần tử. Bởi vì có $2^n - 1$ cách phân nhóm (ta cho phép một nhóm có đủ tất cả

mọi phần tử nhưng không có phép nhóm không có phần tử nào), mọi thuật toán giải bài toán này cần ít nhất $2^n - 1$ bước và bởi vậy độ phức tạp của nó ít nhất phải bằng với số này. Nhưng hàm $2^n - 1$ là hàm mũ, vậy nó không bị chặn bởi một đa thức. Bởi vậy mọi lời giải của bài toán này tiêu tốn lượng thời gian vô cùng lớn nếu số phần tử của tập cần phân nhóm tăng lên.

Ta thấy rằng bài toán phân nhóm có độ phức tạp lớn là do kích thước của đầu ra lớn. Tuy nhiên, có tồn tại những bài toán độ phức tạp lớn thậm chí với đầu ra chỉ đơn thuần là câu trả lời đơn giản có hay không. Một ví dụ là khả năng trả lời một câu hỏi về tính chân thực của mệnh đề liên quan đến phép cộng các số thực. Ví dụ ta có thể nhận ra rằng câu hỏi “có tồn một số thực để tổng của nó với chính nó cho kết quả bằng 6?” có câu trả lời là có, trong khi đó câu trả lời của câu hỏi “có tồn tại một số thực khác không để tổng của nó với chính nó bằng 0?” là không. Tuy vậy, khi câu hỏi phức tạp lên, ta sẽ gặp rất nhiều khó khăn nếu muốn trả lời. Và nếu việc đối mặt với nhiều câu hỏi gợi ý cho ta rằng có thể dùng máy tính để trợ giúp, thì không may, khả năng trả lời câu hỏi này đã được chứng minh là đòi hỏi thời gian mũ, bởi thế, máy tính cuối cùng sẽ không thể trả lời câu hỏi này trong thời gian cho phép khi câu hỏi phức tạp hơn.

Sự thật rằng các bài toán có thể giải được về mặt lý thuyết nhưng không ở trong **P** là có độ phức tạp thời gian vô cùng lớn đưa ta đến kết luận rằng các bài toán này về cơ bản là không giải được trên thực tế. Các nhà khoa học máy tính gọi chúng là các **bài toán bất trị**. Nói tóm lại, lớp **P** là một biên giới để phân định bài toán nào là bất trị theo quan điểm thực tế. Bởi vậy nghiên cứu lớp **P** là rất quan trọng đối với khoa học máy tính.

Bài toán NP

Ta cùng xem xét **bài toán người bán hàng du lịch** (Travelling Salesman Problem, gọi tắt là TSP). Yêu cầu của bài toán này là người bán hàng du lịch phải đi đến thăm từng khách hàng của ở các thành phố khác nhau mà không được vượt quá ngân sách cho phép. Vấn đề của anh ta là phải tìm một đường đi (bắt đầu từ nhà, đến các thành phố yêu cầu, rồi quay về nhà) với độ dài đường đi không vượt quá số kilômét

cho phép.

Lời giải cổ điển của bài toán này là xem xét một cách có hệ thống mọi đường đi có thể, và so sánh độ dài của mỗi đường đi với số kilômét giới hạn cho tới khi tìm thấy một đường đi chấp nhận được hoặc đã xem xét mọi khả năng. Cách tiếp cận này, tuy vậy không cho một lời giải trong thời gian đa thức. Điều này là do khi số thành phố tăng lên, số các đường đi phải kiểm tra tăng lên nhanh hơn so với mọi đa thức. Bởi vậy, việc giải bài toán TSP theo cách này là không thực tế trong trường hợp số thành phố lớn.

Vậy muôn giải bài toán TSP trong thời gian chấp nhận được ta cần phải tìm một thuật toán nhanh hơn. Giải pháp tham lam của ta là quan sát xem có một đường đi nào thoả mãn và sau đó xem chuyện gì xảy ra nếu ta lựa chọn nó. Thuật toán này kết thúc rất nhanh chóng. Cụ thể, danh sách các lệnh dưới đây có thể thực hiện nhanh chóng và có khả năng giải bài toán này:

Lấy một đường đi có thể, và tính toán khoảng cách của nó.

If (khoảng cách này không lớn hơn số kilômét cho phép)

then (thông báo thành công)

else (thông báo không có)

Tuy nhiên, về mặt kỹ thuật dãy lệnh này không phải là một thuật toán. Lệnh đầu tiên là nhập nhằng và ta không thể xác định đường đi nào được chọn hay không được chọn, và cũng không xác định được làm thế nào có thể ra quyết định chọn. Thay vào đó nó cần đến sự sáng tạo của cơ chế thực hiện chương trình để ra quyết định. Ta nói rằng các lệnh kiểu này là không đơn định, và ta gọi một “thuật toán” chứa các lệnh kiểu này là **thuật toán không đơn định**.

Để ý rằng khi số các thành phố tăng lên, thời gian cần để thực hiện thuật toán không đơn định ở trên tăng một cách chậm chạp. Quá trình lựa chọn một đường đi chỉ đơn thuần là đưa ra một danh sách các thành phố, điều này có thể được làm trong khoảng thời gian tỉ lệ với số các thành phố được yêu cầu. Hơn nữa, thời gian yêu cầu tính toán tổng khoảng cách trên đường đi được chọn cũng tỉ lệ với số các thành phố được thăm, và thời gian yêu cầu để so sánh tổng này với số kilômét giới hạn là độc lập với số thành phố. Nói tóm lại, thời gian yêu cầu thực hiện thuật toán không đơn

định này bị chặn bởi một đa thức. Bởi vậy ta có thể giải bài toán TSP bởi một thuật toán không đơn định trong thời gian đa thức.

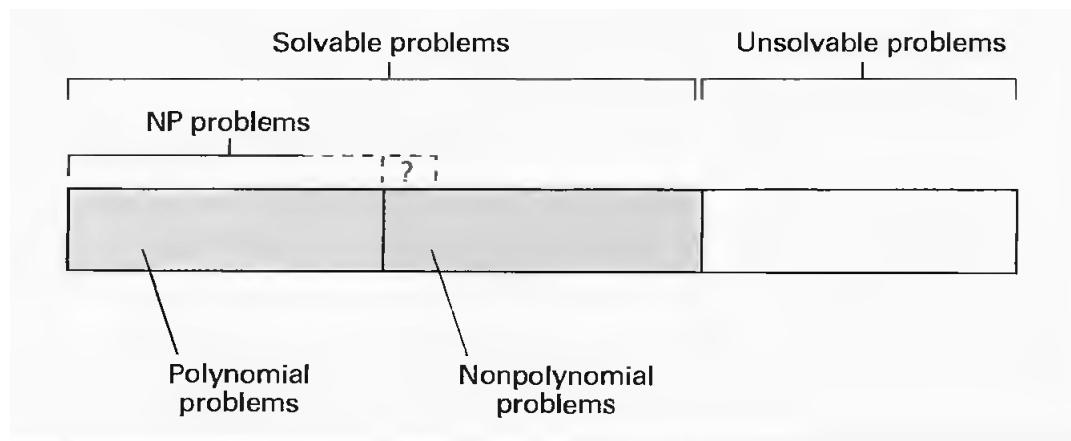
Tất nhiên, lời giải không đơn định của ta không thoả mãn về mặt tổng thể. Nó cần đến một sự ước đoán may mắn. Nhưng sự tồn tại của nó lại gợi ý cho ta rằng có thể có một lời giải đơn định của bài toán này chạy trong thời gian đa thức. Vấn đề thực sự có hay không một thuật toán như vậy đến nay vẫn là một câu hỏi mở. Thực ra, bài toán TSP là một trong nhiều bài toán được biết là có lời giải không đơn định chạy trong thời gian đa thức nhưng chưa tìm thấy lời giải đơn định trong thời gian đa thức. Lời giải không đơn định trong thời gian đa thức này làm ta hy vọng rằng một ngày nào đó sẽ tìm thấy một lời giải hiệu quả thời gian đa thức. Tuy vậy, đến nay hầu hết mọi người đều tin rằng các bài toán kiểu này là đủ phức tạp vượt ra ngoài khả năng của các thuật toán đơn định hiệu quả.

Bài toán có thể được giải trong thời gian đa thức bởi một thuật toán không đơn định được gọi là một **bài toán đa thức không đơn định**, hay gọi tắt là **bài toán NP**. Ta thường ký hiệu lớp bài toán NP bằng **NP**. Để ý rằng mọi bài toán trong lớp **P** cũng thuộc **NP**, bởi vì mọi thuật toán (đơn định) có thể thêm một lệnh không đơn định vào mà không ảnh hưởng đến hiệu quả của chúng.

Tuy vậy câu hỏi có phải mọi bài toán NP cũng thuộc P vẫn là câu hỏi mở, như được chỉ ra bởi bài toán TSP. Đây là bài toán chưa giải được nổi tiếng nhất trong khoa học máy tính ngày nay. Lời giải của nó có rất nhiều ý nghĩa thực tế.

Trong nỗ lực giải quyết câu hỏi xem lớp **NP** có bằng **P** hay không, người ta đã tìm thấy một lớp bài toán đặc biệt thuộc lớp **NP** gọi là các **bài toán NP đầy đủ**. Các bài toán này có tính chất là nếu có một thuật toán thời gian đa thức để giải một trong những bài toán này, thì sẽ có một thuật toán đơn định thời gian đa thức để giải mọi bài toán khác trong lớp **NP**; và vậy thì, lớp **NP** trùng với lớp **P**. Bài toán TSP là một ví dụ của một bài toán NP đầy đủ.

Tóm lại, một bài toán có thể phân loại thành hoặc giải được (có lời giải thuật toán) hoặc không giải được (không có lời giải thuật toán), như được chỉ ra trong Hình 6.9. Hơn nữa, lớp các bài toán giải được lại được chia thành hai lớp con. Một là lớp các bài toán thời gian đa thức, bao gồm các bài toán có lời giải chấp nhận được trong thực tế. Hai là lớp các bài toán không đa thức, với các bài toán này lời

Hình 6.9. Phân loại các lớp bài toán

giải chấp nhận trong thực tế của chúng bị giới hạn với các đầu vào kích thước nhỏ và được lựa chọn cẩn thận. Cuối cùng là lớp bài toán NP bí ẩn mà với hiểu biết hiện tại ta vẫn chưa thể phân loại được.

Câu hỏi & Bài tập

- Giả sử rằng một bài toán có thể giải được bởi một thuật toán trong $\Theta(2^n)$. Vậy ta có kết luận gì về độ phức tạp của bài toán này?
- Giải sử một bài toán có thể được giải bởi một thuật toán trong $\Theta(n^2)$ và một thuật toán khác trong $\Theta(2^n)$. Thuật toán nào sẽ thực hiện tốt hơn?
- Liệt kê mọi cách phân nhóm từ tập hai thành viên: Alice và Bill. Liệt kê mọi cách phân nhóm tập ba thành viên: Alice, Bill, và Carol. Liệt kê mọi cách phân nhóm của tập bốn thành viên: Alice, Bill, Carol, và David.
- Hãy đưa ra một ví dụ về bài toán đa thức. Đưa ra một ví dụ về bài toán không đa thức. Đưa ra một ví dụ của về bài toán NP và chưa được chứng minh là bài toán đa thức.
- Nếu độ phức tạp của thuật toán X lớn hơn độ phức tạp của thuật toán Y, có nhất thiết thuật toán X là khó hiểu hơn thuật toán Y? Hãy giải thích câu trả lời của bạn.

6.6 Bài tập cuối chương

1. Chỉ ra xem làm thế nào cấu trúc có dạng:

```
while X equals 0 do;
  .
  .
  .
end;
```

có thể được mô phỏng với Bare Bones.

2. Viết một chương trình Bare Bones đặt giá trị 1 vào biến Z nếu biến X nhỏ hơn hoặc bằng biến Y, ngược lại đặt giá trị 0 vào biến Z.

3. Viết một chương trình Bare Bones đặt X lần giá trị 2 (hay 2^X) vào biến Z.

4. Trong mỗi trường hợp sau đây hãy viết một đoạn chương trình Bare Bones thực hiện các việc được chỉ ra dưới đây:

- (a) Gán Z bằng 0 nếu X là số chẵn; ngược lại gán Z bằng 1.
- (b) Tính tổng các số nguyên từ 0 đến X.

5. Viết một đoạn chương trình Bare Bones chia giá trị X cho giá trị Y. Ta quy ước bỏ qua phần dư; có nghĩa rằng, 1 chia 2 bằng 0 và 5 chia 3 bằng 1.

6. Mô tả hàm tính bởi chương trình Bare Bones dưới đây, với giả sử đầu vào biểu diễn bởi X và Y; còn đầu ra biểu diễn bởi Z:

```
copy X to Z;
copy Y to Aux;
while Aux not 0 do;
  decr Z
  decr Aux
end;
```

7. Mô tả hàm tính bởi chương trình Bare Bones dưới đây, với giả sử đầu vào biểu diễn bởi X và Y; còn đầu ra biểu diễn bởi Z:

```
clear Z;
copy X to Aux1;
copy Y to Aux2;
while Aux1 not 0 do;
  while Aux2 not 0 do;
    decr Z
    decr Aux2
```

```

end;
decr Aux1;
end;

```

8. Viết một chương trình Bare Bones tính tuyển loại của hai biến X và Y, đặt kết quả vào biến Z. Giả sử rằng X và Y khởi tạo với giá trị chỉ bằng 0 hoặc 1.

9. Chỉ ra rằng nếu ta cho phép các lệnh trong Bare Bones được gán nhãn bởi một giá trị nguyên và thay thế câu trúc lặp `while` với lệnh nhảy điều kiện biểu diễn dưới dạng

```
if tên not 0 goto nhãn;
```

với *tên* có thể là mọi biến và *nhãn* là một giá trị nguyên được sử dụng để gán cho một lệnh nào đó, thì ngôn ngữ mới vẫn là ngôn ngữ lập trình phổ dụng.

10. Trong chương này ta đã thấy cách cài đặt lệnh

```
copy tên1 to tên2;
```

trong Bare Bones. Chỉ ra xem làm thế nào lệnh này có thể được cài đặt nếu câu trúc `while` được thay thế bởi câu trúc lặp sau

```
repeat ...until (tên equals 0)
```

11. Chỉ ra rằng ngôn ngữ Bare Bones có thể vẫn là ngôn ngữ lập trình phổ dụng nếu lệnh `while` được thay thế bởi câu trúc lặp sau

```
repeat ...until (tên equals 0)
```

12. Thiết kế một máy Turing chỉ dùng duy nhất một ô trên băng nhưng nó không bao giờ đạt được trạng thái dừng.

13. Thiết kế một máy Turing đặt các số 0 vào mọi ô bên trái của ô nhớ hiện thời cho tới khi nó gặp một ô nhớ chứa dấu sao.

14. Giả sử xâu gồm các số 0 và 1 trên băng của một máy Turing được giới hạn bởi các dấu sao ở hai đầu. Thiết kế một máy Turing quay xâu bít này sang phải một ô, giả sử rằng máy bắt đầu với ô nhớ hiện hành chứa dấu sao bên phải nhất của xâu.

15. Thiết kế một máy Turing đảo xâu bít 0 và 1 nằm giữa ô nhớ hiện hành (có chứa dấu sao) và ô nhớ chứa dấu sao đầu tiên bên trái.

16. Tóm tắt luận đề Church-Turing.

17. Chương trình Bare Bones sau đây có tự kết thúc? Giải thích câu trả lời của bạn

```

copy X to Y;
incr Y;
incr Y;
while X not 0 do;
    decr X;
    decr X;
    decr Y;
    decr Y;
end;
decr Y;
while Y not 0 do;
    incr X;
    decr Y;
end;
while X not 0 do;
end;

```

18. Chương trình Bare Bones sau đây có tự kết thúc? Giải thích câu trả lời của bạn.

```

while X not 0 do;
end;

```

19. Chương trình Bare Bones sau đây có tự kết thúc? Giải thích câu trả lời của bạn.

```

while X not 0 do;

```

decr X;
end;

20. Phân tích tính hợp lệ của cặp lệnh sau đây:

Lệnh sau là đúng.
Lệnh trước là sai.

21. Phân tích tính hợp lệ của khẳng định “Người đầu bếp trên một con tàu nấu ăn cho mọi người và chỉ những những người không nấu được cho bản thân anh ta.” (Ai nấu ăn cho người đầu bếp?)

22. Giả sử rằng bạn ở trong một thành phố mà mỗi người hoặc là kẻ nói thật, hoặc là kẻ nói dối. (Một người nói thật luôn nói sự thật, một người nói dối luôn nói dối.) Bạn có thể dùng câu hỏi gì để hỏi một người và biết anh ta là nói thật hay nói dối?

23. Tóm tắt ý nghĩa của các máy Turing trong lý thuyết khoa học máy tính.

24. Tóm tắt ý nghĩa của bài toán dừng trong lý thuyết khoa học máy tính.

25. Giả sử rằng bạn cần phải tìm ra xem có ai trong nhóm của đã sinh vào một ngày đặc biệt nào đó. Một cách tiếp cận là có thể hỏi các thành viên

- vào một lúc nào đó. Nếu bạn theo cách tiếp cận này, sự xuất hiện của sự kiện nào có thể chỉ ra cho bạn rằng có một thành viên như vậy? Sự kiện nào có thể chỉ cho bạn rằng không có thành viên nào như vậy? Vậy giờ giả sử rằng bạn phải tìm ra xem có ít nhất một số nguyên dương có tính chất đặc biệt nào đó và bạn áp dụng cùng cách tiếp cận kiểm tra một cách có hệ thống các số nguyên cùng một lúc. Nếu, trên thực tế, có nhiều số nguyên có tính chất này, làm thế nào bạn có thể tìm ra? Nếu, tuy vậy, không có số nguyên nào có tính chất này làm thế nào bạn có thể tìm ra? Có phải nhiệm vụ kiểm tra xem một giả thuyết là đúng có nhất thiết đối xứng với nhiệm vụ kiểm tra xem nó có sai hay không?
26. Có phải bài toán tìm kiếm một giá trị đặc biệt trong danh sách là bài toán đa thức? Chứng minh câu trả lời của bạn.
 27. Thiết kế một thuật toán quyết định xem một số nguyên có là nguyên tố hay không. Có phải lời giải của bạn là hiệu quả? Lời giải của bạn là trong thời gian đa thức hay không?
 28. Có phải một lời giải đa thức cho một

bài toán luôn tốt hơn so với một lời giải mū? Giải thích câu trả lời của bạn.

29. Có phải một bài toán có một lời giải đa thức có nghĩa rằng nó luôn được giải trong thời gian có thể chấp nhận trong thực tế? Giải thích câu trả lời của bạn.
30. Lập trình viên Charlie được giao bài toán phân nhóm (của một số chẵn người) vào thành hai nhóm con rời nhau và có số người bằng nhau sao cho sự khác biệt về tuổi của mỗi nhóm con là lớn nhất có thể. Anh ta đề nghị một lời giải là liệt kê mọi khả năng chia thành hai nhóm, tính toán sự khác biệt về tuổi của mỗi cặp, và lựa chọn ra cặp nhóm có khác biệt nhiều nhất. Lập trình viên Mary có một giải pháp khác, chị đề nghị rằng đầu tiên sắp xếp nhóm ban đầu theo tuổi và sau đó chia thành hai nhóm con. Mỗi nhóm con gồm một nửa từ nửa những người trẻ hơn và nửa còn lại từ những người già hơn. Hãy chỉ ra độ phức tạp của mỗi lời giải? Có phải bài toán này có độ phức tạp là đa thức, NP, hay không đa thức?
31. Tại sao cách tiếp cận sinh mọi khả

năng có thể sắp xếp danh sách sau đó chọn một cách sắp xếp mong muốn không phải là cách hợp lý để sắp xếp một danh sách?

32. Giả sử trò chơi xổ số dựa trên việc chọn đúng bốn số nguyên, mỗi số trong khoảng từ 1 đến 50. Hơn nữa giả sử rằng giải thưởng là quá lớn đến mức mà người mua sẽ có lợi nếu anh ta mua một vé số riêng cho mỗi tổ hợp số. Nếu bạn mất một giây để mua một vé, bạn sẽ mất bao lâu để mua một vé cho mỗi tổ hợp số? Thời gian này sẽ thay đổi thế nào nếu công ty xổ số yêu cầu chọn năm số thay vì bốn? bài toán này phải làm gì với kiến thức trong chương này?
33. Thuật toán dưới đây có đơn định không?

procedure mystery (*Number*)

if (*Number* > 5)

then (trả lời “yes”)

else (lấy một giá trị nhỏ hơn 5 và đưa số này ra làm câu trả lời)

34. Thuật toán dưới đây có đơn định không? Hãy giải thích câu trả lời của bạn.

Lái xe đi thẳng.

Đến chỗ đường giao thứ ba, hỏi người đúng ở góc đường xem nên rẽ phải hay rẽ trái.

Rẽ theo hướng người đó chỉ.

Lái xe qua thêm hai khối nhà và dừng ở đó.

35. Xác định các điểm không đơn định trong thuật toán sau:

Chọn ba số giữa 10 và 100.

if (*tổng* của *số* được chọn lớn hơn 150)

then (trả lời “yes”)

else (Chọn một trong ba số đã chọn và đưa ra số ngày như câu trả lời)

36. Thuật toán sau đây có độ phức tạp đa thức hay không đa thức? Giải thích câu trả lời của bạn.

procedure mystery (*ListOfNumbers*)

Chọn một tập các số trong *ListOfNumbers*.

if (các số trong tập này cộng thêm với 125)

then (Câu trả lời “yes”)

else (Không đưa ra câu trả lời)

37. Các bài toán dưới đây có thuộc lớp **P**?
- Một bài toán với độ phức tạp n^2
 - Một bài toán với độ phức tạp $3n$
 - Một bài toán với độ phức tạp $n^2 + 2n$
 - Một bài toán với độ phức tạp $n!$
38. Tóm tắt sự phân biệt giữa khẳng định một bài toán là bài toán đa thức và khẳng định một bài toán là bài toán đa thức không đơn định.
39. Đưa ra một ví dụ về bài toán thuộc cả lớp **P** và **NP**.
40. Giả sử rằng bạn được đưa ra hai thuật toán để giải cùng một bài toán. Một thuật toán có độ phức tạp thời gian n^4 và một thuật toán có độ phức tạp $4n$. Với kích thước đầu vào như thế nào thì thuật toán đầu hiệu quả hơn thuật toán sau?
41. Giả sử rằng bạn phải đổi mặt với bài toán người bán hàng du lịch trong trường hợp số thành phố là 15 trong đó giữa mọi cặp thành phố đều nối trực tiếp với nhau bởi một con đường duy nhất. Có bao nhiêu đường đi khác nhau có thể có đi qua các thành phố này? Ta mất bao lâu để tính độ dài của mọi đường đi này biết rằng việc tính độ dài của một đường đi mất một micro-giây?
42. Hãy đưa ra một ví dụ cho mỗi bài toán thuộc một phạm vi biểu diễn trong Hình 6.9.
43. Thiết kế một thuật toán tìm nghiệm nguyên của phương trình có dạng $x^2 + y^2 = n$, với n là một số nguyên được đưa vào. Xác định độ phức tạp thời gian thuật toán của bạn.
44. Một bài toán khác cũng thuộc lớp **NP** đầy đủ là **bài toán sấp ba lô** (Knapsack problem). Bài toán này yêu cầu tìm các số trong danh sách sao cho tổng của các số này bằng một giá trị đặc biệt. Ví dụ, ba số 257, 388 và 782 trong danh sách 642, 257, 771, 388, 391, 782, 304 có tổng là 1427. Hãy tìm các số trong danh sách sao cho tổng của chúng là 1723. Bạn áp dụng thuật toán nào? và độ phức tạp của nó là gì?
45. Hãy xác định điểm tương đồng giữa bài toán người bán hàng du lịch và bài toán sấp ba lô (xem bài tập 44).

Phụ lục A

Một ngôn ngữ máy đơn giản

Trong Phụ lục này ta giới thiệu một ngôn ngữ máy đơn giản, mục đích để giải thích các khái niệm của kiến trúc máy một cách trực quan. Ta bắt đầu với kiến trúc của máy này.

Kiến trúc máy

Máy có 16 thanh ghi đa năng đánh số từ 0 đến F (ở dạng hexa). Mỗi thanh ghi có độ dài là một byte (tám bít). Để xác định thanh ghi bên trong lệnh, mỗi thanh ghi được gán với một xâu bốn bít. Ví dụ, thanh ghi 0 xác định bởi 0000 (ở dạng hexa là 0), thanh ghi 4 xác định bởi 0100 (4 ở dạng hexa).

Bộ nhớ chính gồm 256 ô nhớ. Mỗi ô nhớ được gán một địa chỉ duy nhất là một số nguyên trong khoảng từ 0 tới 255. Từ đó, một địa chỉ có thể biểu diễn bởi tám bít, phạm vi từ 00000000 đến 11111111 (ở dạng hexa là từ 00 đến FF).

Các giá trị dấu chấm động được lưu trữ ở dạng tám bít như được thảo luận ở Mục ?? và được tóm tắt trong Hình ??.

Ngôn ngữ máy

Mỗi lệnh máy có độ dài hai byte. Bốn bít đầu tiên là trường op-code; 12 bít sau dành cho phần toán hạng. Bảng dưới đây liệt kê các lệnh (ở dạng hexa) với mô tả ngắn

gọn các lệnh. Các chữ cái R, S và T ở dạng hexa để biểu diễn các thanh ghi. Các chữ cái X và Y sử dụng cho các số hexa trong các trường không phải để biểu diễn thanh ghi.

Op-code Toán hạng Mô tả

1	RXY	LOAD (nạp) thanh ghi R với giá trị nằm trong ô nhớ tại địa chỉ XY. <i>Ví dụ:</i> 14A3 đặt nội dung của thanh ghi 4 bằng với nội dung của ô nhớ tại địa chỉ A3.
2	RXY	LOAD (nạp) thanh ghi R bằng với xâu bít XY. <i>Ví dụ:</i> 20A3 đặt giá trị A3 vào thanh ghi 0.
3	RXY	STORE (ghi) nội dung thanh ghi R vào trong bộ nhớ tại địa chỉ XY. <i>Ví dụ:</i> 35B1 ghi nội dung thanh ghi 5 vào ô nhớ tại địa chỉ B1
4	0RS	MOVE (sao chép) xâu bít trong thanh ghi R vào thanh ghi S. <i>Ví dụ:</i> 40A4 sao chép nội dung thanh ghi A vào thanh ghi 4
5	RST	ADD (cộng) nội dung trong thanh ghi S và T ở dạng bù hai và đặt kết quả vào thanh ghi R. <i>Ví dụ:</i> 5726 cộng giá trị trong thanh ghi 2 với giá trị trong thanh ghi 6 và kết quả đặt vào thanh ghi 7.
6	RST	ADD (cộng) nội dung trong thanh ghi S và T ở dạng dấu chấm động và đặt kết quả vào thanh ghi R.

		Ví dụ: $634E$ cộng giá trị trong thanh ghi 4 với giá trị trong thanh ghi E dạng dấu chấm động và kết quả đặt vào thanh ghi 3 .
7	RST	OR (tuyển) các xâu bít trong thanh ghi S và T và đặt kết quả vào thanh ghi R . Ví dụ: $7CB4$ OR giá trị trong thanh ghi B với giá trị trong thanh ghi 4 dạng dấu chấm động và kết quả đặt vào thanh ghi C .
8	RST	AND (hội) các xâu bít trong thanh ghi S và T và đặt kết quả vào thanh ghi R . Ví dụ: 8045 AND giá trị trong thanh ghi 4 với giá trị trong thanh ghi 5 dạng dấu chấm động và kết quả đặt vào thanh ghi 0 .
9	RST	XOR (tuyển loại) các xâu bít trong thanh ghi S và T và đặt kết quả vào thanh ghi R . Ví dụ: $95F3$ XOR giá trị trong thanh ghi F với giá trị trong thanh ghi 3 dạng dấu chấm động và kết quả đặt vào thanh ghi 5 .
A	R0X	ROTATE (quay phải) một bít xâu bít trong thanh ghi R đi X lần. Mỗi lần đặt bít thấp nhất lại vào vị trí cao nhất. Ví dụ: $A403$ quay nội dung thanh ghi 4 đi sang phải 3 bít theo cách vòng.

- B RXY* JUMP (nhảy) tới lệnh tại vị trí XY trong bộ nhớ nếu nội dung của thanh ghi R bằng với nội dung thanh ghi 0. Ngược lại, tiếp tục thực hiện lệnh tiếp theo như bình thường. (Lệnh nhảy được cài đặt bằng cách sao chép XY vào bộ đếm chương trình trong bước thực hiện.)
Ví dụ: B43C đầu tiên nó so sánh nội dung của thanh ghi 4 với nội dung của thanh ghi 0. Nếu bằng nhau, xâu bít 3C được đặt trong bộ đếm chương trình sao cho lệnh tại địa chỉ này sẽ là lệnh tiếp theo được thực hiện. Ngược lại, nó không làm gì và chương trình tiếp tục thực hiện theo thứ tự bình thường.
- C 000* HALT (dừng) việc thực hiện chương trình.
Ví dụ: C000 làm dừng chương trình đang thực hiện.